

DHK - Geografija
III
B 21
GEOGR. OBZORNİK
/1965 1

UNIVERZA V LJUBLJANI - FF

COBISS

SRANSKI OBZORNİK

Leto XII.
Številka 2

Ljubljana
1965

VSEBINA

CLANKI:

- ✓ V. Kokole, Slovenske pokrajine in turizem
(Nadaljevanje) 37
- ✓ V. Bračić, Viničarstvo 46
- ✓ D. Perišić, Hidroelektrarna Djerdap 54
- ✓ I. Gams, O razvoju našega reliefa in klimatski
geomorfologiji 58
- T. Oblak, Nekaj misli k učnemu načrtu zemljepisa
v osnovni šoli 60
- M. Zgonik, Novi, kombinirani zemeljski globus 63
- S. Košnik, Vzgojni pomen sodobnih ekskurzij 65
- S. Rakovec, Načrt geografskih ekskurzij na osnovni
šoli heroja Bračiča v Tržiču 68
- M. Nose — F. Lovrenčak, Sistem študija geografije
na univerzi v Nancyju 69

DROBNE NOVICE:

- Ganski hidroenergetski sistem na Volti (T. Š.) —
Albanska industrija — Švicarske elektrarne —
Sovjetska mornarica — Avtomobilska industrija
— Uveljavljanje atomske energije — Pomoč
SEV-a — Kaj je Kennedyjeva Runda? — Ali bo
v bodoče dovolj hrane? (S. K.) 70

Slika na naslovni strani: Tržič

GEOGRAFSKI OBZORNIK, časopis za geografsko vzgojo in izobrazbo. Izhaja štirikrat letno. Izdaja Geografsko društvo Slovenije, Odsek za geografski pouk. Uredniški odbor: dr. Ivan Gams, dr. Svetozar Ilešič, Dušan Kompare, dr. Vladimir Kokole, dr. Avguštin Lah, Mara Radinja. Urednik Mara Radinja.

Letna naročnina 600 dinarjev. Posamezna številka za naročnike 150 dinarjev. Naročajte in vplačujte na naslov: „Geografski obzornik“, Ljubljana, Aškerčeva ul. 12. Stev. tek. rač.: 600-14-603-72.

Za vsebino člankov so odgovorni avtorji sami.

Tiskala: Tiskarna šolskih delavnic tehniških šol v Ljubljani.

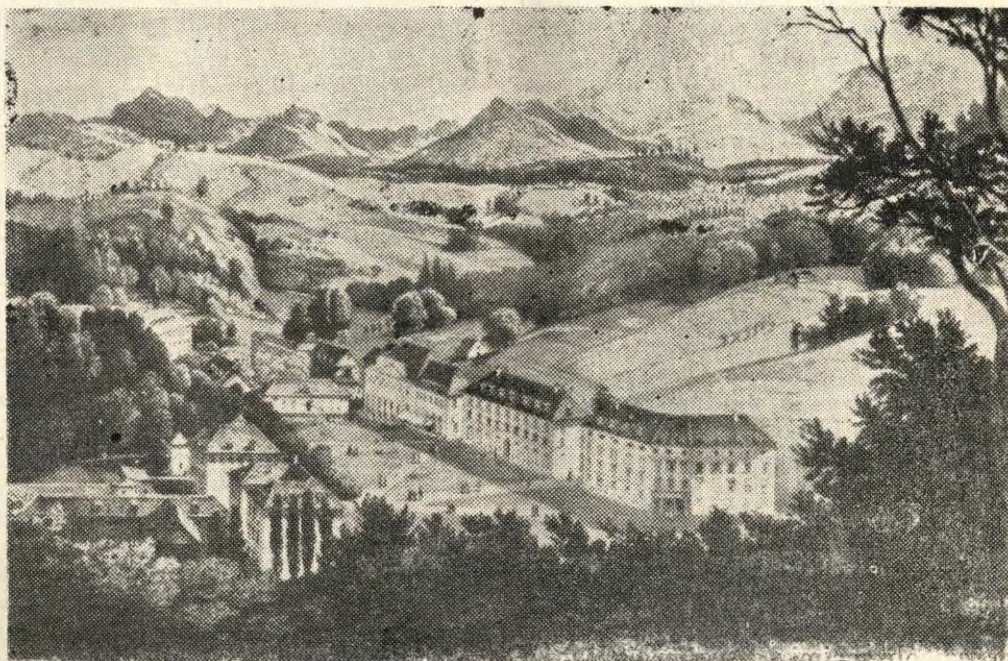
Dr. Vladimir Kokole

Slovenske pokrajine in turizem

(II. PREDALPSKI SVET)

Druga velika enota v fiziognomično-geografski — in prav zato tudi v turistični členitvi slovenskega ozemlja — je predalpski svet. Čeprav je predalpski svet manj izrazito turistično zanimiva pokrajina kot visoke Alpe, je vendar tudi področje, ki se ga turizem, resda povečini druge vrste, doslej ni izognil. Nasprotno, v nekaterih delih predalpskega sveta je celo zelo izrazit in bo v njegovih geografskih potezah, ki so za turizem zanimive, našel še obilo neizkoriščenih potencialnih možnosti za nadaljnji razvoj.

bolj uravnjenih policah in nižjih slemenih. Na njih so zaselki ali samotne kmetije, redkeje tudi manjše vasi. Površin, ki bi se jih tu še izplačalo krčiti za njive, domala ni več. Nasprotno, erozija prsti in strmine marsikje celo narekujejo opuščanje poljedelstva v korist pašnikov ali gozda, ki je pretežno bukov v nižjih, pretežno pa smrekov v višjih legah. To je največje prirodno bogastvo hribovja, kajti z rudami ni posebno bogato. Ker je razen tonalitnega Pohorja, Kobanskega in Smrekovca v veliki meri iz apnenca in dolomita,

Rogaška Slatina pred 100 leti

Kakšne so najprej te splošne geografske poteze okolja?

Predalpsko hribovje zavzema največji del Slovenije in obkroža visoke Alpe v širokem pasu na jugu in vzhodu. To je gorska in hribovska pokrajina, kjer segajo posamezne gore do 1000 m ali celo do 1500 m visoko. Toda obljudeno in izkoriščeno je za kmetijstvo in gozdarstvo domala povsod. Predvsem ga pokrivajo gozdovi in travniki, ornica pa se drži le osamljenih kosov po

so kraški pojavi s svojimi neugodnostmi tudi v hribovju, toda ne v takem obsegu, da bi mu dajali poseben poudarek. Vodne sile rek in rečic v dolinah med hribovjem so znatne samo na močno namočenem zahodu (Idrija). Prometna povezava gre vzdolž teh dolin, ki so s svojim tu in tam nekaj širšim ravnim dnom najbolj obljudeni deli te pokrajine. Ponekod so tu manjši urbanski centri (največ nekdANJI trgi), toda mesta, četudi majhna, ležijo z redkimi izjemami kot Idrija,

Ravne, Trbovlje, Zagorje že izven hribovja, tam, kjer to preide v večje kotline ali širše doline večjih rek: Soče, Save, Savinje, Drave, ...

Medgorske kotline, ki ločijo posamezne skupine Predalpskega hribovja, so področja intenzivnejše izrabe tal, urbanskih središč in daljinskih, interregionalnih prometnih poti — kristalizacijska področja za organizacijo tudi širšega ozemlja. Dna kotlin niso povsod ravna, ponekod jih prekinjajo griči in tudi celo na ravnem terenu še daleč niso povsem izkrcena in izrabljena za kmetijstvo. Tako imenovanih relativnih gozdnih tal je še mnogo in ponekod kličejo po nadaljnjem krčenju. Na splošno pa so dna kotlin v širših kompleksih intenzivno izrabljena za njive, posebno tam, kjer so iz proda. Vasi so večje in imajo tudi pogosto — vsaj v starem jedru — pravičen tloris, pa tudi njihovo zemljišče je razparcelirano v pravilnejših sistemih. Zaradi močnih vplivov bližnjih mest pa je njihovo lice marsikje izgubilo stari videz. Mnoge so samo še deloma agrarna naselja in nove stavbe ob cestah ali ob starih vaških jedrih so marsikje že bistveno preobrazile nekdanjo agrarno pokrajino, čeprav ne smotno in pogosto neestetsko. Ta mesta so po veliki večini že stara urbana središča — bolj pogosto na robu kotlin kot v osredju — vedno pa ob prometnih stičiščih in prehodih, in so pritegnila dokaj močno industrializacijo. Tako je v Ljubljanski in Celjski kotlini, kakor tudi v Mariboru in okolici. Vedno bolj se v okviru teh kotlin uveljavlja tesna povezava urbanskih središč v izrazito omrežje z enim od njih kot jedrom: z Ljubljano, s Celjem in Mariborom, ki pa je že na robu Predalpskega hribovja. Vodne sile in prometna odprtost so osnova njihove industrije. Nakopičeno prebivalstvo teh mest pa je največji vir turistov za predalpski svet.

Predalpski svet na Slovenskem se začenja pravzaprav že na skrajnem zahodnem robu, v „Beneški“ Sloveniji. Če tu ne obravnavamo ozemlja zunaj meja SR Slovenije, moramo začeti vsekako z visokim nizom hribov, ki se vlečejo južno od Učke in Soče vse do njenega kolena pri Mostu na Soči. V tem hribovitem nizu segajo gore še znatno nad 1000 m (Kolovrat 1243, Matajur 1643, Stol 1668). Toda državna meja poteka skoraj neposredno pod vrhovi in le pri Livku, zlasti pa v Breginjskem kotu je nekaj več položnega sveta za obdelavo in naselja. Breginj pod Stolom je vsekakor najbolj zanimiv s svojim čudovitim, žal propadajočim ambientom starih kmečkih hiš, kakor ga ne najdemo več zlepa v Sloveniji. Žal pa je za turizem in tudi sicer precej od rok.

Prav pa se razširi predalpski svet šele onkraj Soče.

Predalpsko hribovje je najvišje na zahodu v Škofjeloško-Cerkljanskem hribovju, v razvodju med Savo in Sočo, kamor se po manjših rekah odmaka ta svet med Ljubljanskim barjem in Bohinjskimi gorami z Jelovico. Porezen doseže 1632 m, to je več kakor najvišji vrhovi na Trnovskem gozdu. Strme stene te visoke kraške planote povsem zapirajo Škofjeloško-Cer-

kljansko hribovje pred Vipavsko dolino. Čeprav se dolini Bače in Idrije s pritoki spuščata in odpirata proti zahodu, proti Soči pri Mostu, in tečeta Selška in Poljanska Sora pa tudi Gradaščica proti vzhodu, ima pokrajina mnogo skupnih potez. Močno hribovit svet je raven le v prav redkih rečnih dolinah. Starejši in mlajši škrljavci so najbolj zastopane kamenine, uveljavljajo pa se tudi apnenci in dolomiti, toda samo tu in tam. V njih pa so največje vzpetine in mnoge strme, na pol gole rebri, ki dajejo značaj zlasti Polhograjskemu hribovju v povirju Gradaščice. Tam sega Tošč še 1024 m visoko, toda sicer se hribovje proti Barju, kjer je svet največ iz mehkejših škrljavcev, kaj hitro zniža. Dokaj široka dolina ob Sujici je komaj še tako hribovska kakor Polhograjska. Toda med daljšo in prostornejšo Poljansko in krajšo in ožjo Selško dolino se že takoj nad Skofjo Loko z Lubnikom (1042 m) hribovje naglo vzpne. Vrhovi so v razvodju vedno višji in Blegoš (1562 m) ima na svojem golem vrhu že majhno planino. Potoki so hribovje živahno razrezali, toda v pobočjih je tudi mnogo položnih polic z majhnimi vasicami in zaselki med gozdnimi grapani in slemenami. Kakor je za njive primerne sveta le malo, tako je obilo travnikov in zlasti košenic. Hribovje živi samo od živinoreje in gozdarstva, v dolinah pa je tudi nekaj obrti in celo industrije v Zireh, Selcah in Zeleznikih, v kraju starega fužinarstva.

Bolj strm in težavnejši je teren onstran jadranskega razvodja, kajti reke so se tu globlje zarezale proti nižji tekoči Soči. Tu ni nikjer več ravnega sveta v dnu dolin, v hribih pa je manj položnih planjav. Največ jih je še tam, kjer se bliže Trnovskemu gozdu nehajo škrljevci in začnejo prevladovati apnenci, kakor na primer na že kraški Šentviški gori in v visokih ploskih slemenih zahodno od Idrije, kjer je Vojsko v višini nad 1000 m najvišja vas na Slovenskem. Največ prebivalstva živi od skromnega kmetijstva, Idrija pa je dokaj pomembno mesto ob svetovno znanem rudniku živega srebra. Sicer pa je le v Cerknem in Podbrdu nekaj industrije.

Ljubljanska kotlina je največja predalpska kotlina na Slovenskem. Začne se pravzaprav že okrog Bleda in Radovljice, toda bolj se odpre šele vzhodno od Tržiške Bistrice. Dno kotline ni sama ravnina, kajti pod Kamniškimi Alpami jo obrobja nizko gričevje. Osamljene vzpetine pa se dvigajo nad ravnino tudi v Šmarni gori, Rašici in še nekaterih drugih gričastih hrbtih. Gričevnat svet prekine ravnino tudi okrog Ljubljane, kjer se odpre prehod v najbolj južni del, v prostrano Ljubljansko barje. Sava in gričevnati hrbti razčlenjujejo Gorenjsko ravnino v več delov. Na desni strani je odprto Sorško polje z njivami in gozdovi na bolj ilovnatih prodnatih tleh in s travniki na glinastem robu med Kranjem in Skofjo Loko, ki sta stari zgodovinski pa tudi moderni industrijski mesti. Nad Kranjem so Dobrače: široki, vzpeti hrbti iz konglomerata in po večini pogozdeni. Ob kraškem izviru enega

izmed pritokov je v Kropi nastalo staroslavno železarstvo, podobno kot v bližnji Kamni gorici. Vzhodno od Bistrice, imenovane po Tržiču — pomembnem industrijskem mestecu ob cesti pod Ljubeljem — pa vse do Kokre se ravnina v smeri proti Storžiču kimalu umakne nizkim terciarnim gričkom pod gorami. Plan svet se vleče onkraj Kokre na Kranjski ravnini skoraj prav do Kamnika oziroma do nizkega, tudi terciarnega gričevja okrog Tuhinja. Tudi na tej ravnini se prepletajo glinasta tla s travniki in gozdovi s prodnatimi tlemi, kjer poleg žit imenitno uspeva najboljši krompir. Mnoge krmilne rastline so osnova za cvetočo živinorejo, kar je zlasti važno za mlekarstvo. Stari Kranj na pomolu med Kokro in Savo, kjer se cepijo ceste na vse strani, je z močno in vsestransko industrijo postal največje gorenjsko mesto. Niže ob Savi in okoli hidrocentrale na njej se Medvode razvijajo v znaten industrijski kraj. Od Medvod se vlečeta proti vzhodu dva niza gričev, vmes pa je Skaručensko polje. Vzhodno od teh gričev se ob Kamniški Bistrici spet odpira prostrana prodna ravnina, imenovana po Kamniku, ki je že staro trgovsko središče, danes pa predvsem industrijsko mesto. Na ravnini je še mnogo industrije, ki je raztresena po manjših krajih: v Duplici, Jaršah, Dobu, Mengšu in zlasti v Domžalah. Te so na drugem mestu v tem industrijskem področju. Toda tudi kmetijstvo — tako kot drugod na nizkem Gorenjskem — je lepo razvito. Na glinastem svetu ob Pšati pa so predvsem travniki. Ob Savi na jugu pa spet leži prodnata ravnina, Ljubljansko polje, ki se vleče od Medna pa prav do Zaloza, Dola, do Gradu in Rožnika, ki je že v središču Ljubljane. Takoj na južni strani mesta se začne barje, nekdanj Mah imenovano in se širi do Vrhnike in pod vzhodno Krima. To je popolna ravnina, iznad katere se le na robih dvigajo nizke, osamele gorice nad glinasto in na vrhu močvirnato, a le redko še šotasto površino. To so danes s kanali že dokaj osušili, toda pokrivajo jo domala samo travniki. Prodnata naplavina je samo na jugu, na Izanskem, ob Iški, ko ta izstopi iz znane soteske. Razen ene so vse vasi samo na obrobju Barja. Na zahodu, kjer se glavna cesta in železnica vzpenjata na notranjske kraške planote, je največji kraj ob Barju Vrhnika, nekdanji furmanski kraj, ki se pa industrializira.

Posavsko hribovje vzhodno od Ljubljanske kotline ni tako enotno kakor Skofljeloško-Cerkljansko hribovje na zahodu. Sava med Zalogom in Krškim pa Savinja pod Celjem ga razbijata v več delov. Poleg teh pa so še druge večje doline, ki potekajo najpogosteje v smeri vzhod — zahod in tako kažejo alpsko geološko zgradbo hribovja. Tu se pojavljajo med apniškimi kameninami starejši škrljavci kar v pasovih, kot na primer v Črnem grabnu, ali mehkejši laporji in peščenci v Moravški in Tuhinjski dolini. Vse te doline odpirajo le do okoli 800 m visoko hribovje v zahodnem delu proti Kamniški ravnini. Za ožjim, strmim pasom iz apnenca je dalje proti jugu širok pas škrljavcev, v katere je vrezana še

dokaj široka Savska dolina tja do Litije in do Polšnika. Nato se Sava prebija skozi apnenca v ozki soteski prav do Zidanega mosta in Radeč. Apniški pas je južno od reke prav širok. Tam je Kum (1219 m) — najvišja gora v Posavskem hribovju — in platonast, že zakrasel svet okrog Dol. Proti severu pa se že od Moravč sem vleče ozek pas terciarnih kamenin, pomešan z mnogimi premogovnimi plastmi. Za njim pa se takoj spet dviga višji svet apniških in dolomitnih gora s Čemšeniško planino (1206 m) in Mrzlico (1119 metrov), visokimi že čez 1000 m. Važni rudarski in tudi industrijski kraji Zagorje, Trbovlje in Hrastnik ležijo v znižanem pasu terciarnih kamenin nekoliko v stran od savske tesni in železnice, ki je speljana po njej. Trbovlje so tu največje mesto, pravo središče tega „črnega revirja“.

Vzhodno od Savinje se Posavsko hribovje začena spreminjati. Apniški pas na severu je v Tolstem vrhu (830 m) že nižji, potem pa na vzhodu preneha. Južni pas apnenecv pa se nadaljuje v ožji vrsti še vedno visokih vrhov Velikega Kozjega (987 m), Lisce (947 m) in Bohorja (1023 metrov) proti vzhodu. Vmes je hribovje nižje, sestavljeno iz onih laporjev in peščencev, ki se nadaljujejo sem od Trbovelj, in se tu na široko razprostrejo ter segajo vse do nizkih gorc ob Sotli. Tam se edino še apniška Rudnica (687 m) in Orlica (698 m) dvigata nekaj višje.

Ker je Posavsko hribovje na dolgo razvlečeno in je po dolinah samo v manjši meri usmerjeno neposredno k Savski dolini, nima izrazitega središča, kamor bi bilo usmerjeno gospodarsko življenje. Glavne ceste se ga dotikajo samo na obrobju: cesta Ljubljana—Celje je speljana čez nizki preval pri Trojanah, cesta Ljubljana—Zagreb pa teče že na južnem robu hribovja. Kakor ostali srednjegorski svet je tudi Posavsko hribovje predvsem področje, primerno za živinorejo in gozdarstvo. Za poljedelstvo pa je le malo primerne svete po policah, v pobočjih in ponekod v dnu doline. Vendar je vse hribovje, razen samih vrhov, dokaj obljudeno, saj segajo naselja še v višino 900 m. Zaselki — tu večji, tam prav majhni — so najbolj značilni, vmes je tudi dosti samotnih kmetij; večjih vasi pa je malo in so v glavnem v prostranejših dolinah ter samo ponekod tudi na položnih slemenih v hribih, zlasti v južno-vzhodnem delu. Doline na severozahodu težijo proti Kamniku in Domžalam, dolina Save pa v zahodnem delu naravnost proti Ljubljani, kolikor ni industrijska Litija sama manjše lokalno središče. Črni revir je sploh pokrajina zase. Ob Savinji je vodilni kraj Laško z industrijo in bližnjim premogovnikom. Rimske Toplice so le zdraviliški kraj, Zidani most pa je najpomembnejše železniško križišče v Sloveniji. Ob izlivu Sopote, prihajajoče iz škrijavega sveta na zahodu, so Radeče, star industrijski kraj, kakor je tudi Sevnica, kjer se ob Mirni odpira pot na srednje Dolenjsko. Senovo z večjim premogovnikom in Brestanica sta že na robu Posavskega hribovja, ki se šele pod Krškim docela odpre v nižavje. Sicer pa je

Svet ob Savi nižji že od Radeč navzdol. Kozjansko je najbolj odmaknjena pokrajina v Posavskem hribovju in ne premore danes nobenega kraja, ki bi ga trgovina, uprava ali industrija dvignila v znatnejše gospodarsko središče. Kozje samo na je prav majhen trg. Toda prav tu je zemlja marsikje na dokaj položnih pobočjih in pločastih hrbtih še najboljša in podnebje najbolj ugodno. Zato je dokaj razvito sadjarstvo, ob Sotli pa tudi vinogradništvo. Sicer pa je tudi tu zelo važna živinoreja.

Celjska kotlina, kamor se proti severu spusti Posavsko hribovje, je druga velika predalpska kotlina na Slovenskem. Od Letuša in Vranskega in prav do Celja se vleče ob Savinji kar široka, odprta prodnata ravnina. To je Savinjska dolina, kakor jo imenuje ljudstvo, eno najboljših kmetijskih področij Slovenije. Tukaj je glavno bogastvo hmelj. Dobro obdelan svet pa je tudi v nizkem gričevju, ki spremlja ravnino na severnem robu, in se ob Voglajni in drugih potokih vleče še dalje proti vzhodu. Tudi tu še pridelujejo hmelj, toda tudi ostalo kmetijstvo, zlasti sadjarstvo in živinoreja sta prav lepo razvita. V Savinjski dolini je precej industrijsko in trgovsko pomembnih mest. Polzela in Šentpavel imata tekstilno industrijo. V Zabukovici in v Libojah je premogovnik. Vransko ob Bolski je lokalno tržišče na zahodu, kakor Vojnik ob Hudinji na severu in Šentjur ob Voglajni na vzhodu, ta na ima tudi že nekaj industrije. Zalec je središče trgovine s hmeljem in ima zanj velika skladišča. V Štorah, prav blizu Celja, je pomembna železarna. Dobrna in Rogaška Slatina — že nekoliko v stran — pa sta daleč znani zdravilišči. Staro mesto Celje v sredini, ki leži ob važnem prometnem razpotju, je s svojo industrijo in drugimi ustanovami pravo središče vse Savinjske doline in njenega obrobja.

Severno od Savinjske doline se svet spet dvigne. Nad Polzelo se dviga gora Oljka sicer že 734 m visoko, toda bolj proti vzhodu so te vzpetine sprva le položne, dobro naseljeno in lepo obdelano gričevje. Potoki s severa teko po precej širokih dolinah proti Savinji in Voglajni, njenemu glavnemu pritoku z vzhoda. Tako nizko, prijazno gričevje se vleče še dalje na vzhod, med povirjem Sotle in njenimi pritoki, med Šmarjem in Rogatcem. Vso to nizko pokrajino zapira na severu dolg, ozek in dokaj visok niz gora. Nenadoma se dvigneta v zahodnem delu Paški Kozjak in Konjiška gora nad gričevje pod seboj, ob veliki prelomni črti v zemeljski skorji, ki teče tu proti vzhodu. Ob njej so tudi znani vreli mineralne in tople vode pri Rogaški Slatini in Dobrni. Še Macelj prav na vzhodu doseže 700 m višine, strma Donačka gora skoraj 900 m in čakati Boč domala 1000 m (980 m). S presledki se te višje gore — vse iz apnenca ali dolomita — ki niso drugega kot podaljšek Karavank, nadaljujejo še na severozahod prav do Uršlje gore ali Plešivca (1696 m). Tu, na zahodu, je ob Paki med hribi in griči še manjša zaprta kotlina s terciarnimi plastmi, kjer so ogromne zaloge lignita, ki ga izkoriščajo

med Šoštanjem in Velenjem. Šoštanj ima veliko termocentralo in usniarno, Velenje pa postaja pravo urbano središče za Saleško dolino. Paka in Hudinja izvirata že severno od Konjiškega pogorja. Ti dve dolini in tudi drugi nižji pretrgi v nizu gora odpirajo prehod proti severozahodu in severovzhodu (glavna cesta in železnica proti Mariboru, cesta in železnica proti Slovenjgradu in Ravnam).

Najbolj vzhodni del slovenskega predalpskega hribovja, Pohorsko Podravje med Peco in Mariborom, je še posebno svojska pokrajina, precej različna od Skofjeloško-Cerkljanskega in Posavskega hribovja. Pohorsko Podravje sestavljajo v glavnem kamenine iz najstarejših geoloških dob, ki leže v osredju Pohorja. Tam se dviga najvišje (Rogla 1516 m), granitu podoben tonalit, okrog pa so trdni kristalasti škrljenci, kar vse kaže, da je ozemlje geološko nadaljevanje Centralnih Alp. Strmi vrhovi ne pozna ne Pohorje (do 1500 m), ne nižja Strojna (1054 m) zahodno od Meže, niti okrog 1000 m visoko Kobansko s Kozjakom severno od Drave. Kopasti vrhovi in široka, plečata slemena se le ob robih teh hribov bolj strmo spuščajo v doline na zahodu in v nižave na vzhodu. Samotne kmetije z njivami in travniki v eni sami krčevini leže visoko med gozdnimi grapami. Pravih vasi v hribih ni. Krasni, največ iglasti gozdovi pokrivajo najvišje lege, kjer so pašniki, vmes tu in tam pozimi tudi imenitna smučišča. Na Pohorju je cela vrsta gorskih hotelov in koč za turiste. Drava teče v glavnem v ozki dolini, razen okrog Mute in Radelj, in pod Falo. Kot zelo vodnato reko jo prav do Maribora prestrezajo jezovi hidrocentral. Nizki svet v pasu iz mlajših kamenin se vleče čez severno Pohorje okrog Ribnice in Lovrenca. Tam je na Pohorju svet še najbolj obdelan.

Nižji svet pod zahodnim Pohorjem je ob dolni Meži in Mislinji tudi sestavljen iz teh kamenin. Okrog Slovenjgradca, starega mesteca z razno drobno industrijo, se svet razširi celo v majhno, a značilno in v dnu ravno kotlino. Visoka in strma Uršlja zapira kotlino proti jugozahodu, od koder se v ozki dolini izpod Pece in Olševe prebija Meža do rudarskega kraja Mežica ter industrijskih krajev Prevalj in Raven, kjer sta pomembni železarna in jeklarna. Kakor na Pohorju so tudi tu, že na zgodovinskih koroških tleh, gozdovi mnogo važnejši kakor kmetijstvo, saj je položnega sveta kaj malo in je podnebje dokaj ostro. Dravograd je ob sotočju Mislinje in Meže z Dravo glavno prometno križišče za vso pokrajino pod zahodnim Pohorjem.

Tam, kjer se dolina ob Dravi razširi v ravnino, je ob stari cesti, ki najde na robu Kozjaka že v goricah zložen prehod na sever v dolino Mure, nastal Maribor. Za vse Pohorsko Podravje in za vso severovzhodno Slovenijo je Maribor glavno gospodarsko in kulturno središče. Poleg tega pa je Maribor veliko industrijsko mesto, najpomembnejše na Slovenskem. To veliko mesto pa je, prav tako kot Ljubljana, velik vir za turiste.

Kaj more nuditi turizmu pokrajina našega predalpskega sveta?

Kakšne so najprej osnove za razvoj turizma glede na geografijo tega ozemlja? Predalpsko hribovje nima več tiste velikopoteznosti in take divje nenačete pokrajine kot visoki alpski svet, torej kakih izrednih naravnih kvalit. Toda povsod se v svojih največjih vrhovih dviga še čez tisoč metrov nadmorske višine, pogosto še znatno čez in ker tudi relativna višina skoraj vedno preseže 500 metrov in znaša tu in tam celo 1000 metrov, imamo domala povsod vtis, da smo „v gorah“. Kot take jih je ljudstvo tudi sprejelo, kar pričajo našete „gore“ s tem ali onim pridevkom. Nekatere je imenovalo tudi „planine“, kar priča, da so pašniki po vrhovih najpogosteje res izkrčeni gozdovi, in so jih prav tako kot v Alpah izkoriščali za poletno pašo in s tem vnašali v ritem agrarnega izkoriščanja podobne poteze kot v res visokih gorah. Sicer pa so mnoge gore v predalpskem svetu, pogledane iz dolin pod njimi, dejansko že res kar mogočne gorske gmote, na primer: Porezen in Blegoš, Kum in Mrzlica v Posavskem hribovju, Smrekovec z Goltami in Plešivec, predvsem pa seveda masivna gmota Pohorja.

Mimo najvišjih „gora“ je tudi ostalo hribovje povsod dokaj močno in intenzivno razrezano z živahnim reliefom, kjer strmine odločno prevladujejo nad zložnimi policami in se ponekod izrazito stopničasto vrstijo od dna dolin pa skoraj pod najvišje vzpetine. Ti dve geomorfološki potezi reliefa — strmine in police — sta v slovenskem predalpskem svetu izredno lepo oblikovani. Ker se obe ponavljata v podobi kulturne pokrajine — gozd in krčevina — in nekako podvojita, prihajata še toliko bolj do veljave.

Čar gora v predalpskem svetu, njihova največja turistična vrednota je v tem, da so imenitne razgledne točke. Zlasti z najvišjih se pogled odpira včasih zelo daleč naokrog. Z Mrzlice ali Kuna, ki imata najbolj osrednjo lego, lahko ob jasnih dnevih zajamemo z očesom skoraj vso malo Slovenijo. Posebno markantna so seveda razgledišča z visokih hribov na robu kotlin in ravnin. Lubnik in Mrzlica, Boč ali Bohor so brez dvoma točke s prelepo, izredno pestro panoramo.

Gore imajo seveda poleg vizualnih še druge čisto fizične prednosti, ki so privlačne za turiste. Za one, ki želijo res pravo in zdravo fizično rekreacijo, je peš hoja na gore gotovo imenitna priložnost za razgibanje. Pa tudi onim, ki se povzpnejo na višine z avtomobili, omogočajo gore poleti beg pred vročino in soperico v kotlinah iz večjih naselij ali mest, od koder turisti tudi največ prihajajo v gore. Hladnejši in sveži „gorski zrak“ je gotovo ena največjih privlačnosti gora. Po drugi strani pa so gorska pobočja z običajno obilnejšo in trajnejšo snežno odejo zaradi smučanja privlačna tudi pozimi. Nekatere gore ali sektorji predalpskega hribovja so že sedaj znani kot dobri „smučarski tereni“. Naraščanje motorizacije obeta, da se bo obisk turistov še

povečal in razširil še na druge primerne pobočne lege v hribih.

Poleg vzpetin ima predalpski svet kot pogoj za turizem zlasti še gozdove. Gozd je tu domala povsod. Precej več kot povsod predalpskega sveta pokriva gozd, ponekod še čez tri četrtine; gozda je dovolj celo sredi ravnin v kotlinah med hribovjem; gozd z drevjem skoraj vseh glavnih vrst in grmičevjem ter drugimi gozdnimi rastlinami, od jagod do gob, je od ostalih neločljiva in v širšem okviru v pokrajini povsod vodilna prvina predalpske pokrajine. Gozd prav tako prekinjajo tu večje, tam manjše jase in krčevine in s tem ustvarjajo raznoličnost, od-

Škofja Loka

pirajo poglede in privabljajo živino. Ljudem iz naselij pa hoja v višine in po hribih tako ni preveč samotna. Pa še več, sama pota in ceste so se predvsem zaradi lesa povzpele visoko pod vrhove, tako da moremo skoraj povsod v hribe že z avtomobilom, kar nemara ne vzpodbuja najbolj zdravih oblik „gorskega turizma“, brez dvoma pa omogoča znatno večji obisk turistov.

Gozdovi so za turizem — poleg čara, ki ga ima drevje sicer — pomembni tudi v drugih pogledih. Predvsem je to senca in svežina tudi v vročih poletnih dneh, samota in kar najbolj „naravno“ okolje samo po sebi. Gozdne jase so kot otoki sonca in trave med njimi še posebej prav mikavni ambienti za počitek ali igre na prostem in na samem, posebej za družinske izlete. Gozdovi so, dalje, torišče, kjer se lahko sproščajo naši nabiralski in zbiralski instinkti ob številnih gozdnih sadežih, od kostanja in gob pa do jagod in

čvetlic, skratka, za rekreacijo, ki družijo prijetno s koristnim. Gozdovi so končno seveda tudi lovski tereni za nekatere vrste divjadi. To je gotovo manj množična oblika turizma, toda zaradi še dokajšnjega bogastva naših gozdov z divjadjo — vsaj v primerjavi z bolj industrializiranimi in manj gozdnatimi deželami — je ta oblika turizma zanimiva celo za tuje turiste. Nekaj takih „komercialnih“ lovišč je tudi v predalpskem svetu.

Predalpski svet niso samo gore, ampak tudi doline. Po njih vodijo glavne ceste, ki posamezne gore približujejo turistu. V njih so lokalne izhodiščne postaje za vzpenjaške ture na vrhove in končne etape, kjer se utrujeni popotnik ustavi in pokrepča, preden se usede v avto ali na vlak in se končno odpelje naravnost domov. Gostišča na takih točkah so zato pomembni sestavni deli turistične „opreme“ posameznih dolin, važna tudi celo za onega turista, ki sploh ne sili na vrhove, ampak je zadovoljen s tem, kar mu nudijo doline same. Če drugega ne, svež zrak in zeleno okolje mu nudi skoraj vsaka. Prav tako pa je povsod v teh predalpskih dolinah — razen tam, kjer so nekateri odseki izrazite debri — mogoče najti ob potokih, travnikih ali pašnikih, kamor se dá spustiti otroke, da se igrajo, ali pa najti kak bolj intimen kotiček za piknik. Če se ne dela škoda, kmetje to še trpijo, pri bolj intenzivnih oblikah izrabe tal pa lahko postanejo taki prostori problem. Nemara bo treba misliti na načrtno zavarovanje izbranih terenov z najslabšo zemljo kot izrecno turistično površino, nekakšne „turistične gmajne“ (kar je že na primer splošen pojav v Veliki Britaniji). Z masovnim obiskom pa vsekakor utegnejo taki tereni zgubiti na privlačnosti. Ker je takih dolin dosti, se lahko to pripeti le bolj izjemoma v okolici največjih mest.

Nekatere predalpske doline nudijo tudi še kaj več kot lepo naravo in prijetno okolico. Tu so marsikje stare cerkve, ki hranijo to ali ono umetniško dragotino ali znamenitost. Nekateri stari gradovi so se tudi še ohranili in vabijo k ogledu pa tudi k razgledu, saj so celo v dolinah skoraj vedno stali tako, da so graščaki imeli dober pregled nad okolico, to je, v markantni legi. Preureditev nekaterih gradov v gostišča samo priča, kako jih je mogoče lokalno kar neposredno vključiti v sodobni turizem, da prevzamejo tako novo funkcijo. Tudi nekatere druge stavbe z zgodovinskim obeležjem so za turiste lahko zanimive, zlasti zgodovinski spomeniki sami, od pričevanj o prazgodovini do tistih o narodnoosvobodilni borbi. Vse te „antropogene“ turistične privlačnosti so ponekod bolj zgoščene. Tedaj ima dolina — ali vsaj njen del — še posebno, nadpovprečno turistično vrednost.

Enako lahko rečemo za naravne znamenitosti, ki jih tudi v dolinah že zina alpskega sveta ne manjka povsem. Ozke debri so vedno vzbujale pozornost, enako prepadne stene. Čeprav le-teh v predalpskem hribovju ni mnogo, so nekatere lokalno zanimive. Tesni, ki poživljajo pot po dolinah, pa skoraj nikjer ne manjka. Nekatere, kot

deber Šave med Renkami in Raščami, so že kar impozantne, enako dolina Idrijce v osrednjem toku ali deber ob gornji Paki ali gornji (Selški) Sori. To so že res kar „gorske“ doline, ki so posebej mogočne tam, kjer so neposeljene ali le zelo redko.

Vode, izviri, potoki in reke, jezera, vse te oblike vodovja so v predalpskem svetu bistveni in zelo pomembni del naravnega okolja, ki je zanimiv za turiste. Možnost za ribolov in za vodne športe, kjer so pogoji zanje posebno dobri, močno dvigne turistično pomembnost nekaterih dolin ali obvodnih delov v ravninah sredi hribovja. Isto pa lahko rečemo tudi za tiste reke, ki so poleti tako tople, da so bolj prijetne za kopanje. (Kako je to važno, kaže gradnja posebnih umetnih kopalnih bazenov tam, kjer so naravne vode ali preplitve oziroma premajhne ali premrzle.) Možnost kopanja privlači posebno one turiste, ki uživajo v taborjenju, saj je ob takih rekah tu ali tam že kar pravo letovanje. Tople reke so seveda predvsem počasni nižinski vodotoki, pogosto kalni, kar pa ni za turista privlačno; prav tako ne gosto zaraščeni in strmi, a krušljivi bregovi. Tam, kjer je voda topla in čista, kjer so lepe prirodne sipine za sončenje pa obenem drevje za senco in zraven še travnata ravnica za šport ali igro in za nameček še lep širši pokrajinski okvir, so seveda izjemno dobri pogoji za „dolinski“ turizem. Tako ugodnih odsekov je ob naših predalpskih rebrih le nekaj. Za ribolov je na splošno mnogo več primernih voda, čeprav so tudi tu med reko in reko precejšnje razlike.

Prav posebno pa so pomembne zares prave tople vode, „toplice“, ki jih je v predalpskem svetu več. Res so namenjene predvsem za tisto bolj žalostno vrsto turizma, ki pomeni zdravljenje z vodnimi kopelmi, vendar pa je kopanje v topli vodi v odprtem bazenu brez dvoma velika privlačnost tudi za zdrave turiste. Prednost tega turizma je v tem, da je obisk toplic mogoč že prej ali še potem, ko je sicer sezona kopanja v drugih vodah že končana.

Končno ni turistično nepomembno in brez potencialnih privlačnosti za turizem tudi geografsko okolje nižavja v predalpskih kotlinah. To nižavje še daleč ni povsod ravnina, in prav zato, ker ni, so nekatere poteze v tem nižavju turistično privlačne, čeprav jih marsikje še malo poznajo ali premalo cenijo in izkoriščajo.

Predvsem se v nižavju samem, vsaj v Ljubljanski kotlini, nad ravninami dvigajo tudi nižji ali precej visoki griči, ki odpirajo lepe panorame po okoliškem nižavju in gorskem robu kotline. Tako Šmarna gora kot Rašica ali Smledniški hrib so že dobro obiskane izletniške točke. Isto seveda velja tudi za nekatere nižje vzpetine že na robu kotline kot so Smarješka gora nad Kranjem, Mali grad nad Kamnikom ali Gora Oljka v Savinjski dolini.

Pa celo sama ravnina je ponekod živahno razgibana. To so predvsem terase ob Savski strugi, posebej še njegova polkanjonska struga med

Medvodami in Kranjem, pa tudi pokrajina še dalje gor prav do Radovljice. Robovi višjih teras so zaradi razgleda posebej zanimivi. Pomislimo samo na primer na pogled z Ljubnega ob Savi navzgor ali navzdol! Tu so prav gotovo zelo iskane lokacije za weekend hišice, ki so se v takih legah dejansko že pojavile. Druga taka značilna topografska lega je prav ob vodah, na bregovih rek ali še bolje — jezer. Tako v okolici Ljubljane kot Maribora že imamo zasnove za take turistične sekundarne poselitve. Lege ob vodi so zanimive tudi za taborjenje, za campinge različnih vrst, od bolj špartansko-taboriških do avtomobilskih z vsemi osnovnimi komunalnimi napravami. Če je v neposredni bližini tudi avtomobilska cesta tipa avtostrade, so lege na robovih teras ali ob vodi zanimive tudi za motele (spomnimo se le na motel v Mednem, na robu visoke terase ali na onega ob mariborskem umetnem jezeru pri Bresternici!).

Ravnine v naših predalpskih kotlinah končno niso niti velike, saj so povsod že na bližnji razdalji vsega nekaj kilometrov obrobljene vsaj z grički, in je višji gorski okvir tudi sicer v „drugem planu“ povsod navzoč: niso pa tudi monotonne planjave ampak intenzivna kulturna pokrajina, ki je dobro in gosto poseljena, kjer tudi gozdčiči ali pa kar znatni kompleksi ravninskih gozdov prekinjajo obdelane površine v živahnem ritmu povsod, predvsem v Ljubljanski kotlini. Ker so ceste na splošno še kar dobre in je njihovo omrežje gosto, so ravnice v predalpskih kotlinah idealni tereni za kolesarske izlete (če že ne za avtomobiliste, ki imajo svoje cilje zaradi večje zmogljivosti vozil predvsem že izven ravnin, v gorah in gorskih dolinah), kolikor tudi te ne segajo pogosto še v hribovje.

Predalpski svet v Sloveniji ne obsega le nekaj manjših in periferno ležečih področij daleč od gosteje poseljenega ozemlja, kakor je to z našimi Alpami. Gore in hribi v predalpskem svetu naravnost obrobljajo nekatere najbolj poseljene dele Slovenije, Ljubljansko in Celjsko kotlino — ali pa so neposredno ob njih (na primer Maribor). Kakor pa smo rekli v predhodnem opisu splošnih geografskih značilnosti predalpskega sveta, je hribovje samo razmeroma redko naseljeno, vendar naseljeno skoraj povsod in je v dolinah, poleg večjih mest v kotlinah, tudi več manjših mest in mestec. Za prebivalca Ljubljane, Celja, Maribora kakor tudi Trbovelj, Škofje Loke in Kranja, Raven in Slovenjgradca, je predalpski svet okolje za najbolj preproste in pogoste turistične potrebe: sprehode, izlete, kampiranje in celo tu in tam za „weekend hišice“. Iz mest in mestec ter industrijskih krajev izhaja te vrste turizem v nasprotju s faktorji, ki ustvarjajo bistvo mest iz njihove centralne funkcije. Tudi te centrifugalne silnice turizma so omejene z določenimi radiji, pač glede na značilno vrsto turizma, pa tudi z močnejšim usmerjanjem predvsem v nekatere smeri. Tja, kjer je v njihovem možnem radiju najbolj privlačna turistična točka ali področje.

Za razliko s tem, iz mest navzven obrnjenim, povečini drobnim in razspršenim turizmom, pa se tok tujih turistov v področju predalpskega sveta zgosti in usmerja v glavnem samo skozi mesta in mesteca in vanje. Ta so za turiste zanimiva toliko, kolikor jim nudijo postanek na poti k bolj oddaljenemu cilju — k jadranski obali, največkrat že onstran slovenskih meja. Kot etapne postojanke modernih nomadov — turistov so mesta privlačna zlasti še, če jim morejo poleg hrane in prenočišča ter prostora, kjer oskrbijo tudi avtomobil, nuditi še kaj drugega, kar jih ustavi za nekaj uric ali celo za kak dan več, kot bi jim bilo sicer zgolj za potovanje potrebno. To pa je seveda predvsem sam ambient mest, kolikor pestrejšo in lepšo podobo jim mesta kažejo, kolikor več zgodovinskih ali drugih znamenitosti imajo. Žal — pa so za ta mesta — danes etape potovanja celo z avtomobilom že kar znatne, tudi po več sto kilometrov na dan. Zato prihaja zlasti za prenočevanje vpoštev le malo mest, ki turistu nudijo zvečer pred spanjem še kaj zabave. To so torej predvsem večja mesta. Ko pa gre za kosilo ali prigrizek, se bo tuji turist ustavil prav verjetno še marsikje tudi v manjših krajih, vendar pa predvsem ob glavnih cestah, ki posredujejo daljinski turistični promet. Brez dvoma zato ni slučaj, da je etapna postojanka z nekaj daljšim postankom za tuje turiste predvsem Ljubljana, delno Maribor, Celje ali Kranj pa že mnogo manj.

Sicer pa so mestno okolje, mestne znamenitosti in posebne privlačnosti tudi za domače turiste iz drugih pokrajin lahko enako zanimive.

Predvsem so to starejša, historična jedra mest v celoti, ki so ohranila svojo staro fiziognomijo v arhitekturi in urbanizmu, nemara pa tudi še kakšno drugo historično zanimivo potezo.

Dalje so to seveda še posebej pomembne stavbe in zgradbe s historično patino ali umetniško vrednostjo ali z obojim hkrati.

Do neke mere so lahko za turista, zlasti domačega, zanimivi tudi novi urbanistični ambient, ki mu pomenijo pogled v bodočnost ali vsaj v sedanjost, ki je res sodobna. Enako je seveda z vrhunskimi arhitekturnimi dosežki. Če so res izjemni, so gotovo zanimivi tudi za tujega turista, ne le kot posebnosti, ki si jih zapomni in z njimi oblikuje svojo predstavo o mestu, ampak dejansko kot „spomenik“ in vrednota.

Tu ne bi še nadalje navajali vsega ostalega, kar zanima ali privlači zlasti tujega turista v mestih: muzejev, spomenikov, lokalnih specialitet itd., poleg vseh banalnih civilizacijskih dobrin, ki jih potrebuje za bivanje.

Pokrajinsko okolje naših predalpskih hribov, dolin in ravnin vsekakor ni povsod nenačeta „podeželska idila“. Zlasti okoli večjih mest se naselja in stare vasi naglo preoblikujejo. Ne zgolj v zunanji podobi hiš, ki se zgledujejo po mestnih (ali bolje rečeno po predmestnih) „vilah“, ampak vse bolj v celotni zasnovi okolja, kjer gre največkrat za precej divjo gradnjo ob glavnih cestah.

To vsekakor kazni ubrane poteze pokrajine, kot jo poznamo tam, kjer v tradicionalni agrarni ambient še niso segli tokovi preobrazbe. Vendar pa tudi drobne „lepotne napake“ v licu pokrajine ne morejo odvzeti pretežnega vtisa odprtosti, malega merila in zelenja niti samim podeželskim naseljem, razen tam, kjer gre za prav velikopotezno naravno preobrazbo, ki pa je vendarle omejena na bližino večjih urbanskih aglomeracij.

Prav tam pa je po drugi plati, potreba po zaščiti pokrajine v nekem smislu najbolj pereča, saj gre za zeleni pas okrog mest. Tu se namreč nahaja območje najbolj pogostega in najbližjega rekreacijskega življenjskega prostora mest — njihova „pljuča“, kot se včasih izražajo urbanisti. To je območje sprehodov in popoldanskih izletov, lahko pa tudi nekaterih športnih površin, področje najbolj drobnega, a najbolj intenzivnega lokalnega turizma, če ga v tej obliki še lahko tako imenujemo. V tem krožnem „zelenem pasu“ zanimajo turizem predvsem nekateri sektorji, mikroambienti: sončni robovi vzpetin z razgledom, gaji, v park urejeno okolje kakega gradu, obrežje reke zaradi kopanja ali vodnih športov, zoološki vrt v naravi, kotički za piknik in podobno. Ti sektorji zahtevajo zato poleg naselij še posebno paznjo in varstvo.

Veliko izhodišče za turizem v predalpskem svetu je zlasti Ljubljana. Ta svet jo obdaja kar s treh strani in je obenem velik del njenega neposrednega turističnega zaledja.

Območje izletniškega (in drugega nehotelskega turizma) za prebivalce Ljubljane pa sega seveda še dlje kot v okolišni predalpski svet, zlasti proti obali Slovenske Istre in v področje Triglavskih in Kamniških alp in Karavank, zlasti pa na kraški svet na Dolenjskem in Notranjskem.

Vsekakor pa so nekateri sektorji v predalpskem svetu na zahod, sever in vzhod od Ljubljane v hribovju ali v Gorenjski nižini posebej turistično privlačni.

Takoj na zahodu sta dolini Šujice in Gradaščice že dolgo področje izletniškega turizma. Mali Graben pod Dobrovo je še pred izstopom iz hribov zaradi tople vode tudi neposredno kopalniško zaledje za Ljubljano. Od obeh dolin je posebno privlačna Polhograjska dolina in hribi severno od nje prav od Toškega čela in Katarine. Do tod so možni še peš izleti — pa čez Grmado in Tošč do Črnega vrha in Pasje ravni. Podobno iskana točka kot ti hribi pa je Vrh nad Rovtami z zelo lepim razgledom in smučarskimi tereni v bližini. Stare cerkve, posebno tiste v Dvoru in Vrzdencu, grajski vodnjak v Polhovem gradu pa so najbolj dragoceni kulturni spomeniki v tej pokrajini. Ob Gradaščici so se tudi že začele pojavljati weekend hišice. Dejansko pa je tako blizu Ljubljane — komaj dobro uro s kolesom in še mnogo manj z avtomobilom — le malo dolin, kjer je tako zatišje in tako prijetna okolica.

Bolj gorska in veličastna zaradi masivnosti gora je pokrajina Loških hribov med obema Sorama. Zlasti Poljanska dolina, ki je turistično

nekaka klasična slovenska predalpska dolina s čisto in toplo Soro, dajejo posebej turistu prednost. Brez alpskega rezkega zraka, celo v dnu doline, je poleti vendarle sveža in prijetna. Ne preseneča, da že pozna nekaj letoviščarskega turizma; zdi pa se, da jo bodo še bolj iskali za gradnjo weekend hišic ob Sori ali pa na prvih sončnih obronkih nad dolino, kjer se odpirajo marsikje čudoviti pogledi na Blegoš in na druge visoke gore v ozadju ter po vsej dolini. Selška dolina je manj pestra, brez tople rečice in že na pol alpska; bližina visokih Alp dominira predvsem v zgornjem delu, v Sorici ali Danjah, in morda še bolj po sončnih slemenih Davče. Zlasti Zelezniki so med večjimi naselji brez dvoma vredni ogleda.

Onstran jadranskega razvodja, kjer Porezen dominira kot razgledni vrh, je dolina Bače morda sorodna Selški, ki ju povezuje Petrovo Brdo. Le da je dosti bolj divje razrezana — skratka Baška „grapa“ — in da ima od Kneže dalje že izrazit mediteranski navdih v podobi naselij. Za turist je doslej bila skoraj izključno prehodno ozemlje. Dolina Idrijce s Cerkniščino, deli s Poljansko dolino — z tujo je povezana čez ploska razvodna slemena kar s tremi cestami — predvsem topla voda reke. Sicer pa je glavna dolina mnogo bolj stisnjena in odljudena od Poljanske, večino naselij se je pač namestilo po bolj sončnih planotastih slemenih visoko nad dnom doline. Tam so tudi najlepši razgledi in pogoji za letovanje za one, ki ljubijo preprostost in samoto. Biser tega področja pa je dolina Trebuše, ki se zajeda z veličastnim gorskim amfiteatrom pod strmi rob Trnovskega gozda, ta pa se spušča navzdol v pravih skalnatih stenah.

Posavsko hribovje na vzhodu od Ljubljane je prav do Kuma in Mrzlice izrazita sfera ljubljanskega izletniškega turizma. Skoraj vse železniške postaje pa tudi avtobusna postajališča ob cestah iz Ljubljane proti Trojanam ali do Trebnjega so lokalna izhodišča za vzpone na ta ali oni hrib in goro. Jamčje, Bogenšperk in Kum na jugu od Save; Cicelj, Limbarska in Sveta gora, Čemšeniška planina in Partizanski vrh ter seveda Mrzlica so samo najbolj poznani cilji gorskih izletov v tem delu Posavskega hribovja. Pa ne samo ljubljancev, ampak tudi domačinov iz Litije, Trbovelj, Zagorja, Hrastnika, kolikor ne prihajajo z vzhoda še Celjani in celo Zagrebčani.

Maribor je že čisto na robu predalpskega sveta; toda njegovo turistično zaledje je predvsem predalpsko Pohorje in njegovo prigorje, v širšem smislu pa vse Pohorsko Podravje. Pohorje samo je seveda favorizirano, ker se takoj za Mariborom naglo vzpne na višino tisoč metrov in potem zložneje še petsto metrov više, ter ima s tem vse prednosti gorskega sveta; zlasti dolgo snežno odejo pozimi in svežino poleti pa seveda prostrane in sklenjene gozdove kot so le redkokje. Tu in tam so sicer kopastih vrhov široki pogledi, predvsem z vzhodnega obrobja tik nad Mariborom, na vso panoramo subpanonskih gor. Ostali pogledi so bolj stereotipni. Ta del Pohorja je, razumljivo,

tudi najbolje turistično opremljen. Ko se bodo stare in še nove gozdne ceste sklenile v gostejše omrežje, bodo brez dvoma omogočile, da se bo intenzivni turizem razširil tudi še na ostale dele Pohorja, ki so še manj načeti. Propadanje tamkajšnjih gorskih kmetij bo turizem verjetno lahko ali zaustavil ali vključil njihove stavbe v novo funkcijo turističnih bivališč.

Kobansko je v primerjavi s Pohorjem na slabšem. Nižje je in tudi prometno dosti slabše povezano s cestami, a nič bližje Mariboru kot bolj konkurenčno Pohorje. Vsekakor ima izletniški turizem tudi na Kobanskem določene perspektive; najbolj verjetno na Kozjaku, bližje Maribora in nad Radeljsko kotlinico. Dolina Drave med obema gorskima skupinama je brez dvoma zanimiva za izletniški turizem, zlasti avtomobilski, saj je zanj Maribor dovolj močno izhodišče. Tu in tam pa ima pogoje tudi za weekend hišice ali celo za weekend naselja.

Tudi jugoslovanski del Koroške je predvsem turistično zaledje Maribora (čeprav sega sem tudi vpliv Celja). Kot gora ima prvenstvo nedvomno Plešivec z najširšim razgledom na vse strani. Dolina Meže pa vodi že v sam visokogorski svet Koprivne med Peco in Olševo, čeprav je sicer večji del Mežiške doline urbaniziran in okrog kraja Mežice zaradi topilniških plinov pokrajinsko dejansko uničen, kakor je kot reka turistično uničena tudi Meža.

Toda Mislinjska dolina je ostala nenačeta in je brez dvoma zelo privlačno turistično področje kot majhna, značilna sredogorska kotlina. Klimatsko je poleti tako sveža kot na primer Blejsko-Radovljiska, čeprav gorski okvir ne sega dosti nad tisoč petsto metrov, je vseeno mogočen in dokaj razgiban. Slovenjgradec je sicer le še majhno mesto, a ima v starem jedru ohranjen najboljši srednjeveški urbanistični ambient „ustanovljenega“ mesta. Prijetno okolje tudi kotlinskega dna skupaj s podnebjem je pogoj, da se bo v manjšem obsegu tudi tu le razvil letoviščarski turizem, zlasti če bi s kakim umetnim jezercem omogočili še kopanje in vodne športe v poletni sezoni.

Predalpski svet obdaja Celje skoraj na vseh straneh. Vsaj v glavnem. Tako Posavsko hribovje kot Konjiška gora segajo vse do tisoč metrov nadmorske višine ali celo do 1000 metrov relativne višine! Gore v tem gorskem obodu so mogočne in so seveda za Celjane, Velenjčane kakor tudi za prebivalce številnih industrijskih krajev v srednji in spodnji Savinjski dolini privlačni izleti. Z gorskimi kočami so za to tudi pripravljene. Brez razglednih točk pa tudi gričevje, ki se med obema nizoma gora vleče od Šoštanja pa do Sotle, ni. Predvsem je tu gora Oljka z izredno panoramo celotnega zahodnega dela Celjske kotline. Sicer pa je gričevje za izlete zanimivo in turistično izkoriščeno predvsem v bližini znatnejših mest, zlasti Celja in Velenja. Sicer pa je turistično prehodno ozemlje, toda tudi mikavno, posebno za družinske izlete, poleti pa še posebej zaradi kopanja v toplejših rečicah ali potokih. Kopanje je glavni

slatina, pa je osnova zdraviliškega središča najpogoj za nastanek turističnega kraja, kot je Dobrna s svojimi toplicami. Voda drugih kvalitet, višje stopnje v Rogški Slatini, ki je eden naših prvih turističnih krajev nasploh, ena glavnih postojank stacionarnega turizma, čeprav resda nekoliko posebnega značaja, skratka, turistični center mednarodnega pomena. Gotovo se mora poleg slatine zahvaliti za to tudi lepemu pokrajinskemu okviru s pestro izbiro pokrajinskih ambientov za sprehode in izlete. Kot toplice sta v celjskem turističnem zaledju pomembnejša še kraja Laško in Rimske Toplice.

Dolina Savinje in ravnina ob njej sta turistično zanimivi poleti ob vodah, bolj ob pritokih kot ob sami glavni reki: za kopanje in igre na prostem, za kolesarske in peš izlete. Najpomembnejša privlačnost v ravnini pa je gotovo rimska nekropola v Sempetru. Že kolikor je odkopana in spomeniško urejena, je brez dvoma edinstvena ne le v Sloveniji, ampak še daleč naokrog; torej turistična postojanka izredne vrednosti in privlačnosti. Razvaline Žičke kartuzije v samotni gozdni dolini so poleg arhitekturnih odlik morda še bolj zanimive zaradi slikovitosti lege. Enako je z Jurkloštrom ob Gračnici. Tudi starih ohranjenih gradov ali razvalin, ki so za turiste vedno bolj ali manj privlačni, je nekaj. Ne le Zovnek nad Braslovčami, Salek nad Velenjem, Podčetrtek in Planina, da omenimo samo nekatere, tudi stari in novi grad v samem Celju sta brez dvoma privlačni točki v turističnih itinerarjih, in končno Celje kot mesto, kjer je moč videti še kaj več.

Pravo sredogorsko okolje v turističnem zaledju Celja pa je Gorogransko področje zahodno od Mozirja. Osrednja kotlina med Dobravljami in Goltemi, med Menino in Veliko Planino z Dleskovecem, ki sta že del Savinjskih Alp, je izrazito zaprta in v dnu že znatno višja kot Celjska kotlina. Tako uživa že iste klimatske ugodnosti kot kotline neposredno v Alpskem svetu, to je predvsem poletno svežino. Čeprav neposredni gorski okvir niso skalnati vrhovi, je vendar zelo izrazit in mogočen. Pa saj so na najvišjih vrhovih že prave planine. Obenem pa so te gore s svojimi velikimi samotnimi kmetijami, ki jih najdemo povsod na številnih polinah v pobočjih — v dnu dolin pa skoraj pod najvišjimi vrhovi — še posebno privlačna, povsod obljudena predalpska pokrajina. Gorogransko zato ni zgolj območje izletniškega turizma za Celjane in druge iz nižavja, ampak pozna že dokaj razvit letoviščarski turizem, zlasti za manj zahtevne goste iz sosednje Hrvatske. Pa saj tu smo tudi že prav na pragu samih Alp, ki se nad Ljubnim in Lučami, posebno od Igle dalje, odpirajo v najbližjem sosetstvu.

Podvolovljek, ta čudovita gorska dolina, je dejansko že skoraj čisto alpska. Možnost izletov v visoke gore, v Savinjske Alpe, je gotovo ena od privlačnosti Gorogranskega za domače in tuje turiste, ki pa jih tudi izleti na bližje in nekaj višje gore, posebno na Golte ali Smrekovec, gotovo ne razočarajo, saj nudijo tudi mogočne po-

glede. Brez dvoma pa bo postalo z rastjo Celja in boljše cesto Gorogransko prav zanimivo tudi za postavitev ali ureditev weekend bivališč v dolini na lepih legah ali celo na kateri od opuščeni kinetij.

Toda proti vzhodu od Celja pokrajina že ni več povsem klasično predalpska. Hribovje je tam že znatno nižje, in četudi so posamezne gore lokalno še kar dominantne (Boč in Rogaška gora na severnem obzorju in Lisca in Bohor na južnem), prevladuje vmes vendarle nižje hribovje. Res je

še marsikje obilo strmega terena, toda slemena so bolj zaobljena in tudi manj gozdnata, pokrajina v drobnem bolj odprta in za razliko z na primer gorenjskim predalpskim syetom dosti bolj poseljena, bolj vedra; pa saj so tu že tudi prvi vinogradi! Med bolj strmimi vzpetinami so doline „plitvejšje“ in rečice in potoki bolj leni in blatni; vsi znaki predalpske značilnosti prehajajo v panonske, dokler ob Sotli vsaj subpanonski značaj pokrajine že povsem ne prevlada.

Vladimir Bračić

VINIČARSTVO

(nastanek, razvoj in odprava)

Viničarstvo je posebna oblika gospodarsko-socialnih odnosov temelječih na določenih posestnih razmerah, kakršne so se razvile skozi stoletja v severovzhodnih slovenskih vinorodnih pokrajinah. To je fenomen pokrajin nekdanje Vojvodine Štajerske in ga ne poznajo niti ostala panonska vinorodna področja niti vinorodne pokrajine drugih evropskih dežel. Največ viničarjev — teh čistih kmečkih proletarcev — pa je bilo v Haložah in Slovenskih goricah. V manjšem številu so bili raztreseni tudi v okolici Konjic in Smarja ter na Bizeljskem. Kot posamezni primeri pa so se v novejšem času pojavili viničarji tudi na Dolenjskem ter v Viničkih in Varaždinskih goricah. „Tu pa se izgube kot poseben stan med drugim kmetiskim delavstvom in so večinoma poluviničarji, ker služijo le deloma v vinogradu.“¹

Mnogi, ki so doslej obravnavali problem viničarstva, so mnenja, da je nastalo v kapitalističnih časih oziroma šele po zemljiški odvezi, da je torej staro komaj kakšnih 100—150 let. Malo poglobljen pogled v njegovo zgodovino pa nam kaže, da moramo iskati njegove korenine že v davni fevdalni preteklosti. Zebotova trditev, da je viničarstvo na Slovenskem staro toliko kot gojitev vinske trte,² je nedvomno pretirana, saj lahko z gotovostjo trdimo, da so vinsko trto gojili v naših krajih že v rimski in celo predrimski dobi, takrat pa viničarjev zagotovo še ni bilo.

Poglejmo torej, kaj lahko izluščimo iz starejših virov in literature o nastanku viničarstva.

Iz najstarejših zgodovinskih virov, ki govorijo o vinogradniški lastnini, so ugotovljene naslednje oblike te lastnine:³

a) Vinograd, ki ga obdeluje zemljiški gospod v lastni režiji, torej pravi dominikalni vinograd (Hofweingarten). Te vinograde so obdelovali tlačani — uživalci tako imenovanih viničarskih hub — ali pa ostali podložniki s tako imenovano „vinogradniško roboto“. V prvem primeru je bilo koriščenje viničarske hube edino plačilo za oskrbovanje in obdelavo vinograda.

b) Vinograd v stalnem sestavu in enotnem kompleksu kmetije (pravdni vinograd — Hubweingarten). Užitni lastnik je podložni kmet, ki

obdeluje vinograd sam, ne spada pod gorsko palico, torej ni sogornik ter daje kot del dajatve pravde tudi vino.

c) Vinograd, ki ga daje zemljiški gospod v uživanje drugim osebam — plemičem, meščanom, cerkvi, samostanom, svobodnjakom — torej osebno svobodnim osebam in korporacijam, pa tudi kmetom — podložnikom. K tem vinogradom pa pripada tudi druga zemlja, zlasti njive in hoste.⁴ Vsi uživalci vinogradov po gorskem pravu na vinski gorici so bili sogorniki (Bergholden ali Berggenossen), podvrženi sklepom gorskega zbora pod predsedstvom gorskega-zemljiškega gospoda. Kmetje — podložniki so lahko bili njegovi podložniki ali podložniki sosedne gosposke, na vinski gorici so bili v obeh primerih sogorniki. Iz urbarjev dominikanskega in minoritskega samostana v Ptujju iz 15. stol. je razvidno, da je bil župan Pavel iz Leskovca v Haložah po kmetiji podložnik gospostva Borl, po vinogradu v Ljubstavi pa sogornik minoritskega samostana v Ptujju; isto velja za kmete — podložnike s Ptujjskega in Dravskega polja, ki so imeli že v 15. stoletju vinograde v Haložah. Tako je v navedenih urbarjih zabeleženo, da so bili kmetje iz Tržca in Jakopičev sin iz Draženc sogorniki samostana na vinski gorici v Ljubstavi.⁵ Pri tem je bilo celo mogoče, da je užival kmet — podložnik pravdni vinograd (Hubweingarten) in še vinograd po gorskem pravu na vinski gorici. Kot poseben tip sogornika moramo

¹ I. Slibar: Viničarsko vprašanje. Naši zapiski. Ljubljana 1921 — str. 43.

² F. Zebot: Viničarsko vprašanje — Socialna misel. Ljubljana 1927 — str. 191.

³ Povzeto predvsem po: A. Mell: Das steierische Weinbergrecht und dessen Kodifikation in Jahre 1543. Wien — Leipzig 1928 — str. 12—15; S. Vilfan: Od vinskega hrama do bajte. Slovenski etnograf 1952 — str. 121—127; M. Dolenc: „Gorske bukve“ v izvorniku, prevodih in priredbah. AZU — Ljubljana 1940 — str. 212—248.

⁴ S. Vilfan: Od vinskega hrama do bajte — str. 122.

⁵ H. Pirchegger in W. Sittig: Die mittelalterlichen Urbare der Minoriten und Dominikaner in Pettau. Wien 1955 — str. 292.

šteti „še naseljence v vinogradih na lastnem svetu, ki drugega sveta nimajo, ter gostače, naseljene na goricah“.⁶

Kmetje so obdelovali svoje vinograde sami in si pri tem medsebojno pomagali, ostali sogorniki — plemiči, meščani, samostani in drugi pa praviloma z vinogradniško roboto, s svojimi služabniki ali drugače najeto delovno silo. Tako je na primer iz urbarja dominikanskega samostana v Ptujju razvidno, da so morali podložni kmetje opraviti del vinogradniških opravil v dveh samostanskih vinogradih v Dragošiču.⁷ Meščanom so obdelovali vinograde njihovi hlapci in dekletje ter drugi služabniki ali pa so plačevali dninarje. Svoje služabnike so po vsej verjetnosti v začetku pošiljali na delo iz mesta ter so se po opravljenem delu vračali v mesto vsaj v zimskem času. Pri večjih vinogradih je bilo tega dela dosti in tako so sčasoma te služabnike za stalno naselili pri vinogradu. To so po moji sodbi pravi viničarji.

Na misel, da je takšna pot ne samo verjetna ampak tudi uporabljena, me še posebej navajajo določila ptujskega mestnega statuta iz leta 1376, ko so si meščani s privoljenjem ptujskega gospoda (zemljiškega gospoda!) zagotovili nad svojimi služabniki — delavci v vinogradih — imenujejo jih „Weinzurli“ — posebne pravice, ki so zajete v 170. in 172. členu statuta, ki se glasita v prevodu — „Vsakdo tudi sam kaznuje viničarja za krivdo, ki mu jo je storil.“ — „Kakor so se meščani zedinili glede nastavljene dnine v vinogradih s pristankom ptujskega gospoda in to razglasili, tako je neizpremenjeno ostalo v mestu in zunaj.“⁸ S temi določili so ptujski meščani, ki so imeli vinograde v Halozah in Slovenskih goricah, odtegnili svoje „weinzurle“ sodnim in drugim pravicam gorskih zborov. Podobne pravice so si verjetno pridobili tudi meščani drugih mest, zato iz zapisnikov gorskih zborov nimamo podatkov, da bi tam določali višino dnine viničarjem. V Halozah je še danes za viničarje v uporabi ljudski izraz „vencr“. V kasnejši dobi so se tudi „weinzurli“ nedvomno rekrutirali iz ubežnikov in podložnih kmetij, kot to navaja Dolenc za gostače na Dolenjskem, povsem verjetno pa tudi iz vrst drugih priseljencev. Zemljiški gospodje so zato vztrajno branili naselitev v hramih pri gorici, meščani pa so takšno pravico zahtevali in kljub prepovedi naselitev dovoljevali. Tako so si zagotavljali stalno in ceneno delovno silo.

Ta boj za odobritev naselitve na vinski gorici in proti nji je trajal več stoletij, kakor lahko razberemo iz listin, vendar je dokazano, da je razvoj potekal na Stajerskem drugače kot na Dolenjskem. Potreba po večkratni izdaji listin o prepovedi naseljevanja govori za to, da se je takšno naseljevanje vršilo. „Tu pa tam pa so vinogradniki sami vsobenjke⁹ radi trpeli, če so jih mogli uporabljati za delavce. Zlasti mejaši, ki niso stanovali zdržema v vinogradih, se jih niso branili...“

V očitnem nasprotju z gorskimi bukvami (čl. 20.) je prišlo celo do posvedočenja v zapisniku

o vinogorskem zboru (leto 1784), da je gorska gosposka na zahtevo vinogradnikov dopustila, da je smel vsak vinogradnik v svojem vinogradu namestiti po enega vsobenjka z rodbino.¹⁰

Zaradi posebnih razmer, ki so vladale na Stajerskem in še posebej v Halozah, so postali manjši kmetje in kočarji že pred zemljiško odvezo osnovni izvor za nastajanje viničarjev. Različni vzroki so jih privedli do tega, da so svoje vinogradniško posestvo prodali meščanom ali imovitejšemu kmetu s Polja ter ostali na svoji dotedanji domačiji viničarji. Ta proces, ki ga Dolenjska ne pozna,¹¹ so pospešili novi vinski davek (1750), povečane druge dajatve in tlaka ter končno še dovoljenje o delitvi kmečkega gospodarstva (leta 1771—1785), kar je povzročilo drobitev posesti in širjenje kočarstva. Le-to pa je bilo osnovni izvor viničarstva.

Kmetje so prodajali vinograde in posestva, da bi se rešili obvez, ali pa so skrivoma odšli na Hrvaško.¹² Vinska kriza, slabe letine in zemljiška odveza pa so povzročale nov katastrofalen plaz prodaje vinogradov in posestev. Kupci so bili v glavnem meščani, posojilnice, vaški trgovci in gostilničarji, poklicni oderuhi, vmes pa tudi kmetje z Dravskega in Ptujkega polja — Polanci. Bivši lastniki so postali viničarji.

In končno ne smemo še mimo enega izvora haloškega viničarstva. To so otroci kočarjev in manjših kmetov. Običajno jih je bilo več. Doma ni bilo ne prostora in ne kruha. Nekateri so odšli že v mladosti služiti za pastirje in hlapce, drugi pa so si kot odrasli, običajno pred nameravano poroko, sprosili pri meščanu ali Polancu dovoljenje, da so se lahko naselili v zidanici. Skromno stanovanje in morebitno koriščenje majhne njive so odplačali z opravili v vinogradu, sicer pa so hodili kot priložnostni delavci na dnino k sosedom.

Sodim, da moremo za prave klasične viničarje šteti tiste, ki so bili v službi pri meščanih, korporacijah, plemičih, cerkvi, trgovcih itd. Prvotno so ti bili njihovi služabniki, kasneje pa stalno najeti vinogradniški delavci s posebnim statusom. Z gospodarjem so bili v določenem stalnem delovnem odnosu. Nekatere poteze služabništva pa so se ohranile tudi pozneje, o čemer priča predvsem dejstvo, da so bili viničarji oproščeni vseh dajatev, kar je sicer tedaj veljalo le za osebne služabnike.

Po kmečki odvezi so si najeli viničarje tudi premožnejši kmetje, medtem ko so manjši kme-

⁶ S. Vilfan: Od vinskega hrama do bajte — str. 124.

⁷ F. Kovačič: Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptujju. ČZN, letnik XXII. Maribor 1927 — str. 96.

⁸ F. Veselko: Mestne pravice Ptujja iz leta 1376 — Kronika slovenskih mest VII/I. Ljubljana 1940 — str. 17.

⁹ Vsobenjki so bili naseljenci v stanovanjskih zgradbah na vinski gorici.

¹⁰ M. Dolenc: Gorske bukve — str. 214.

¹¹ S. Vilfan: Od vinskega hrama do bajte — str. 129.

¹² H. Pirchegger: Geschichte der Steiermark 1740 — 1919 — str. 232, 239, 241.

tje — Polanci jemali v svoje zidanice dminarje, ki so bili z gospodarjem v deputatnem odnosu, oziroma v viničarskem službenem razmerju in so jih zato nazivali viničarji, čeprav niso izpolnjevali pogojev, ki jih je predpisoval viničarski red.

Zebot je napisal o nastanku viničarstva naslednje: „Po informacijah, ki sem jih zbral po naših krajih, se je viničarski stan začel na ta način:

Graščaki, samostani in drugi veleposestniki so imeli na svojih posestvih kmete, kmetske družine, ki so živele na zadružni način. Bilo je pravo kmetsko občestvo. Sinovi in hčere, ki jim v prvotni domači hiši ni bilo dovolj prostora, so dobili od graščaka sporazumno s starosto (očetom) zadruge, prostor, kjer so si zgradili kočjo. Dodeljena jim je bila zemlja. Ta zemlja s kočjo vred je ostala last veleposestnikov, a oblast oziroma oskrbo nad njo je imel kmet, oče, načelnik skupne družinske zadruge — občestva. Tak sin ali hči, ki sta si zgradila na hribu kočjo in zasadila vinograd, sta bila prva viničarja. Ko je bil kmet okoli leta 1848. rešen desetine in je postal lastnik svoje zemlje, so tudi viničarji, ki so imeli kočje na kmetskem posestvu, prišli podenj. Ljudje pa, ki so si postavili hišice na zemlji, ki je ostala še naprej v oskrbi veleposestnika samega, so ostali viničarji gospoda.“¹³ Te razlage ni mogoče sprejeti, ker je povsem v nasprotju z znanimi posestnimi razmerami in odnosi, ki smo jih že ugotovili.

Čeprav nimamo točnejših podatkov o odnosu med „weinzurlom“ in gospodom, lahko iz kasnejših dobro znanih določil tega odnosa zaključimo, da je bil ta položaj delno podoben položaju gostačev (vsobenjki), kakor ga opisuje Dolenc. „Vsobenjki niso bili glede nepremičnin z gorsko gospodo v nobeni pravni zvezi, saj so bili le zakupniki dela zidanice ali hrama mejašev ali sogornikov. Le tu pa tam so imeli pravico uživati njivo ali travnik, ki jim ga je prepustil posestnik zidanice ali hrama... Njihova naloga je bila, da so obdelovali vinograde svojih gospodarjev, za to so dobivali stanovanje in deloma njive in vrtove, da so si na njih pridobivali živeža zase in za svoje. Imeli so tudi pravico, da hodijo na dmino drugim, da si nekaj prisklužijo...“¹⁴ Če ugotavlja Dolenc, da so gostači na Dolenjskem dobivali „le tu in tam... ali deloma“ v koriščenje njive, travnike in vrtove, potem je pri štajerskih viničarjih to bilo pravilo. Stanovanje in zemlja sta bila obvezni obliki plačila v naturi. In še več. Meščan-vinogradnik je dal na svojem vinogradniškem posestvu zgraditi za svojega viničarja posebno stanovanjsko hišo s pripadajočim gospodarskim poslopjem.

V starejših virih je o viničarjih malo podatkov. Slekovc je ugotovil, da jih omenjajo graščinski spisi na Vurbergu, Ptujju itd. v začetku 17. stoletja.¹⁵ Straka navaja, da so omenjeni v St. Georgu že leta 1640.¹⁶ Iz nekega urbarialnega vira je razvidno, da je bilo leta 1754 na območju Zavrča 26 viničarjev.¹⁷ Kaj več nam povedo o

njih in o njihovem življenju ter o odnosih pisci iz začetka preteklega stoletja v zvezi z dokaj široko akcijo za izboljšanje vinogradništva. Ta akcija se je začela okrog leta 1820, ko so začeli tudi na Štajerskem uvajati trsne sorte iz Francije.¹⁸ Pobudnik te akcije je bila Štajerska kmetijska družba v Grazu.

Ko navaja Burger¹⁹ v svoji razpravi, da je vinogradništvo na Štajerskem v vidnem zaostanku glede na uspešen razvoj poljedelstva, ugotavlja kot osnovni vzrok za takšno stanje staro navado (podčrtal V. B.), da so vinogradi prepuščeni v obdelavo viničarjem — neomikanim in nevednim ljudem, ki so zaradi svojega delovnega odnosa z gospodarjem polni predsodkov in ne kažejo nobenega interesa, da bi vinograd izboljšali. Za določeno delo dobivajo viničarji poleg stanovanja in koriščenja nekaj kosov zemlje in le zelo zmerno denarno plačilo. Ob takšnem odnosu je nujno, da znosijo viničarji tisto malo količino gnojja, ki ga pridelajo, namesto v vinograd na njivo, da sadijo po vinogradu zelenjavo in sadno drevje (breskve), da opravijo najprej delo na svojih njivah in šele potem v vinogradu itd. Ko ugotovi, da je takšno stanje v škodo gospodarjem, apelira na le-te, naj sklenejo takšne delovne pogodbe, ki bodo vskladile interese gospodarja in viničarja, da le-ta ne bo več gospodarjeva „tovorna živina“.

Za ugotovitev medsebojnega odnosa so pomembnejše Hlubekove²⁰ navedbe, kjer ugotavlja, da zaposlujejo lastniki vinogradov za večji del vinogradniških del posamezne družine imenovane „weinzirl“. Tem prepušča lastnik vinograda poleg prostega stanovanja v koriščenje še 1—2 kravi, 1/2 orala zemlje, plačo od 20—30 goldinarjev in odpadni material iz vinograda. Za te dajatve so viničarji dolžni opraviti prvo in drugo kop, medtem ko dobijo za rez in vez še zmerno akordno odškodnino. Tudi Hlubek ugotavlja, da so viničarji za razvoj vinogradništva cokla, ker so tako vsa najvažnejša vinogradniška

¹³ F. Zebot: Viničarsko vprašanje — str. 191.

¹⁴ M. Dolenc: Gorske bukve — str. 232 in Pravna zgodovina za slovensko ozemlje. Ljubljana 1937 — str. 173, 395.

¹⁵ F. Zebot: Viničarsko vprašanje — str. 193.

¹⁶ Straka: Studie über die Verwendbarkeit der Häuserzahlung des 15. Jahrhunderts zur Bestimmung der Seelenzahl. Zeitschrift des Historisches Vereines für Steiermark. Graz 1962/II. — str. 51.

¹⁷ H. Pirchegger: Die Untersteiermark in Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte. München 1962 — str. 93.

¹⁸ F. X. Hlubek: Resultate der Wirksamkeit der K. K. Landwirthschafts Gessellschaft in Steiermark Grätz 1840 — str. 97.

¹⁹ J. Burger: Über Ursachen des geringen Ertrages der Weingarten in Steiermark. Verhandlungen und Aufsätze, 23. zvezek. Graz 1829 — str. 154—155.

²⁰ F. X. Hlubek: Die Landwirthschaft des Herzogtumes Steiermark. Graz 1846 — str. 101.

delu vse povprek opravljena na osnovi surovega izkustva.

Najbolj oster pa je pri obravnavi viničarjev Prieger,²¹ ki začenja poglavje o viničarjih s den Weinbau in der Steiermark. Verhandlungen und Aufsätze, 38. zvezek. Graz — str. 231—236.

stavkom: „Ti so potrebno zlo“, kajti veliki vinogradni morajo biti obdelani. Viničar dobi poleg koristenja stanovanja in kosov zemlje še dovoljenje za uporabo drv iz gozda, dodeljeno ima kravo in zagotovljeno seno zanjo in poleg tega še plačilo za delo v vinogradu. Viničarji so edina skupina ljudi v deželi, ki ne plačujejo nobenih dajatev. Viničar je do gospodarja v odnosu služabnika!

Tudi posebna komisija Stajerske kmetijske družbe ugotavlja v svojem poročilu, da so viničarji na Stajerskem nujno zlo, ki izvira iz pomanjkanja delovnih rok.²²

Medsebojne pravice in dolžnosti med gospodarjem in viničarjem se uredijo s posebno pogodbo, ki mora biti v skladu z določili tega reda. Delovno razmerje se sklenuje praviloma za eno leto, ki se začne 1. novembra (po zaključenih jesenskih delih in ga imenujejo „viničarsko leto“). Odpoved se daje praviloma v času od 1. do 26. julija, selitev pa se izvrši med 1. in 11. novembrom. Ta določila so v praksi veljala vse do odprave viničarstva.

Gospodarji so včasih odpovedali brez vzroka ali pa le na videz, zato da so pritiskali na viničarja. Po odpovedi je ta šel od vinogradnika do vinogradnika, ki je imel še prazno koco, in prosil, naj ga sprejme pod streho. Pristal je na vsake pogoje, in ker pogodb praviloma niso nikoli pisali, so bila določila ustne pogodbe često daleč od določil veljavnih predpisov. V času po 1. novembru ste srečavali po haloških klancih vozove z

Vinogradniško posestvo Železne dveri

spremenjeni položaj po izvedbi zemljiške odveze in vedno večje število novih viničarjev na novo kupljenih meščanskih vinogradih so zahtevali ureditev viničarskega problema in tako je bil sprejet na predlog deželnega zbora za Stajersko z zakonom od 1. aprila 1863 „Viničarski red“ — Winzerordnung.²³ Določila tega viničarskega reda temeljijo v osnovi na do takrat veljavnih in v praksi uporabljenih določilih službenih odnosov med gospodarjem in viničarjem.

Poglejmo nekatera glavna določila tega viničarskega reda. Uvodoma pove, kdo so viničarji — to so osebe, ki stopijo v službo da obdelujejo vinograd za plačilo v denarju, posebnih prejemkih ali oboje in imajo svoje lastno gospodinjstvo.

borna opremo viničarjev, ki so se selili. Prevoz so novemu gospodarju odslužili!

Gospodar lahko odpove viničarju tudi med letom in ga 14 dni po odpovedi izžene iz koče, če se le-ta teže pregreši. Med drugim mu lahko odpove med letom tudi, če viničar sam ali njegovi ljudje odidejo brez gospodarjevega dovoljenja na delo drugam takrat, ko jih on potrebuje za delo na svojem posestvu!

²¹ L. F. Prieger: Erfahrungen und Bemerkungen über

²² Verhandlungen und Aufsätze, 51. zvezek. Graz 1848 — str. 182.

²³ C. Stremayr: Die Landesvertretung von Steiermark. Graz 1878 — str. 140 in 381—384.

Viničarja, ki bi samovoljno zapustil službo, lahko gospodar s silo privede nazaj! Dejanje je kaznivo in mora viničar plačati škodo. Kdor bi vedoč, da je viničar samovoljno zapustil gospodarja, vzle tega v službo, plača kazen 5—25 goldinarjev in je dolžan povrniti prejšnjemu gospodarju škodo. Viničar dobi viničarsko knjižico, ki jo hrani gospodar. V knjižico se vpišejo podatki o nastopu in prenehanju službe ter mnenje gospodarja. Viničar mora imeti potrebno število delovnih moči in po možnosti tudi živino (zaradi gnoja). Za težje spore je določeno sodišče, ki je sestavljeno iz predsednika in po enega predstavnika sprtih strank; predsednika sporazumno določijo ali pa ga imenuje predsednik občine, v kateri leži posestvo.

Omenjeni zakon je bil izdan za območje vojvodine Stajerske. Dolenc v Gorskih bukvah tega zakona ne omenja, temveč ugotavlja, da je izšel prvi tak dokument na predlog deželnega zbora vojvodine Stajerske v „postavi z dne 2. maja 1886“ pod naslovom „Winzerordnung für das Herzogtum Steiermark“.²⁴ Citirana „postava“ pomeni torej drugo izdajo viničarskega reda, tokrat v nemškem in slovenskem jeziku. S posebnim „zakonom“ od 1. junija 1898 je bil člen viničarskega reda, ki določa termine za sklenitev in odpoved delovnega razmerja, spremenjen in je tak veljal tudi prvo dobo v Jugoslaviji (odpoved se daje med 1. in 15. avgustom, potem ko so vsa važnejša vinogradniška dela že opravljena).

V kraljevini SHS so se viničarji začeli organizacijsko povezovati (Kmečko-delavska zveza in Viničarska zveza). V mariborski oblasti so ustanovili viničarske krajevne komisije, njihovo delo je povezovala „Osrednja paritetna komisija za ureditev viničarskega vprašanja“ v Mariboru. Na njen predlog je oblastna skupščina Mariborske oblasti 20. julija 1928 izdala „Uredbo o viničarskem redu“ (Dolenc v Gorskih bukvah tudi te uredbe ne omenja!). Uredba je zasnovana na osnovnih določilih avstrijskih zakonov z nekaterimi dopolnitvami. Tako določa minimalno površino vinograda, ki ga naj viničar obdeluje na 5600 m² (oral) in postavlja zahtevo po viničarjevi strokovni usposobljenosti.

Ustni pogodbi naj zaradi večje pravne sigurnosti sledi še pismena pogodba na predpisanem obrazcu. (Tiskani obrazec z naslovom Službena pogodba je obsegal štiri strani). Kljub temu določila pa večina vinogradnikov pismene pogodbe ni sklepala. Viničarji pa si tega niso upali zahtevati. Če bi se pritožili, bi sledila odpoved in gospodar bi v knjižico napisal slabo oceno ter sicer poskrbel, da bi viničar v bližini le težko dobil novo službo. Uredba točneje določa viničarjeve pravice in dolžnosti. Se vedno je v veljavi viničarsko leto. Podrobneje so obdelane naloge in postopek pred viničarsko komisijo. Dana je pravica združevanja „v posebna strokovna društva za zaščito svojih ekonomskih, kulturnih in socialnih interesov“. S to uredbo sta bila razveljavljena deželni zakon od 2. maja 1886 in deželni

zakon z dne 1. julija 1898. (Prvi ima številko 26, drugi pa številko 1.) Uredba se je izkazala kot zastarela in nesocialna in tako je na zahtevo Stokovne zveze viničarjev ter pod pritiskom javnega mnenja izdal ban dravske banovine dne 13. julija 1939 „Uredbo o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem“.²⁵

Uredba uvodoma določa, kdo je viničar — „Viničarji so osebe, ki jih najame vinogradnik, da mu obdelujejo vinograd v izmeri najmanj 1/2 ha (5000 m²) proti plačilu v denarju in materialu, žive pa v lastnem gospodinjstvu v vinogradnikovi zgradbi ter imajo za pravilno izvrševanje službe potrebno strokovno usposobljenost“.

S tem je bil zmanjšan minimalni obseg vinograda, za katerega obdelovanje se lahko sklepa viničarska pogodba, za šest arov, torej na 0,5 ha. Dalje določa uredba, da so lahko viničarji tudi ženske. Ukinja viničarsko leto in uvaja triletno pogodbo z enoletno poizkusno dobo. Za viničarje zahteva uspešno dokončano viničarsko šolo ali devet mesečni viničarski tečaj ali viničarski izpit pred strokovno komisijo. Določa samo pismeno pogodbo, podrobneje ureja viničarjeve prejemke in odreja letni obračun. Precizneje so formulirana določila o redni in predčasni ukinitvi delovnega razmerja. Ustanavlja poseben viničarski sklad, katerega sredstva se naj uporabljajo „za podpore viničarjem in njihovim svojcem v primerih dolgotrajne bolezni, onemoglosti in smrti“.

Vinogradniki z mnogimi določili novega viničarskega reda niso bili zadovoljni. Predvsem so nastopali proti določilu o minimalnih viničarskih mezdah in triletni pogodbi.²⁶ Na ugovor Vinarškega društva je sprejel banski svet 10. avgusta 1940 „Uredbo o spremembah in dopolnitvah uredbe o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem“. Kot je razvidno iz Šijančevega pisanja, vinogradniki tudi s temi novellami niso bili zadovoljni.²⁷

Strokovna zveza viničarjev, ki je imela svoj sedež v Ljutomeru, je 10. septembra 1940 izdala posebno resolucijo, v kateri razglašča zahteve slovenskih viničarjev. V resoluciji postavljajo v imenu 40.000 slovenskih viničarjev naslednje glavne zahteve:

Maksimiranje cen življenjskim potrebščinam; zagotovitev investicij za obnovo vinogradov, da se zagotovi viničarjem zimska zaposlitev; uvedba javnih del v viničarskih okoliših — prvenstvo zaposlitve naj imajo viničarji; preskrba s potrebno hrano in rekvizicija vseh zalog živil; zvišanje minimalnih mezd pri vinogradnikih, ki niso kmetje; prisiliti vinogradnike, da obdelujejo vinograde intenzivno ali pa jim začasno odvzeti

²⁴ M. Dolenc: Gorske bukve — str. 62.

²⁵ Viničarski red. Službeni list K: banske uprave dravske banovine, letnik X. 57. kos, z dne 19. julija 1939.

²⁶ L. Lipovec: Minimalne viničarske mezde in Viničarski red. Naše gorice. Maribor 1939 — str. 13—16 in str. 108.

²⁷ M. Šijanec: Ob spremembah Viničarskega reda. Naše

vinograde: uvesti socialno zavarovanje; pobijanje draginje itd. „Naše gorice“ so to resolucijo žolčno komentirale.²⁸ V času okupacije so bili ponovno uveljavljeni stari avstrijski predpisi.

Ugotovili smo že, da večina gospodarjev ni upoštevala določil viničarskih redov, temveč je svoje odnose z viničarji urejala po starih utrjenih navadah izkoriščujoč stisko viničarjev. Da bi se izognili morebitnim nevšečnostim, so začeli uveljavljati pred drugo svetovno vojno nov sistem. Viničarjev niso več najemali, temveč so oddajali stanovanje v najem. Določili so dinarsko ceno, ki pa jo je najemnik (dejansko viničar) odplačal z delom v vinogradu. Ustvarjali so zunanjo podobo navadnega dninarskega razmerja in se tako izmaknili določilom viničarskih redov, predvsem pa pismenim pogodbam. Življenje viničarjev je bilo zato izredno težko.

Viničarstvo, ki so ga rodile, razvijale in vzdrževale posebne posestne razmere, je postalo najbolj kričoč socialni problem, ki je pritegnil pozornost naprednih sociologov, politikov, zdravnikov in drugih, ki so na njem kazali na krivičnost, z'aganost in nevzdržnost kapitalističnega — izkoriščevalskega sistema.

Prvi, ki se je zelo resno in široko zastavljeno lotil proučevanja posestnih razmer in s tem posredno tudi viničarstva v Halozah je bil pokojni Zgeč. S svojo študijo „Haloze“ je razgalil nevzdržne razmere in bedo haloškega ljudstva sploh in viničarjev še posebej.²⁹

Na tem mestu bom navedel samo kratek odlomek iz Zgečevega opisa viničarskega življenja.

„Ko se spomnim sosedovega viničarja v Paradžu, mi postane težko. Majhen je bil, suh in plah. Naložili so mu na hrbet ogromen sod. Kolena so se mu šibila; v obraz mu je pognal val krvi; na čelo so mu stopile debele potne kaplje; roke so se mu tresle.

Zdelo se mi je, da sod raste, raste, viničar pa postaja vse manjši...

Polagoma, oprezno je stopal po strmi poti navkreber, celih petindvajset minut. Korak za korakom se je boril s strmimo.

„Konji težko hodijo, naj nese Joško,“ je menil gospodar. Joško ni nikdar mrmral! Tiho in plašno je bral vse želje z obrazov, molče je izpolnjeval zapovedi.

Nikdar več ga nisem videl. Umrl je že mlad, nepričakovano. Govorili so, da se je prevzdignil in da se je v njem nekaj utrgalo.“³⁰

Tako je pisal o viničarjih osebno zelo prizadeto in nekoliko sentimentalno Zgeč, ki je Haloze poznal tako kot doslej nihče drug. Kerenčičeva analiza „Studij o naši vasi“ in študija „Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih gorica“ — odkrivata podobne razmere v Slovenskih gorica.³¹ Z govorico številke pa nam je viničarje in njihovo življenje predstavil Uratnik.³² Podatke je zbral s pomočjo ankete, ki je zajela v treh vinorodnih okoliših (Maribor, Jeruzalemske gorice, Vzhodne Haloze) 548 viničarskih družin, od tega 236 kmečkih viničarjev in 312 meščanskih.

V Halozah je anketiral najmanj viničarjev — 14 kmečkih in 24 meščanskih.

Povprečna haloška viničarska družina je imela 3 nad 15 let stare člane. Vsaka od teh delovnih oseb je letno opravila povprečno 31,7 oziroma 58 dnin in (prva številka velja za kmečke viničarje, druga za meščanske) je to v primerjavi z ostalima okolišema najmanj. Pri kmečkih viničarjih celo 100% manj, kar izhaja iz dejstva, da so imeli kmetje v Halozah sorazmerno majhne vinograde. Ob tej nizki zaposlitvi so bili minimalni tudi letni denarni prejemki, ki so znašali 197 in 430 din, proti 322 in 629,5 din v okolici Maribora ter 859,8 in 682 din v Jeruzalemskih gorica. Podobno kot z denarnimi prejemki je tudi z deputatom. Tudi ta je bil v Halozah najnižji. Na viničarsko družino je prišlo 20 oziroma 48 arov njiv ter 1 oziroma 13 arov travnika. Viničarska družina je redila povprečno 0,8 oziroma 1,05 svinje ter 0,3 oziroma 0,87 krave. Tudi pri tem so bili viničarji v ostalih dveh predelih mnogo na boljšem (Mariborska okolica 0,8 oziroma 1,4 krave — pri tem pa Uratnik še ugotavlja, da je zaradi možnosti vnovečevanja mleka naravni prejemek tu bistveno več vreden!) Ob tako nizkem letnem zaslužku so bili tudi letni izdatki za delovno osebo nepojmljivo nizki. Tako so trošili letno na osebo: za obleko 57,1 oziroma 131,2 din; za obutev 71,5 oziroma 100,1 din; za kulturne potrebščine 5.— oziroma 12.— din; za zdravljenje 2,5 oziroma 20,8 din; za sladkor 3,2 oziroma 3,2 din ter za milo 4.— oziroma 2,4 din. Pri vseh navedenih izdatkih so trošili viničarji v ostalih dveh predelih več, pri nekaterih celo bistveno več. Glavni izdatek na osebo je bil povsod nakup manjkajočega krušnega žita in druge hrane. Primanjkljaj zasluzka iz viničarskega razmerja so viničarske družine, posebno kmečke, krile z zaslužkom pri delu v sosednih vinogradih in drugje. Velik del primanjkljaja do normalne potrošnje pa je šel na račun njihovega slabega življenja in več ali manj stalnega stradanja. Pri tem so nedvomno povsod, in v Halozah še posebej, prednjačili kmečki viničarji, pa ne zato, ker bi jih bili kmetje na sploh bolj izkoriščali kot meščani, čeprav tudi takšnih primerov ni manjkalo, temveč zato, ker so bili manj časa redno zaposleni in je predvsem v zimskem času bila zaposlitev prav močno problematična. Pismo „ofarja“ (ti so živeli podobno kot viničarji), ki ga

²⁸ L. Lipovec: Zahteve Slovenskih viničarjev in vinogradniki. Naše Gorice. Maribor 1940 — str. 138.

²⁹ Dr. F. Zgeč: Haloze. Sodobnost 1935 — št. 1—6 in 1936 — št. 7—10.

³⁰ Dr. Franc Zgeč: Haloze. (Sociološka študija) — neobjavljeni rokopis — str. 4—5.

³¹ J. Kerenčič: Studij o naši vasi. Ljubljanski zvon 1936 — str. 406—410; J. Kerenčič: Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih gorica. Maribor 1939.

³² F. Uratnik: Poljedelsko delavstvo v Sloveniji. Socialni problemi slovenskih vasi, II. zvezek, Ljubljana 1938 — str. 24, 27—31, 80—85.

objavlja Uratnik v svoji študiji, pove med drugim: „Preskrbite nam vsaj za polovično ceno krompirja in koruzo, ki sta naša glavna hrana. Tudi z delom bi to odslužili, sedaj pozimi, ko imamo čas. Letina je bila slaba, zima je, zaslužka nobenega. Od 26. novembra nisem ničesar zaslužil in do pomladi ničesar ne bom. Kar sem zaslužil skozi poletje, to se sproti porabi. Zaslužek je bil po 7 din na dan, ob slabem vremenu pa nič. Zena je delala od pomladi do jeseni, samo zato, da je komaj odslužila stanovanje. Za stanovanje je delala mesečno po 10 dni, poleg tega pa še 45 dni za košček zemlje, ki sem jo najel. Kupiti je treba vse, tudi drva in mleko. Za jed smo štirje, za delo samo dva.“³³ Navedbe so tako prepričljive, da je komentar nepotreben.

In če smo kritični ter podatkov ankete ne vzamemo kot stoddostno resnico, temveč upoštevamo podatke o povprečni zaposlitvi pri vinogradniških delih v Halozah na eno osebo, dobimo 100 dni dela in ob dnini 7 din na dan je letni zaslužek 700 din. To pa je 200 din manj, kot je znašal povprečni mesečni zaslužek povprečnega slovenskega delavca, in celih 100% manj kot na primer mesečni zaslužek delavca iz papirnice v Vevčah.³⁴ Viničarja pa bi morali šteti za kvalificiranega kmetijskega delavca. Slabe letine in pa gospodarska kriza je udarila tudi viničarje. V letih 1929—1931 je znašala dnina v Halozah samo 4.—din. Povsem je zamrlo delo na obnovi — rigolanje — in tako so bili viničarji in kočarji vso zimo brez kakršnegakoli zaslužka. Pojedli so semenski krompir in fižol in se že vnaprej zadolžili pri kmetih, ki so jim dali nekaj koruze. Pri vsem tem pa so še stradali sami in njihovi otroci. Tako piše Pirc: „Na Ptujskem polju pride na osebo dnevno 240—400 g kruha, v Slovenskih goricah manj, v Halozah pa minimalna količina. V Halozah prevladuje stalno glad med viničarji... Velika večina je viničarjev, ki jim manjka živeža že preko zime... 50% od njih (viničarjev) se ne more zaposliti pri javnih delih zaradi onemoglosti in pomanjkanja obleke...“³⁵

Prav pretresljive so ugotovitve ankete, ki jih navaja v svojem članku, Haloški otroci, Fakin.³⁶ Najtežja je nedvomno ugotovitev, da je zaradi slabe in pomanjkljive prehrane, oziroma več ali manj stalnega stradanja, ogromna večina viničarskih in bajtarskih otrok telesno nerazvitih (na 100 otrok pridejo 3—4 pravilno razviti), duševno so mnogi zaostali, slabo se izražajo, saj so v mladosti često po vse dni zaprti doma, ko mati in oče delata po dneh. In nič manj težko tudi ne udarjajo podatki Gaberškove: Od mojih 41 učencev jih ima kruh: 14 stalno, 15 včasih, 11 skoraj nikoli, 1 nikoli. Mleka sploh ni pri hišah, drugod ga pijó od časa do časa. Obleke in obutve primanjkuje itd. Ob koncu te strahotne izpovedi zaključuje — „Predvsem ne dajajmo miloščine.“³⁷ Tu je seveda govora o haloški deci nasploh, viničarska pa je bila praviloma na najslabšem.

Kdorkoli se je vsaj malo seznanil z življenjem viničarjev, vsak je ugotavljal, da so njihove mezde

prenizke, da ob velikem letnem garanju in neprostovoljni zimski brezposelnosti stradajo in tudi sicer živijo bedno življenje. Da so kulturno in zdravstveno zanemarjeni, saj otroci zaradi pomanjkanja obleke in obutve pozimi često niso hodili v šolo, pomladi in jeseni pa so jih starši zadrževali doma zaradi dela. Otroci so prepuščeni samim sebi, slabo vzgojeni in zgodaj zagrenjeni. Starejši bratje in sestre so praviloma vzgojitelji mlajšim. V tesnih stanovanjskih razmerah (pozimi so spali marsikje vsi v eni sobi!) in ob pijanosti staršev so se v rani mladosti na najbolj grob način seznanili s spolnim življenjem. Mlada viničarska dekleta so bila često predmet izkoriščanja gospodarja ali njegovih razbrzdanih sinov.

Kakšna je bila večina viničarskih koč, nam najbolj zgovorno pove podatek, da so bile leta 1954 ocenjene na vrednost od 10 do 50.000.—din in za takšno vrednost so jih viničarji kupovali. Mnogi pa kočice niso hoteli kupiti, ker niso imeli sredstev, da bi jo dali popraviti.

Teh in podobnih ugotovitev so zbrali imenovani in neimenovani avtorji mnogo. Seveda pa je treba že tu povedati, čeprav bo o tem še beseda, da niso bili bistveno nič na boljšem tudi sicer formalno samostojni posestniki — kočarji, tisti, ki so imeli do 1 ha posesti, pa tudi večji. Za vse to gradivo pa pravi Zupan, da je le senca dejanskih razmer, ki danes vladajo na našem podeželju.³⁸ In čeprav samo senca, je ta senca bila tako temna, beda tako kričoča, da o njej ni mogel povsem molčati niti režimski tisk niti uradna vladajoča politika. Ker pa niso bili sposobni niti voljni resno reševati problema, so govorili o žalostni usodi viničarjev in jim kot beračem občasno delili brezplačno koruzo.

Ob takšnih razmerah ni čudno, če je bilo razmerje med viničarji in gospodarji stalno napeto in več ali manj sovražno, pa četudi na zunaj to ni bilo vedno opazno. Gospodarji so očitali viničarjem lenobo, potuhnjenost, nezainteresiranost in premajhno skrb za večji donos v vinogradu. Viničarji pa so gospodarje dolžili, da jih grobo izkoriščajo in živijo na račun njihovega garanja. Oboji so imeli po svoje prav, le da prvi niso hoteli priznati, da je viničarjev odnos do gospodarja in njegovega vinograda neposredna posledica nevzdržnih razmer, v katerih je viničar živel. Bili bi pa neobjektivni, če ne bi ugotovili, da je bil odnos gospodarja do viničarja od primera do

³³ F. Uratnik: Poljedelsko delavstvo — str. 24.

³⁴ M. Krofta: Zaslužek in življenjski nivo delavstva papirnice v Vevčah. Tehnika in gospodarstvo. Ljubljana 1940 — str. 203.

³⁵ J. Pirc: Prehrana prebivalstva. Socialni problemi Slovenske vasi, I. zvezek. Ljubljana 1938 — str. 102—103.

³⁶ B. Fakin: Haloški otroci. Sodobnost. Letnik IV. Ljubljana 1930 — str. 431—436.

³⁷ Gaberšak: Vas v Halozah. Dejanje. Ljubljana 1939 — str. 69—74.

³⁸ T. Zupan: Proletarizacija kmetijskega ljudstva. Sodobnost 1940 — str. 438.

primeri različni in da so bili nekateri v svojih odnosih bolj človeški, socialni in pravični. Kljub tem razlikam pa je bil viničar po svojem položaju najmanj zaščiten in zato najbolj izkoriščen. Predstavljal je dejansko najbednejši del našega agrarnega proletariata. Rešitev njegovega problema je bila vezana samo na revolucionarno spremembo obstoječega stanja, oziroma, kakor je to misel izrazil Tušek, „da je treba to socialno najnižje, politično zapostavljeno in gospodarsko izkoriščano ljudstvo postaviti v popolnoma nov socialni in gmotni položaj!“³⁹

Podatki o številu viničarjev, ki jih posamezni avtorji navajajo, so različni in le približno točni. Po statističnih podatkih ljudskega šetja iz leta 1931 je bilo zaposlenih v Sloveniji pretežno z vinogradniškim delom okrog 14.000 ljudi ali nad 5000 rodbin. To bi naj bili viničarji. V omenjeni resoluciji Strokovne zveze viničarjev govorijo v imenu 40.000 viničarjev.

Kot že ugotovljeno, okupacija ni prinesla sprememb, narobe, nemško govoreči meščani — gospodarji so še bolj oblastno hodili po Halozah in dali občutiti slovenski viničarski raji, kdo je gospodar in kdo je hlapec.

Brutalnost, s katero so nacisti udarili po najosnovnejših nacionalnih pravicah, je podkrepila razočaranje ob neizpoljenih ekonomskih pričakovanjih, in tako se je prvo navdušenje nekaterih hitro ohladilo. Resnično prepričanih privržencev na nacisti med kmečkim ljudstvom skoraj niso imeli. Pač pa so posamezniki, ki so imeli že prej zveze s ptujskimi komunisti, že leta 1941 začeli z organizacijo odpora. Ko na se je organizacija Osvobodilne fronte jeseni leta 1943 razširila in utrdila, so bile redke hiše, kjer ljudje niso aktivno sodelovali. Značilno je, da so bili med glavnimi organizatorji odpora prav viničarji in kočarji, saj so prav ti začutili, da jim lahko ustvari boljše pogoje za bodočnost samo v osnovah spremenjena družba.

Zmagovita narodnoosvobodilna vojna in socialistična revolucija sta z eno svojih osnovnih deviz „Zemljo tistemu, ki jo obdeluje!“ v veliki meri uresničili sanje mnogih viničarjev, da bi postali ponovno lastniki svoje nekdanje zemlje in da bi zopet bili v občinski hiši svoji gospodarji.

Leta 1945 so bila po odloku AVNOJ z dne 21. novembra 1944 zaplenjena posestva aktivnih nacističnih sodelavcev. To so bili v glavnem ptujski meščani — kulturbundovci, ki so imeli svoja vinogradniška posestva v Halozah. Druge razlastitve so bile izvršene po zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji ter po zakonu o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji.

Del teh površin je bilo razdeljenih med nekaj sto agrarnih interesentov, predvsem nekdanjih viničarjev, iz ostalega pa sta se formirali dve državni kmetijski gospodarstvi — Zavrč in Podlehnik ter dve vinogradniški obdelovalni zadrugi, ki sta ju organizirali bivši viničarji.

Večina haloških viničarjev je bila torej osvobojena grobega izkoriščanja že leta 1945. Še vedno pa so ostali viničarji kmečkih vinogradov. Ti pa so bili mnogokrat celo v težjem položaju kot tisti, ki so služili meščanom. Zgeč je o tem napisal: „Sicer trdijo nekateri „poznavalci“ Halož, da gre viničarju pri kmetu s polja dobro! Toda ti „poznavalci“ Halož varajo ne vedé sami sebe ali pa varajo vedé druge in javnost... Površine vinogradov, ki jih imajo kmetje s polja, niso v splošnem niti dovolj velike, da bi pošteno preživljale eno samo družino. Kako naj živita na njih dve družini, kmetova in viničarjeva? Človek razume kmeta! Iz svoje krpe vinograda poskuša iztisniti kolikor mogoče veliko dohodkov, na viničarja in njegovo deco ne misli. Kmet dá viničarju tudi živila, če jih ta zahteva! Toda ta živila mora viničar z delom drago odkupiti.“⁴⁰

Sicer pa so se mnogi Polanci zadržali do Haložanov nasploh tako, kot navaja Zupan Jerajev ugotovitev za prleške kmete: „Pravilno poučarja katoliški ideolog g. Jeraj: Prleški kmet se kot zvišani fevdalec loči od malega kmeta, želarja in najemnika ter viničarja... med njimi vlada skoraj razredna ločitev.“⁴¹ Z bolečino v srcu so gledali kmečki viničarji na svoje bivše tovariše — meščanske viničarje, ki so kot svobodni proizvajalci upravljali velika moderna družbena gospodarstva. Ne malokrat je bilo čuti: „Njih ste rešili, nas pa ne!“ In res je bil ta zadnji ostanek fevdalnih odnosov v kričočem nasprotju s splošnim stanjem in razvojnimi težnjami družbenih odnosov pri nas. Zakon o odpravi viničarskih in podobnih razmerij, ki ga je sprejela ljudska skupščina LRS dne 30. junija 1953, je to disonanco odpravil in rešil tudi problem kmečkih viničarjev. Več sto let staro viničarstvo je bilo za vselej odpravljeno.

Bivši viničarji, prej ponižni slugi, so postali samozavestni proizvajalci — upravjalci. Revolucionarna sprememba, ki je je vesel vsakdo, kdor je te ljudi poznal prej! Po viničarskih hišah je zasvetila elektrika, na ilovnata tla so namestili lesene pode, na posteljah so se pojavile rjuhe, v črne kuhinje so postavili štedilnike. Poleg klopcev pojejo sedaj še radijski aparati. Na mizi je sedaj vsak dan kruh, ki ga je viničarski otrok prej vedno stradal. Otroci bivših viničarjev — sedaj delavcev — so bolj oblečeni kot tisti malih kmetičev in kočarjev. Redno zahajajo v šolo ter imajo vse šolske knjige in druge potrebščine; mnogi odhajajo v srednje šole. Odprta so jim vrata v svet, zato niso več zagrenjeni, potuhnjeni in klečeplazni. To je nov rod, ki posluša pripove-

³⁹ B. Tušek: Posestne razmere in delovne prilike na naših vinskih goricah. Ljubljanski zvon LIX. Ljubljana 1939 — str. 446.

⁴⁰ F. Zgeč: Haloze (Sociološka študija) — str. 173 do 174.

⁴¹ T. Zupan: Posestna struktura Slovenije — str. 165.

dovanje staršev o nekdanjem trpljenju kot pravljico o hudobnem gospodarju ter izkoriščanem in zatiranem hlapcu. Viničarstvo ostaja samo še grenak spomin na tisto staro in tisočkrat prekleto domovino, ki je bila večini samo hudobna mačeha.

V Haloze, v ta ob stran potisnjeni in najbolj zaostali del slovenske zemlje, je začela preko bivših viničarjev, tega prej najbolj bednega, kulturno-prosvetno in zdravstveno zaostalega sloja našega naroda, prodirati civilizacija s hitrejšimi koraki. Novi družbeni odnosi in uvedba moder-

nega proizvodnega procesa pa ne bosta še nadalje spreminjala samo ljudi temveč tudi pokrajino.

OPOMBA:

Ceprav je študija močno naslonjena na podatke iz Haloz, veljajo osnovne ugotovitve za viničarstvo na sploh. Manjše razlike v konkretnih odnosih med viničarji in gospodarji v Halozah, Slovenskih goricah in drugih vinogradnih področjih bistva viničarstva ne spreminjajo. Pa tudi odprava viničarstva je šla povsod v bistvu po isti poti!

Dimitrije Perišič

HIDROELEKTRARNA DJERDAP

Osnovne karakteristike geografskega okolja

Djerdap leži na meji srednje in spodnje Donave in je jasna meja med srednjeevropskim in vzhodnoevropskim Podonavjem. Funkcijo Djerdapa poudarjajo kot prirodno mejo področja ob zgornjem in spodnjem delu Donave, tako s fizičnogeografskimi kot z drugimi posebnostmi svojega okolja.

Mejo Djerdapa je težko določiti. vzdolž Donave ga deli meja med Jugoslavijo in Romunijo. Kje se Djerdap začneja in kje končuje, določajo različno. To je odvisno od tega, kako to področje obravnavajo. S hidrografskega, geomorfološkega in na splošno fizičnogeografskega vidika sta začetek in konec Djerdapa drugod, kot začetek in konec Djerdapa z vidika plovne poti. Vendar lahko jemljemo za začetek Djerdapa Golubac, konec pa pri vasi Kostol, niže Kladova. Djerdap je dolg 107—114 km, odvisno od tega, kaj imamo pri preciznejšem določanju za njegov začetek in konec.

Na tej relaciji Donava naglo izgubi značaj ravninske reke, ko pa se prebija skozi Karpate, postane njen tok hitrejši, bregova znatno bolj strma, struga pa ožja in globlja.

Razdelitev Djerdapa na Mali in Veliki Djerdap, Kazan in podobno, ki jo vidimo tudi na naših zemljevidih, ne kaže dovolj prave geografske strukture Djerdapa. Djerdap je sicer enota, ki se razlikuje od ostalih področij ob Donavi, vendar ga sestavljajo tudi manjše enote, ki se v morfološkem pogledu razlikujejo med seboj, pa tudi v celotni fiziognomiji in funkcionalnosti. Te manjše enote so djerdapske tesni in kotline, ki si izmenoma sledijo.

Različni prirodni pogoji v kotlinah in tesneh so povzročili različno delovanje človeka v teh enotah, predvsem pa so povzročili različno gostoto naseljenosti, različne tipe naselij, gospodarstva in tako naprej.

Osnovno karakteristiko prirode v tesneh pomenijo: strma pobočja doline Donave, ozka dolina, ki je ponekod omejena skoraj izključno na

rečno strugo, ozka rečna struga, široka manj kot 200 m, skalnata in gola pobočja, izrazito neugodna dispozicija glede na insolacijo (naša pobočja niso samo zelo strma, temveč tudi obrnjena proti severu), veliko število meglenih dni v letu in tako naprej.

Kotline so precej širše, imajo položna pobočja, rečna struga je široka, tu je tudi aluvialna ravnina obsežnejša, z izrazitejšimi in širšimi terasami. Povprečno število sončnih ur na leto je večje kot v tesneh, število meglenih dni pa manjše. Aluvialna ravnina in terase imajo bogatejšo vegetacijo kot tesni. Vpliv človeka na spremembo prirodnih pogojev je mnogo večji v kotlinah. Naselja in prebivalstvo Djerdapa je skoncentrirano v glavnem v kotlinah, v tesneh pa so le posamezne hiše in nestalna bivališča. Izjema je vas Brnjica.

Po vsem Djerdapu, na 114 km dolgi obali, je devet naselij, ki imajo 11.610 prebivalcev. Obala Donave v Djerdapu ima majhno število naselij in prebivalcev. V Djerdapu pride povprečno na 12 km eno naselje, na desnem bregu Donave pa je od Djerdapa do Beograda povprečno na vsak peti kilometer obale po eno naselje.

Ker je Djerdap v geografsko-prometnem oziru praktično brez zaledja, oziroma ga od zaledja loči gorato ozemlje, ki ga edino v centralnem delu Djerdapa preseka dolina Porečke reke, zaledje nikoli ni imelo velikega vpliva na družbeni in gospodarski razvoj Djerdapa. Razvoj gospodarstva, prebivalstva naselij v Djerdapu se je odvijal počasneje in v slabi splošni integraciji z razvojem ožjega zaledja in področja ožje Srbije. Napačno pa bi bilo tolmačiti nizko stopnjo družbene in gospodarske razvitosti izključno z značilnostmi prirodnih pogojev.

Izrazito obrobni položaj glede na naše ozemlje, zgodovinski razvoj, dolgotrajna oblast tujih dežel na Donavi, izrazita odvisnost od političnih sprememb in ostalih odnosov, zaledje, ki v dolgotrajnem razvoju ni imelo možnosti niti interesa, da bi pospešilo razvoj djerdapske obale Donave, so bistveno vplivali na današnje značilnosti geografskega okolja Djerdapa.

Ta vpliv je najbolj očiten pri razvoju rečne plovbe, oziroma pri razvoju prometne funkcije Djerdapa. Ker nima dovolj primernih cestnih in železniških zvez z zaledjem, ki pa so bile v preteklosti še slabše, je to področje vedno uporabljalo Donavo za plovno pot. Toda ravno glede na plovnost je Djerdap znan kot največja ovira na vsej poti po Donavi. Zaradi velikega strmca, ki v sektorju Djerdapa znaša 28 m, in je poleg tega neenakomerno razporejen, doseže hitrost rečnega toka 6—14 km/h, maksimalno pa tudi 18 km/h. Plovna pot je na precej dolgih odsekih precej zožena, z velikim številom podvodnih skal in ostrih ovinkov. Vse to je bilo dolgo časa tak problem, da se je promet po Donavi odvijal povprečno le dva meseca v letu.

Na koncu prejšnjega stoletja so precej storili za regulacijo plovne poti na Djerdapu. Ta regulacija je bila takrat pomembno gradbeno-regulacijsko delo, ki je ustvarilo tudi boljše pogoje za plovbo. Ustrezali so malemu prometu, kakršen je bil v prvih desetletjih našega stoletja.

Neprimerni pogoji za plovbo, oziroma nepremagane prirodne ovire so postale problem plovbe na celotnem plovnem delu Donave, posebno v zadnjem desetletju, ko promet nenavadno hitro narašča.

Te ovire se kažejo v izkoriščanju plovne poti. Najvažnejše so: omejitve v času trajanja plovbe, omejitve globine ladij ter omejitve pri prehitvanju, srečanjih in pri formiranju konvojov.

V današnji fazi razvoja naše dežele in ostalih podonavskih in evropskih dežel, postaja izkoriščanje velikih rek, v prvi vrsti za promet pa tudi za ostalo, ena izmed osnovnih aktualnih komponent gospodarskega razvoja. Tudi problem končnega prometnega obvladovanja Djerdapa in popolnega izkoriščanja njegovih prirodnih pogojev v druge namene (energetika, turizem itd.), je zelo aktualen.

Gradnja hidroelektrarne Djerdap

Ideja, da se problem uspešnejšega odvijanja prometa v Djerdapu in izkoriščanje energije donavskih voda reši skupaj, ni nova.

Z enakopravnim sodelovanjem s sosednjo Ljudsko republiko Romunijo so strokovne organizacije izdelale natančne projekte za zgraditev velikega jezua pri izhodu iz Djerdapa. S tem bi nastalo veliko akumulacijsko jezero. S tem bi izginile ovire za plovbo, moč akumulirane vode pa bi se izkoristila za proizvodnjo električne energije. Na izdelavo končnega projekta so se strokovnjaki več let pripravljali in delali raznovrstne raziskave (geološke, hidrološke, hidrotehnične, ekonomske, socialno-ekonomske, arheološke, prometne in tako dalje).

Sprejeli so končni sklep, da bodo jez s hidroelektrarno zgradili med vasjo Sip na naši in Gura Vaja na nasprotni, romunski strani, to je preko rečnega otoka Crkvište. Pogoj za izbiro te lokacije

je bila racionalnost investicij, z maksimalno izrabo energetskega potenciala in z drugimi ugodnostmi (geološkim, geotehničnim, topografskim, gradbenim itd.). Eden izmed najvažnejših problemov je bila izbira kote, ki jo bo dosegel maksimalni nivo vode bodočega akumulacijskega jezera. Od tega maksimalnega nivoja je bila odvisna celotna gradnja in kapaciteta glavnega objekta itd. Po dolgotrajnih analizah so prišli do sklepa, da je najprimernejša maksimalna višina 69,5 m. Ta ustreza tako energetskemu izkoriščanju, kakor tudi površinam in objektom v obalnem področju Donave.

Skupna dolžina glavnega objekta znaša 1292 metrov. Objekt je projektiran tako, da bo imel večstransko funkcijo. Sestavljen bo iz celega niza med seboj povezanih naprav, ki bodo sistematično postavljene na jugoslovanski in na romunski strani.

Poleg glavnega objekta, ki bo s svojo kompozicijo in impozantnostjo ustvaril popolnoma novo sliko tega področja, bodo tu tudi drugi objekti: objekt carinarnice in obmejne službe, restavracija, servisi itd.

Spremembe v geografskem okolju kot posledice gradnje hidroelektrarne

Hidroelektrarna in spremeni objekti bodo izzvali najintenzivnejše spremembe neposredno v področju, v katerem se ta gradi, učinki elektrarne same pa se bodo pokazali v znatno obsežnejšem področju in bodo raznovrstno vplivali na geografsko okolje. Spremembe, ki so večinoma fizično-geografske, bodo izzvale spremembo mnogih družbeno-geografskih faktorjev.

V fizično-geografskem pogledu je najpomembnejši nastanek akumulacijskega jezera. To bo pomenilo nov fizično-geografski element, ki bo na določen način porušil obstoječe odnose fizično-geografskih in družbenih faktorjev.

Direktni vplivi novega akumulacijskega jezera na fizično-geografske faktorje so: znatno povečanje vodne površine, preplavljenje nižjih obalnih predelov, znatno zmanjšanje brzine toka, povečanje globine, stalnejše in enakomernejše vodno stanje, ki ga bo možno regulirati. Posebno izrazit bo vpliv na nivo in režim talne vode, zlasti v nižjih terenih. Sprememba režima talne vode bo vplivala tudi na objekte, ki jih je zgradil človek (obrambni nasipi, odvodni in dovodni kanali, vodovod in kanalizacija) v obalnih naseljih itd.

S študijami in projekti so te vplive podrobno proučili. Mislijo, da jih bo čutiti v neposrednem obalnem področju Donave do Beograda (čez 200 kilometrov).

Predpostavljajo tudi, da bodo povečane vodne površine imele vpliv na spremembo mikroklima.

Nastanek zaježitvenega jezera bo vplival tudi na obalno vegetacijo. Zlasti se bo rastlinstvo, ki je značilno za aluvialne ravnine razširilo na višje

ozemlje. Vplivi, ki jih pričakujemo na vrste rib in na ribolov v Djerdapu zaradi nastanka jezera, so posebno zanimivi. Za karakteristične Djerdapske ribe bodo nastali popolnoma novi pogoji. Vprašanje je, če se bodo te ribe uspešno prilagodile novim pogojem. Tihe jezerske vode, bodo zelo ugodne za krape.

Nastanek jezera bo vplival na spremembo mnogih družbeno-geografskih faktorjev v Djerdapu in na širšem področju.

Posebno zanimive so spremembe glede naselij v Djerdapu, zlasti tiste v prostorski razporeditvi naselij in prebivalstva. Voda bo nekatera naselja deloma, nekatera pa popolnoma zalila. Skoraj popolnoma bo prekrila današnja naselja Sip, Tekija, Golubinje in D. Milanovac, deloma pa naselja Dobra Brnjica, Golubinje in Usje. Tako bo v Djerdapu še manj obalnih naselij. Razen dela nekaterih današnjih naselij bodo djerdapske obale v dolžini skoraj 100 kilometrov ostale brez obalnega naselja.

Regionalno-geografske, prometne, gospodarske, socialne in ostale študije so pokazale, da preselitev oziroma naselitev prebivalstva v bližnja in daljnja

večine ogroženega prebivalstva iz kotline D. Milanovca, oziroma iz naselij D. Milanovac, M. in V. Golubinje in Mosna.

Tudi ob jezu bodo zgradili novo naselje. V prvi fazi bo služilo graditeljem jezera, kasneje pa bodo v njem stanovali ljudje, ki bodo zaposleni na jezu, in del prebivalstva Tekija in Sipa, ki ju bo preplavila voda.

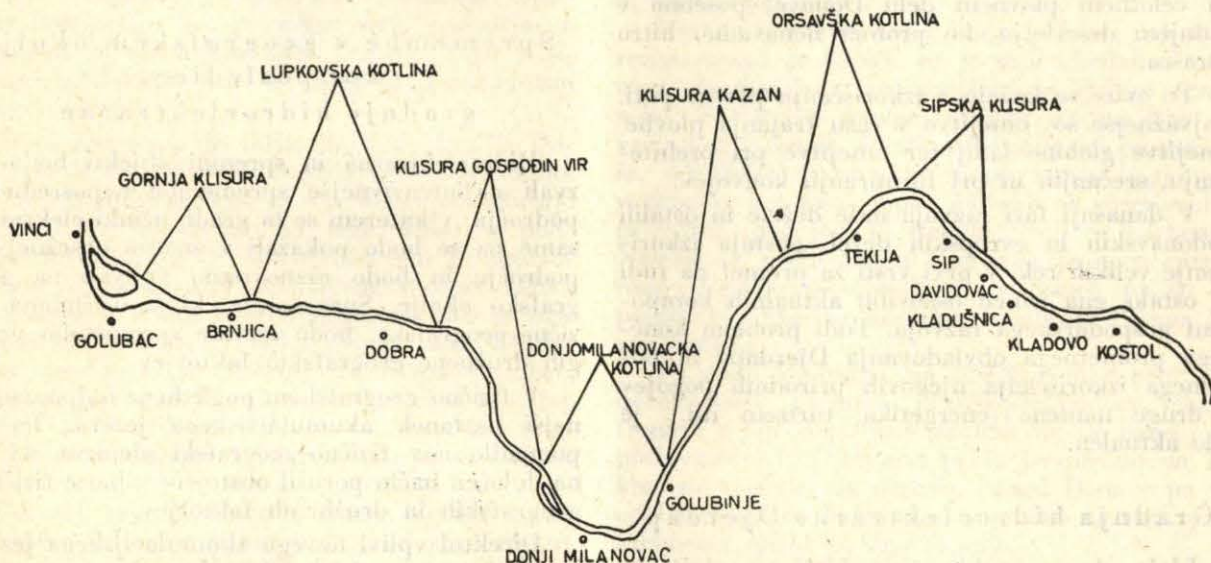
Pričakujejo hitrejši razvoj Kladova. V njem bodo zgradili nove gospodarske in stanovanjske objekte. Kladovo bo sprejelo del prebivalstva iz vseh ogroženih naselij, zlasti iz Tekija in Sipa.

Število naselij bo manjše, njihova medsebojna oddaljenost večja, naselja pa bodo tudi večja in sodobnejša.

Velike spremembe bodo nastopile v prometu in prometni mreži.

Osnovna oblika prometa bo še nadalje rečni promet. Pogoji zanj se bodo spremenili. Promet bo narasel in bo hitrejši, ladje pa večje. Luke bodo sodobnejše, zgradili jih bodo v novem D. Milanovcu, na jezu in v Kladovu.

Bistveno se bosta spremenili tudi železniška in cestna mreža področja ob Donavi. Cesto, ki bo šla

naselja ni edina rešitev. Celotni perspektivni, gospodarski in družbeni razvoj Djerdapa zahteva obstanek določenih naselij, ki bi bila nosilci in središča tega razvoja. Na drugi strani pomenijo nekatera naselja, ki jih bodo potopili, pomembna družbena in gospodarska središča (na primer D. Milanovac). V spodnje milanovški kotlini bodo potopili še vasi V. in M. Golubinje, pri izlivu Porečke reke, kjer bo nastal zaliv, pa bodo potopili vas Mosna.

Upoštevajoč regionalno-geografske faktorje, prometne, gospodarske in ostale, so prišli do sklepa, da je potrebno D. Milanovac preseliti, oziroma zgraditi novo naselje.

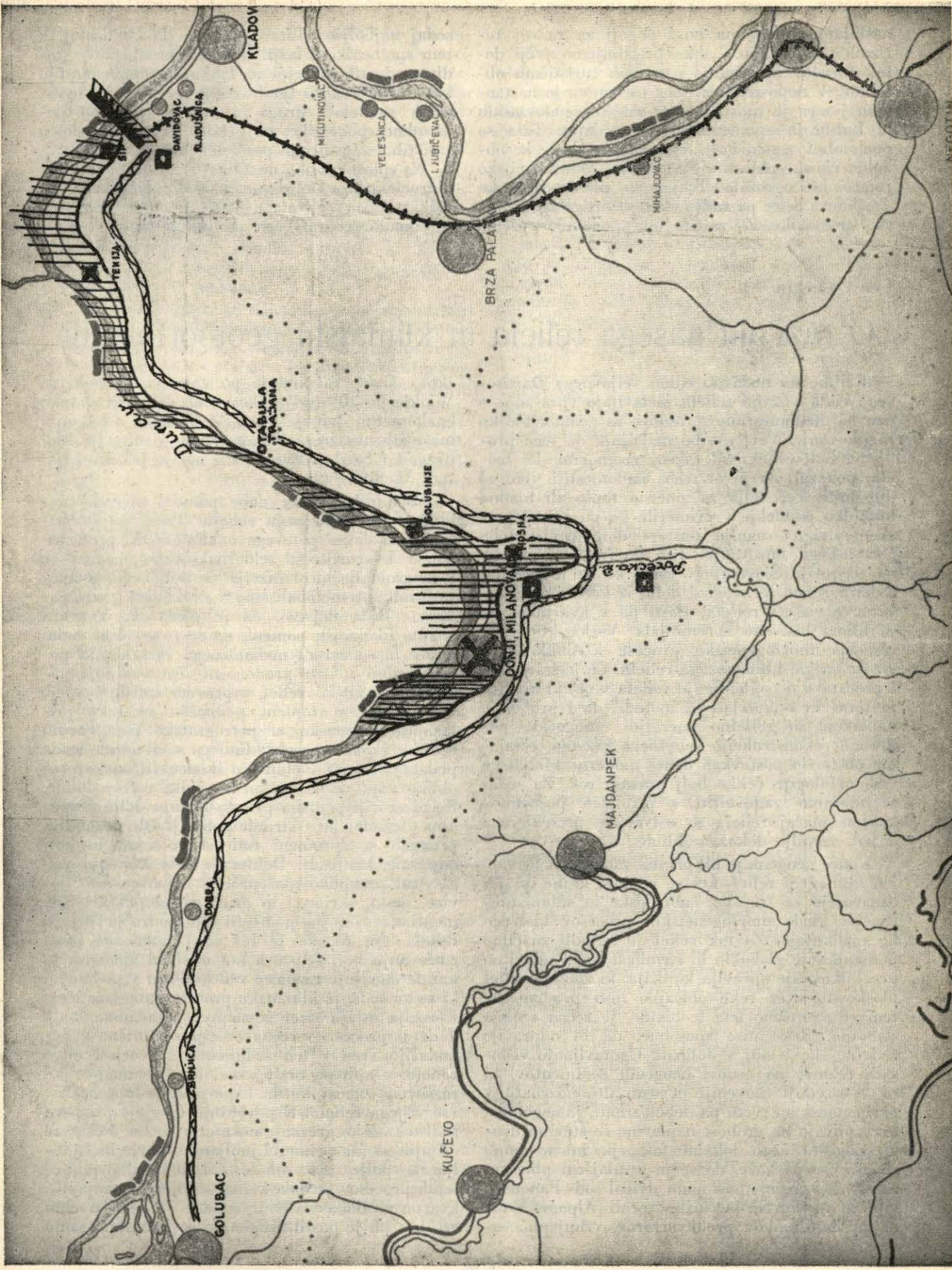
Južno od tega naselja, v dolini Porečke reke in v bližini vasi Topolnica, bi zgradili novo naselje za prebivalstvo, ki bi se ukvarjalo s kmetijstvom. Z zgraditvijo teh dveh naselij bodo rešili problem

v glavnem ob bregu bodočega jezera že gradijo. To bo sodobna cesta, ki bo zelo pomembna za gospodarski razvoj, zlasti za razvoj turizma.

Predvidevajo tudi zgraditev železnice, ki bo tekla do jezera. Predlagane so 3 variante železniške trase, ki bi povezovala jez z železniško mrežo severovzhodne Srbije.

Projekt predvideva, da bo jez imel pomembno prometno vlogo, ker bo služil tudi kot most, ki bo povezoval naš in romunski breg. Preko jezera bodo speljali cesto in železniško progo. S tem bodo ustvarili osnovne pogoje za povezovanje in medsebojno dopolnjevanje železniške in cestne mreže med Romunijo in Jugoslavijo.

Djerdap je bil že do sedaj izredna turistična atrakcija za domače in tuje turiste. Z nastankom jezera, z boljšimi pogoji za rečno plovbo, z gradnjo nove donavske ceste in z dograditvijo jezera

KLADOV

DAVIĐOVAC
KLADUŠANICA

MILUTINOVAČA

VELEŠNICA

LJUBIČEVA

Mihaljevac

BRZA PALA

DURAK
TENZDA

OTABULA
TRAJANA

KOLUTINJE

DONJI MILANOVAČA

Srebrenica

DOBBA

ZRENJICA

GOLUBAC

KLUČEVO

MAJDANPEK

NEGRATIM

nastajajo popolnoma novi pogoji za razvoj turizma v Djerdapu. Lahko pričakujemo večji dotok turistov in gradnjo ustreznih turističnih objektov. V neposredni zvezi s turizmom in nastankom jezera je tudi problem zaščite zgodovinskih in kulturnih spomenikov v Djerdapu. Tam so pomembni zgodovinski spomeniki, zlasti iz obdobja rimske oblasti v Podonavju. Akumulacijsko jezero bo ogrožalo Trajanovo ploščo, ostanke Trajanove ceste pa tudi nekatere druge zgodovinske spomenike. Za zaščito teh spomenikov iščejo

sedaj najboljšo rešitev. Upamo, da bo dostop k tem spomenikom lažji. Nekateri predlagajo zgraditev odprtih muzejev na lahko dostopnih mestih, kamor bi prenesli zgodovinske predmete iz ogroženih predelov, drugi pa, da bi posebno pomembne spomenike, na primer Trajanovo ploščo zaščitili z zgraditvijo posebnih jezov.

Na splošno lahko menimo, da bosta dograditev hidroelektrarne in nastanek akumulacijskega jezera različno vplivala na značaj, obseg in tempo sprememb geografskega okolja Djerdapa.

Ivan Gams

O razvoju našega reliefa in klimatski geomorfologiji

Kritike do nedavno edino veljavnega Dawisovega cikla razvoja reliefa zastavljajo vprašanje, s čim naj nadomestimo to osnovo za geomorfološko raziskovanje. Verjetno bo nadaljnji, do tega problema bolj objektivni razvoj geomorfološke teorije pokazal, da je mi treba nadomestiti, temveč dopolniti, ker velja za zmerno toplo ali hladno humidno podnebje v primerih, ko po epirogenetskem dvigu ozemlja nastopi dolgotrajna doba tektonskega mirovanja. Teh pojavov pa ni bilo na teritoriju Slovenije v času, ko se je razvijal sedanji relief. V neogeni dobi, iz katere potekajo zasnove našega reliefa, zlasti pa v kvartarju, se je klima bistveno spreminjala. Vsaka klima pa usmerja morfogenetske procese k oblikovanju svojstvenega, klimogenega reliefa. Če je stara šola s predstavo o poglobljanju reliefa v obliki nivojev in teras in o korelativni metodi (med grobstvo naplavine in reliefno energijo) omogočala podrobno rekonstrukcijo reliefnega razvoja, ostajamo ob novih postavkah danes moderne klimatske geomorfologije veliko bolj praznih rok. Za sedaj se moramo zadovoljiti s približno predstavo, kakšen značaj reliefa so ustvarjale pretekle, na našem ozemlju dokazane klime.

Konec neogena je bil pri nas zadnjikrat ustvarjen klimogeni relief, ker se tedanje klime, ki jih označujejo za tropske, subtropske in submediteranske, glede morfogenetskih procesov bistveno ne razlikujejo. Za tak relief je najbolj značilno pomanjkanje globokih in strmih dolin. Poglavitno preoblikovanje opravlja korozija, ki znižuje relief ploskovno. Ker reke običajno niso prodonosne, temveč so večino leta le blatne, je rečna erozija slabotna. Reke niso sposobne, da bi odpravile reliefne skoke niti v dolinah. Ugotavljanje višinskih razmer na osnovi neogenih sedimentov, ki so v osrednji Sloveniji pogosto drobnozrnati, v peripanonskem svetu pa debelozrnati, je negotovo, ker vplivajo na grobstvo naplavine še številni drugi, pogosto čisto lokalni faktorji, in ne samo relief. Vse pa kaže, da se je v mlajšem pliocenu relief že precej postopno dvigal od Panonske kotline in Furlanske nižine proti Alpam. Eden najlepših ostankov predkvartarne, vrhnjepliocen-

ske valovite ravnine je po zatrjevanju pok. A. Winklerja (10) ovršje Slovenskih goric, ki se tako enakomerno dviguje proti SZ. Zamisel o tedanjih masivnih nerazrezanih gorstvih se uveljavlja tudi drugod v Srednji Evropi. Pri nas jo je zagovarjal tudi M. Sifrer (9).

Nastop kvartarne dobe pomeni začetek preoblikovanja neogenega reliefa. Treba pa je priznati, da danes gotovega o klimatskih spremembah v kvartarju še zelo malo vemo, čeprav se kvartarologija hitro razvija. Še bolj kot o temperaturnih spremembah smo v nejasnosti glede padavin. Toda dejstvo, da je pleistocen v celoti znatno hladnejši, pomeni, da se je povečal vodni odtok in so zaradi mehničnega razkrajanja postali vodni tokovi prodonosni. Zato začena nastajati fluviatilni relief v pravem smislu besede. V klimatskem toplem podnebju se reke prilagajajo tektonsko in petrografske pogojenemu reliefu, v pleistocenski klimi pa so si začele same prilagajati relief v območju skoncentriranega preoblikovanja, in so tako ustvarile rečne doline. Rečni eroziji pomaga pri razširjanju dolin pospešena denudacija s strmih pobočij. Ob drugačnih procesih se spremeni tudi skala manj in bolj odpornih kamenin. Dokler je bila korozija poglavitni preoblikovalni proces, nekarbonatne ilovice, peski, skrilavci in drugi nekompaktni sedimenti še niso nujno pomenili tudi področja nižjega reliefa. Na to, da je bil na primer fliš proti zniževanju bolj odporen kot okoliški apnenec, bi kazale današnje razmere v Brkinih in v podgorju, ki so za sedanje klimatske procese antagonistične. Korozija ostaja sicer še naprej pomembna, toda dodatni proces — rečna erozija — prične z denudacijo vred v teh sedimentih ustvarjati nižje reliefe, v njih pa razširjati doline, da imajo take razširitve značaj kotlin. Apnenec postaja nosilec vse višjega reliefa. K povečanju energije prispeva tudi tektonsko grezanje nekaterih kotlin. Nekatero od njih so (na primer Ljubljansko barje in Ljubljansko polje), zelo mlade. Zaradi izredno pospešenih procesov je dala komaj milijon let trajajoča kvartarna doba našemu reliefu več svojstvenih črt, kot jih je pustil neogen, ki se je ohranil samo

v uravnanih ovršjih gora, čeprav tudi tam bistveno preoblikovan. Toda tega rešefa ne moremo primerjati z ravninskim svetom v dnu današnjih dolin, ker je delo drugačne klime. Poglavitna napaka Dawisove šole je bila, da je skušala s predstavo o terasah, ki so nastale v kvartarju na dnu dolin, rekonstruirati razvoj vsega površja.

O glacialnih, periglacialnih in drugačnih procesih hladne klime, ki je vladala pri nas v pleistocenu, vemo na splošno že precej. Zelo malo pa vemo o teritoriju, na katerem so se v našem reliefu uveljavljali poedini procesi, ki jim je skupno močno preperevanje, soliflukcija, krioturbatni pojavi in podobno.

Glede intenzivnosti teh procesov so važne zlasti tri meje: obseg poledenitve, obseg s sklenjeno travno rušo poraslega ozemlja in gozdna meja. Trajni sneg in led sta sicer na poledenem ozemlju štčtila površje pred temperaturnim kolebanjem, tako da je krušenje bolj zajelo gole stene, toda po umiku ledenih dob so se tudi tu uveljavili periglacialni procesi. Na večini ostalega slovenskega ozemlja so se v ledenih dobah uveljavili periglacialni, v daljših medledenih dobah pa približno procesi, kot so v sedanosti, preden je zemljo pričel intenzivno izkoriščati človek. Obsega periglacialnih procesov že zaradi pomanjkanja znanja o obsegu gozda v ledenih dobah ne moremo točneje omejiti, saj si ti podatki nasprotujejo še za zadnjo, würmsko ledeno dobo. Posredujejo jih paleofavniščno, palinološko, paleoklimatsko in geomorfološko raziskovanje. Ker je pri nas živel los, ki živi v stepah ali stepnem galerijskem gozdu, jelen, tur, v würmu tudi kozorog, svizec, snežna miška, mamut in severni jelen, meni I. Rakovec (7), ki je prvi podrobneje opisal pleistocensko vegetacijo, da je vladala pri nas v starejšem pleistocenu stepla. V tako imenovanem „ljubljskem prostoru“ se je po njegovem mnenju uveljavila vsaj proti koncu würma, če ne prej, tundra, ki se je po koncu ledene dobe spremenila v arktično stepla. Ta je prehajala tu in tam v subarktični gozd. Iz obsežnega jugovzhodnega dinarskega rezervata in lokalnih zatočišč drugod se je po Wrabrovih ugotovitvah (11) pričel širiti gozd.

Novejša Sercljeva (8) palinološka raziskovanja so pokazala, da je povsod izven gora rasel v würmu vsaj bor, večinoma pa tudi smreka in breza. Le v Postojnski kotlini je med trosi močno prevladovala travna vegetacija, kar bi kazalo na zelo redek gozd. V Zalogu pri Novem mestu so rasli v tedanjem gozdu tudi nekateri listavci. Tam je bil gozd manj kriofilen kot na primer pri Volčji dragi ali Renčah. To se sklada z nekaterimi novjšimi ugotovitvami, da je bil v würmu južno od Alp in na Pirenejskem polotoku širok brezgozdni svet (1). Vzroke za to smemo iskati v takrat mnogo manjšem Mediteranskem morju, ki je imelo skoraj sto metrov nižjo morsko gladino, kar je oslabilo njegov temperaturni vpliv. Kaže tudi, da je bila zračna cirkulacija bistveno drugačna in da je bila ohladitev v severnem Medi-

teranu močnejša kot v Panonski kotlini, kjer je vladala v osredju tundra, ob rekah pa galerijska stepla. Palinološko raziskovanje pri Blatnem jezeru pa je našlo že bor, brezo in vrbo (4). Naokoli alpskega poledenelega gorovja se je širil pas gruščnate tundre (to je pravo periglacialno področje), puhlične tundre (ta dva pasova sta zavzemala ves prostor med alpsko in severnoevropsko, kontinentalno poledenitvijo), gozdne stepe in tajge (odnosno borealnega iglastega gozda). Kje so v Sloveniji potekale meje med temi pasovi, je zelo nejasno. Obstoječe vegetacijske karte Evrope rišejo te meje na slovenskem ozemlju, ker ne poznajo ali ne upoštevajo niti pičlih domačih rezultatov, zelo shematično, večidel na osnovi sedanjih temperaturnih razmer. Pri tem računajo, da je bila razlika med tedanjo in sedanjo temperaturo v Evropi povsod približno enaka. Da to ne drži, vidimo že iz tega, da je bil tedanji iglasti gozd, verjetno v obliki tajge, na Ljubljanskem barju manj kriofilen kot na primer na južni mediteranski španski obali (6). Za naše ozemlje je I. Rakovec (7, str. 145) mnenja, da je bila tedaj temperatura za 8—12° C nižja od današnje. A. Melik (5, str. 144) pravi, da je bila v pleistocenu (?) temperatura za okoli 10° C ali nemara še nižja od današnje.

Poskušajmo določiti znižanje na osnovi domačih izsledkov o gozdni meji. Čeprav so bili v bolj kontinentalni würmski klimi (zatrjujejo, da je bil würm I bolj humiden, sunka würm II in würm III pa znatno bolj sušna od sedanosti) drugačni temperaturni gradienti, gozd v osrednji Sloveniji, sodeč po navedenih palinoloških rezultatih, najbrž ni zaraščal pobočja više od okoli 500—600 m.* Tam vlada danes srednja julijska temperatura okoli 18,5 do 19,5° C (2). Literatura navadno navaja, da uspeva alpski in polarni gozd do julijske izoterme 10° C, vendar je na mnogih krajih drugačen (4, str. 245—256), ker določuje gozdno mejo celotna klima. V zadnjih desetletjih znaša julijska temperatura v naših Alpah v višini gozdne meje okoli 12° C (3, str. 65—66). Vendar je treba računati s sedanjo otoplitvijo. Glede na to moremo sklepati, da se je v višini 500—600 m julijska temperatura od würma do danes zvišala za 6,5—9,5° C (to je razlika med 18,5—19,5 in 10—12° C). Tako sklepanje pa je negotovo, ker vpliva na gozdno mejo celotna klima, ki je bila med würmskimi sunki drugačna.

Še bolj negotovo pa je sklepanje o würmski temperaturi na osnovi snežne meje, ki se je znižala v Julijskih Alpah, kjer vlada julijska temperatura 14—15° C na 1300 m. Če je danes snežna meja že v višini Kredarice, je sporno. Če bi bila na višini 2500 m, kjer je julijska temperatura 6° C, bi znašala razlika 8—9° C.

* Višinska razlika med snežno mejo (2500—2700 m) in gozdno mejo (1800 m) v Triglavskem pogorju je v sedanosti 700—900 m. Če je bila taka razlika tudi v würmu, moremo po teh računih domnevati gozdno mejo v nadmorski višini 600—400 m.

Pri vseh teh in podobnih sklepanjih, ki jih najdemo v literaturi, moramo biti ob sedanjem stanju domače kvartarologije še močno skeptični, če nečemo menjati svojega mišljenja kar na vsakih nekaj let.

Navpična razporeditev vegetacijskih pasov in s tem tudi prevladujoči morfološki procesi so nedvomno tudi v ledenih dobah zaradi činiteljev žive in mrtve prirode krajevno odstopali. Naj omenim le vpliv strmine. Na pobočjih z večjim naklonom od 40° se sneg večidel ne zadržuje. Tam je bilo zato mehanično razpadanje skale še posebno močno. Proučevanje na Pohorju je privedlo do domneve, da so nastale enakomerne strmine z 32—38° naklona prav zaradi večjega krušenja na bolj strmih golih in zaščitenih položnejših pobočjih, kjer se je nabiral grušč in sneg. Take gole strmine so bile slabo porasle tudi v travnatem in gozdnatem pasu, ker so bile skalnate. S takih pobočij in dolin so odnesle hudo urniške vode, ki so vse odtekle v nekaj poletnih mesecih, ko se je stalil sneg, še posebno mnogo grušča. Ni čuda, če zadevamo na vršaje v podnožju skoraj vseh vzpetin. Morda jih je v severovzhodni Sloveniji za spoznanje več kot drugod. Ali vplivajo na to manj kompaktne neogene kamenine ali pa tamkaj hladnejše ledenodobno podnebje, je težko reči. Ni brez pomena dejstvo, da se začena na vzhodni Murski ravnini že puhlica, ki govori za obstoj puhlične tundre. Ali izvira iz zadnje ledene dobe ali od prej, ni jasno. Saj med drugim ne vemo, katera ledena doba je bila pri nas najhladnejša. kakšno je bilo podnebje na prehodu iz pliocena v pleistocen, oziroma v starejšem kvartarju, ko naj bi bilo, kot zatrjujejo nekateri novejši kvartarologi, nad pol milijona let trajajoče vedno hladnejše podnebje brez hladnih sunkov, kot so bili kasneje gūnz, mindel, riss in wūrm.

Kvartarna geomorfologija je veja kvartarologije. Od te povzema spoznanje in ji prispeva

svoje ugotovitve. Slovenski geomorfologi so prispevali največ s področja glacialne geomorfologije. Z drugih področij so malo dali in malo sprejeli. Toliko v opravičilo slabega poznavanja kvartarnega dogajanja pri nas.

POGLAVITNI VIRI:

1. F. Firbas, 1964, Die glazialen Refugien der Europäischen Gehölze (ohne Osteuropa). Report of the VIth International Congress on Quarternary, Warsaw 1961, Lodž.
2. D. Furlan, 1960, Klimatska razmejitev Slovenije. Geografski vestnik XXXII, Ljubljana.
3. I. Gams, 1960, O višinski meji naseljenosti, ozimine, gozda in snega v slovenskih gorah. Geografski vestnik 1960, XXXII, Ljubljana.
4. K. Hermes, 1955, Die Lage der oberen Waldgrenze in den Gebirgen der Erde und ihr Abstand zur Schneegrenze. Kölner Geographische Arbeiten, 5, Köln.
5. A. Melik, 1963, Slovenija. Ljubljana.
6. J. Menéndez Anor, F. Florschütz, 1964, Results of the preliminary polynological investigation of the samples from a 500 m boring in douthern Spain. Bull. R. Soc. Espanola Hist. Nat. (Geol.), 62.
7. I. Rakovec, 1955, Geološka zgodovina ljubljanskih tal. Zgodovina Ljubljane. Ljubljana.
8. A. Serceļj, 1963, Razvoj wūrmske in holocenske gozdne vegetacije v Sloveniji. Razprave razreda za prirodoslovne in medicinske vede, SAZU, VII, Ljubljana.
9. M. Sifrer, 1964, Kvartarne terase in nekateri drugi morfogenetski problemi našega reliefa. Geografski obzornik, XI, 1964, 2.
10. A. H. Winkler, 1955, Ergebnisse und Probleme der quartären Entwicklungsgeschichte am östlichen Alpen-saum ausserhalb der Vereisungsgebiete. Wien.
11. M. Wraber, 1964, Vegetacija slovenskega bukovega gozda v luči ekologije in palinologije. Biološki vestnik XII, Ljubljana.

Tone Oblak

Nekaj misli k učnemu načrtu zemljepisa v osnovni šoli

Novi učni načrti zemljepisnega pouka so že nekaj let v preizkušnji na naših šolah. O tem, kaj so pokazale dosedanje izkušnje, smo doslej slišali le nekaj splošnih pripomb. Temeljitejša analiza novih učnih načrtov bo izvedljiva šele, ko bodo preizkušeni ob vsej najnujnejši opremi, ki bi jo morali imeti učenci in učitelji pri pouku. Poglaviten pripomoček, brez katerega ni mogoč normalen potek pouka, je sodoben, veljavnemu učnemu načrtu prirejen učbenik. Nove učbenike dobivamo Slovenci zelo počasi, in so nas glede tega na sosednjem Hrvatskem zelo prehiteli. Vendar je tudi na Hrvatskem, v Srbiji in drugod vedno več kritik v zvezi z zemljepisnimi učnimi načrti, z glavnim motivom, da so za osnovno šolo preveč

zahtevni. To mišljenje je prišlo do izraza tudi na VIII. kongresu jugoslovanskih geografov v Zagrebu ob nastopu vojvodinskega delegata dr. Bukurova. Ta je ob kratkem utemeljil, da je nova kombinacija regionalne geografije s splošnimi zemljepisnimi pojmi za osnovno šolo iluzoren poizkus, tri leta predmetnega pouka pa prekratek rok za obdelavo celotnega zemljepisnega cikla na osnovni stopnji. Predlagal je, da se vrnemo tudi v osnovni šoli h klasičnemu zaporedju — splošni zemljepisni pojmi — regionalna geografija, zato pa seveda potrebujemo štiri leta predmetnega pouka kot v nekdanji nižji gimnaziji. Jedrnato zastavljene in jasno povedane misli priznanega

geografa in izkušenega pedagoga so izzvale med delegati odobravanje.

Za temeljitejšo razpravo je bilo v Zagrebu, kot vselej na kongresih, premalo časa. Zato so misli dr. Bukurova prišle do izraza le v zaključni resoluciji kongresa s sklepom, da je potrebno ponovno pretresti sistem in učne načrte za zemljepis v osnovni šoli.

Kritika dr. Bukurova sega prav h koreninam zemljepisnega pouka v osnovni šoli, pomeni pa verjetno prezgodnjo resignacijo nad novostjo, ki v praksi še ni dovolj preizkušena. Nove učne načrte moramo presojati hkrati z ožjega predmetnega vidika in v širšem okviru celotnega učno-vzgojnega procesa v osnovni šoli. Ta širši koncept in namen osnovne šole je razložen v predmetniku, tudi razmejitve med prvo stopnjo z razrednim poukom in drugo stopnjo s predmetnim poukom je jasno postavljena. Ali je razmejitev med razrednim in predmetnim sistemom pouka umestna šele na prehodu iz petega v šesti razred, je zamotano vprašanje, ki ga ne moremo pretresati samo z izhodišča enega ali nekaj predmetov. Zato tudi primerjava glede pogojev pouka v nekdanji štiriletni nižji gimnaziji in sedanji triletni predmetni stopnji osnovne šole ni umestna. Res pa je, da je skoraj vse zemljepisno gradivo prejšnjega štiriletnega programa prenešeno v novi triletni učni načrt, vrh tega pa je dodanih zlasti v 8. razredu, pri Jugoslaviji, mnogo novih zahtevnih pojmov. In kar je pglavitno — v novi reformirani osnovni šoli naj se zemljepisni pouk preusmeri od stare, pretežno deskriptivne metode v čim večji meri k vzgoji geografskega mišljenja.

Sestavljavci učnega načrta so bili postavljeni ob skrčenju predmetnega pouka pred težavno nalogo, kako razvrstiti in urediti celoten zemljepisni program za tri leta tako, da bo omogočil mlademu človeku celostno razumevanje različnih pojavov v naravi in družbi, kot je rečeno v predmetniku med nalogami zemljepisnega pouka. V navodilih je dodano — „Učenci so sedaj že sposobni dojemati zahtevnejšo kavzalno povezanost učne snovi. Lažje razumejo tudi obče zakonitosti odnosov med naravno in kulturno sredino ter še posebno vlogo človeka pri spreminjanju teh odnosov“.

Do razporeditve splošnih zemljepisnih pojmov med regionalno geografijo sta potemtakem pripeljala dva razloga — skrčenje predmetnega pouka na tri leta in pa težnja, da bi sam učni načrt usmerjal učitelja in učenca k povezovanju zemljepisnih pojavov. Glede vpletanja splošnih zemljepisnih pojmov med regionalno geografijo ni posebnih navodil, v učnem načrtu so splošni pojmi le citirani pri regijah, v katerih najbolj izstopajo. Od nekdanjega občega zemljepisa je ostalo v zaključeni celoti le poglavje o planetarnih lastnostih zemlje, ki je temelj in uvod v regionalno obravnavo sveta.

Kakor so že splošni pojmi smotrno razvrščeni po regijah, za katere so najbolj značilni, se pri tem vzbuja pomislek, ali morejo učenci dobiti ob

tej raztresenosti splošnih pojmov trdnejšo predstavo o „obči zakonitosti odnosov med naravno in kulturno sredino“. Posebno še, ker po tem novem sistemu prvokrat in sproti spoznavajo oboje — geografski inventar obravnavane regije in funkcionalno vlogo pojavov, ki so zanjo značilni. Najprej razčistimo vprašanje, kaj lahko od učenca na tej stopnji pričakujemo, kolikšno sposobnost za kavzalno premostrivanje geografskih procesov mu lahko pripisujemo. Večji del časa porabi učenec za prisvajanje novih zemljepisnih imen, lokacij, njihovega medsebojnega razmerja, količin in drugih novih dejstev, ki jih ob razlagi v šoli, ob karti in učbeniku prvokrat spozna, šele potem je dovzeten za geografsko interpretacijo novega gradiva.

Res je, da skušamo ob novem učnem načrtu učno gradivo omejiti na najnujnejši minimum in da je zelo odvisno od učitelja, koliko se mu bo posrečilo uvesti učence v razumevanje vzročne povezanosti prirodnih procesov in pravilno vrednotenje odnosov med naravo in družbo.

Prav gotovo je dal nekdanji „Obči zemljepis“ v štiriletni predmetni šoli širšo splošno podlago za obravnavanje geografskih regij, kot sedaj sproti vpletani splošni pojmi, konkretno porabnega znanja pa je ostalo učencem iz občega zemljepisa malo. Sicer pa obči zemljepis ni namenjen samemu sebi, ampak pomeni le sistematično urejeno razlago prirodnih in družbenih procesov, ki dobe svoj funkcijski smisel šele v regionalnem okviru.

Sistematična obravnava splošnih pojmov, ki so miselno najzahtevnejše gradivo, je za učence v starosti od 11 do 12 let pretežko in preveč abstraktno, zato sem prepričan, da bi celo ob ponovni uvedbi štiriletnega predmetnega pouka ne bil primeren povratek k nekdanjemu zaporedju — splošni pojmi — regionalna geografija. Nujno pa je to „klasično“ zaporedje na srednji in višji stopnji šolanja, kjer pomeni solidno razumevanje „geografskih elementov in faktorjev“ temeljno orožje, ki omogoča kompleksno premostrivanje in ocenjevanje v regionalni geografiji.

Odprava zaključene enote občega zemljepisa in racionalna razmestitev splošnih pojmov med geografske regije lahko zavaja v zmotno misel, da je zemljepisni spored po novem učnem načrtu v primerjavi z nekdanjim v celoti močno skrajšan. Čeprav so med regionalno geografijo vpletene le najvažnejši splošni pojmi, zahteva vsak izmed njih za razlago določen čas, če jih ne odpravimo samo s suhimi definicijami. Zato je ves zemljepisni program za osnovno šolo vendarle zelo zgoščen in zahteven.

Zgoščenosti zemljepisnega učnega načrta v 6., 7. in 8. razredu so se sestavljavci učnega načrta očitno zavedali, zato je v navodilih rečeno — „Zaradi obilice zemljepisnega gradiva ne bomo mogli vselej obravnavati prav vseh zemljepisnih območij enako obširno in enako natančno. Na primerih vsestransko obravnavanih manjših, a tipičnih zemljepisnih regij bomo učili učence

razumevati tudi večja zemljepisna območja. S takim načinom dela se bodo naučili učenci zaključevati, da ustvarjajo določeni činitelji podobne življenjske pogoje in situacije ne glede na velikost regije. Zamisel je dobra, izvajanje pa težje. Spet smo pri dejstvu, da učenec na tej stopnji prvič spoznava geografsko vsebino posameznih regij, značilne zemljepisne pojave v njih in vzročno povezanost med njimi. Skrajšana obdelava večjih regij po analogiji z manjšimi tipičnimi primeri je v teh pogojih težka stvar.

Pri novem sistemu vzporedne razlage splošnih pojmov je nujno prišlo do določenih nedoslednosti v zgradbi učnega načrta. V 6. razredu so na primer pri poglavju o srednji Evropi citirani le splošni pojmi, značilni za alpski svet (mlado gorovje, nagubano gorovje, ledeniki in ledeniški relief, ledeniška jezera, prevali, predori, gorsko podnebje, značilno rastlinstvo in živalstvo, gorske reke (HE), alpska živinoreja, turizem; ljudje v gorskem svetu). V okviru srednje Evrope je treba obdelati razen alpskih držav še obe Nemčiji, CSSR in Poljsko, medtem ko so pojmi, značilni prav tako za te dežele kot za zahodno Evropo (staro grudasto gorovje, oziroma star relief in njegove značilnosti — rudno bogastvo, lahka prehodnost itd.), navajani šele pri zahodni Evropi. Da je program natrpan že v 6. in 7. razredu, dokazujejo tudi učbeniki, ki so za to stopnjo vsekakor preobširni.

Posebno poglavje je učni načrt za 8. razred osnovne šole. Očitno je podčrtana in v ospredje postavljena problematika družbenega in gospodarskega razvoja SFRJ, spoznavanje geografskih osnov in regionalnih okvirov pa je le skopo nakazano. Zanimiva in hkrati problematična so navodila za 8. razred — „v 8. razredu preidemo po 2-letnem presledku zopet na obravnavo SFRJ Jugoslavije. Ko smo obravnavali druge zemljepisne regije, smo jih stalno primerjali s SFRJ Jugoslavijo, zato ta presledek ni povsem pretrgal kontinuitete. V tem šolskem letu povzamemo (ponovimo) vso znano snov ter se lotimo obravnave SFRJ Jugoslavije po novih vidikih, snov obravnavamo kompleksno...“ — Vsekakor precej optimistično zanašanje na kapital iz 5. razreda in iz primerjav v 6. in 7. razredu. Iz 5. razreda so lahko ohranili učenci le nekaj skopih predstav, zato je potrebna že pri prvih splošnih poglavjih in pregledu regij temeljita in hkrati kompleksna geografska obdelava, če hočemo da bodo osrednja poglavja o družbenih in gospodarskih vprašanjih SFRJ Jugoslaviji grajena na solidnih temeljih. Peto poglavje o gospodarstvu SFRJ Jugoslaviji je v vsem učnem načrtu najmanj smotro urejeno in bolj podobno ekscerptu iz ekonomike SFRJ kot gospodarski problematiki SFRJ v geografskem okviru. Tako zamišljena interpretacija

ekonomskih problemov bi bila vsekakor dokaj abstraktna in deklarativna in slabo oprta na konkretna geografska tla in živo stvarnost. Razen tega zahteva učni načrt od učitelja geografije samo v tem poglavju toliko novih pojmov iz področja ekonomike in gospodarskega poslovanja, kot jih komaj more razložiti v enem letu njegov tovariš ekonomist na ekonomski srednji šoli. Ali je res potrebno, da v okviru zemljepisa — pri tolikšnem pomanjkanju časa — na hitro dajemo definicije o proračunu, tržišču, nakupu na kredit, potrošniških svetih, bankah, hranilnicah, kmetijskih lekarnah, veterinarskih ambulantah in kmetijskih razstavah? Koliko časa bo pri tem ostalo za geografsko utemeljevanje gospodarskega razvoja, za razlago rajonizacije industrijske in kmetijske proizvodnje in drugih problemov, ki jih učni načrt komaj omenja? Tolikšna natrpanost prej silí učitelja v verbalizem in deskripcijo kot k vzgoji logičnega mišljenja.

V okviru zemljepisnega učnega načrta na zaključku 8. razreda je poglavje o komuni. Poglavje je kratko, snov smotro razvrščena, zahteva pa za resno obdelavo 8 do 10 učnih ur. Posebno še, ker bo učbenik zajel to snov le v splošni razlagi, ne pa s konkretnim gradivom za posamezne občine in si bodo morali učenci zapisovati učiteljevo razlago. Potreba o podrobnejšem spoznavanju domače občine, njenih zemljepisnih značilnosti, gospodarskem razvoju in družbenih organih je bila že dovolj utemeljena in v letih nazaj je bil za to tematiko organiziran celo poseben predmet o komunalni vzgoji. Ob odpravi tega predmeta nihče ni pomislil, da bo učitelj zemljepisa za obdelavo „komune“ potreboval določen čas, ker je učni načrt za 8. razred že tako zahteven in obsežen. Tako so bile menda ure „komunalne vzgoje“ razdeljene drugim predmetom. Ob zaključku še nekaj besed o relaciji 5. do 8. razreda. Pogosto slišimo mnenje, da učni načrt za 5. razred, v katerem se v spoznavanju družbe vzporedno obravnavajo zemljepisne značilnosti in zgodovinske znamenitosti naravnih enot Jugoslavije, ni posrečena zamisel. Dejstvo je, da je sedanji koncept osnovne šole v določenem smislu nekakšna modernizirana kombinacija nekdanje osemletke in nižje gimnazije. In tako pride prva v zemljepisnem programu Jugoslavije dvakrat na vrsto, kar ima spet dve posledici — spored splošnih pojmov in regionalne geografije je utesnjen na dve leti, učni načrt Jugoslavije pa tudi ni zgrajen ne v 5. ne v 8. razredu po nekem celovitem geografskem konceptu.

Ker pride na srednji stopnji šolanja Jugoslavija spet na vrsto, je dokaj upravičen občutek, da je to vračanje na isto tematiko neracionalno. To pa je že vprašanje, ki presega okvir tega članka in posega v zgradbo našega šolskega sistema.

Novi, kombinirani zemeljski globus

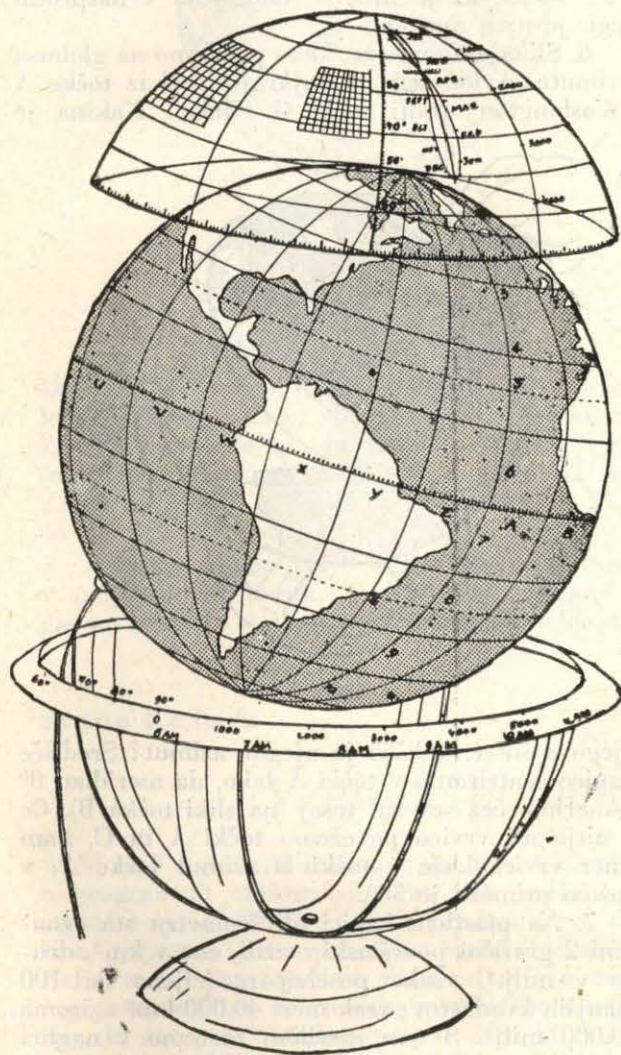
Ponazorila za pouk matematične geografije se z napredujočo tehniko in vse močnejšim uveljavljanjem sodobnih didaktično pedagoških zahtev vedno bolj izpopolnjujejo. K temu prispevajo svoj delež tudi vse živahnejši svetovni letalski in pomorski promet ter uspehi v kozmonavtiki. Danes nam ne zadošča več le poznavanje krajev, temveč želimo vedeti tudi za njihove medsebojne odnose in distance. Tako nam tradicionalni zemeljski globus ne zadošča več.

v običajnem šolsko didaktičnem smislu, temveč tudi v rabi izven šole, na primer v letalskem prometu. Ker je pri nas še malo znan, ga želim našim čitateljem, učiteljem geografije, поблиže predstaviti.

Vsi poznamo dosednji zemeljski globus, ki je vrtljiv okoli poševno ležeče in fiksirane, za $23^{\circ}27'$ nagnjene zemeljske osi. Zaradi tega ima določene slabosti: na njem je težko izvesti nekatere kartografske in astronomske meritve, Antarktika je razmeroma slabo vidna. Kot kaže slika 1, se novi kombinirani globus razlikuje od dosednjega najprej v tem, da ni vrtljiv, temveč leži prosto v postolju, tako da ga poljubno obračamo na vse strani. Nagnjenost si moramo le zamisliti. Didaktični in splošno funkcionalni smisel te novitete je ta, da moremo globus vzeti v roke, ga poljubno namestiti ter na njem neovirano napraviti razne meritve in demonstracije, kar bi bilo na običajnem globusu precej težko. Druga posebnost novega globusa je še v tem, da je opremljen s posebno, prosto namestljivo plastično kapico. Razen tega ga je mogoče znotraj električno osvetliti, ker ima poseben kabelski priključek.

Novi kombinirani globus nima namena prikazati le razporeditve kopna in morja, obstoječe politične delitve sveta in drugih običajnih geografskih elementov (morski tokovi, globine morja, podmorski relief) ter geografske stopinjske mreže, temveč še mnogo več. Tako je sestavljen iz treh delov: sam globus je prosto gibljiv brez običajne inklinacije, osrednji veliki obod postolja, ki je razdeljen na ločne stopinje, kopne milje in časovne pasove, ter plastična kapica ali „geometer“, kakor se v originalu imenuje. Ta je opremljena s stopinjsko mrežo, merilom za ugotavljanje areala v km^2 in milj.^2 ter posebnim merilom za ugotavljanje zenitnega stanja in višine sonca. Da bi ga bolje spoznali, zlasti pa njegovo uporabo, ga pogledjmo natančneje.

Kaj moremo na globusu razen običajnih geografsko kartografskih elementov še poiskati oz. ugotoviti? Razen določanja geografskih koordinat (longitudo-latitudo) zlasti še ugotavljanje dejanskih razdalj med poljubnimi točkami na globusu v ločnih stopinjah ali miljah (oz. km), dalje azimute krajev, časovne razlike med njimi, določanje areala v km^2 oz. milj.^2 poljubne zemeljske površine ter primerjava velikosti površin dveh poljubnih predelov na zemlji. S pomočjo kapice in centralnega oboda moremo še določiti višino in elevacijo sonca v različnih letnih dobah ter slediti orbiti izstreljenega satelita. Razen običajnih geografsko matematičnih podatkov ugotavljamo na novem globusu tudi nekatere astronomske elemente. Kot vidimo, je uporabnost raznovrstna in širšega pomena, kakor je to možno doseči na

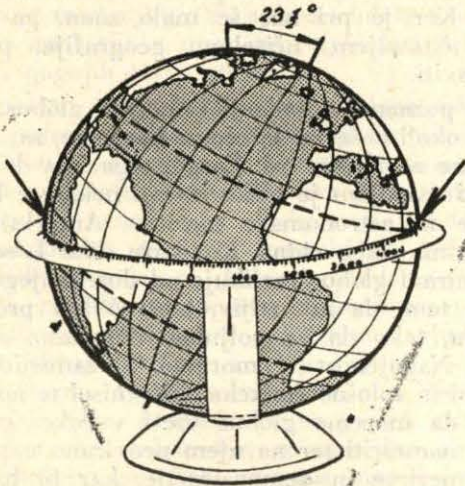

Slika 1

V ZDA je že nekaj let v rabi nov, sodoben in mnogo bolj uporabljen zemeljski globus (National Geographic Globe M = 1 : 41817000), ki se je pred kratkim pojavil tudi pri nas. Od dosednjega ortodoksnega in splošno znanega globusa se v marsičem razlikuje, tako po izdelavi, kakor po opremi in funkciji. Po svoji izvirnosti je novi globus zanimiv in široko uporaben, ne le

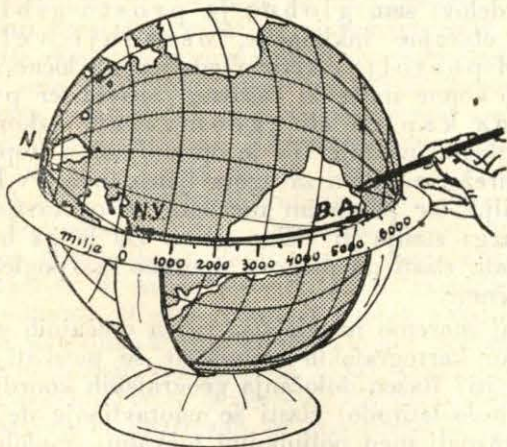
„klasičnem“ globusu. Poglejmo uporabnost konkretnije!

1. Če želimo postaviti globus v pravilno nagnjeno lego, ga položimo v postolju tako, da njegov obod (postolja) seka globusov ekvator prečno od severnega do južnega povratnika (slika 2).

Slika 2

2. Slika 3 kaže, kako ugotovimo resnično razdaljo v zračni črti med dvema poljubnima krajema, na primer med New-Yorkom in Buenos Airesom, kar je pomembno zlasti v letalskem prometu. Kakor vemo, je to na navadnem zemljevidu zaradi specifičnosti oziroma spačenosti v zvezi s kartografsko projekcijo nemogoče. Globus je edina

Slika 3

pravilna podoba zemlje! Točko New-Yorka postavimo na izhodišču 0 na osrednjem obodu, razdaljo do Buenos Airesa prečitamo na obodu v ločnih stopinjah ali miljah, v našem primeru 770 (1 ločna stopinja = 60 morskih milj ali 111 km).

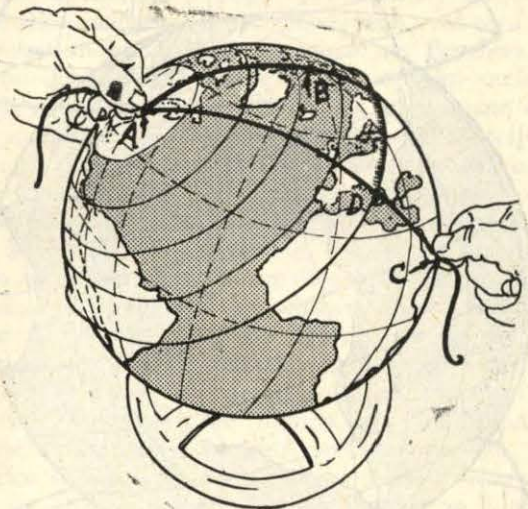
3. Če postavimo globus vertikalno v postolje, tako da se njegov obod krije z globusovim ekvatorjem, brez težave ugotovimo časovno razliko med dvema krajema na zemlji, na primer med

Washingtonom in Londonom. Razdalja med enim in drugim meridianom je 15 dolžinskih stopinj, kar znaša 1 uro časovne razlike.

4. Geografsko širino določimo kraju na globusu s pomočjo kapice ali centralnega oboda na postolju, tako da se ta dotika obeh globusovih tečajev, globusov ekvator pa postavimo na 0° na obodu. Na obodu prečitamo potem ločno razdaljo v širinskih stopinjah. Geografsko dolžino pa določamo v nasprotnem obrnjenem položaju (globusov ekvator leži tako, da se krije z obodom).

5. Obod postolja pomaga ugotoviti določeni točki na globusu njen antipod, to je za 180° nasproti ležečo točko. Kraj, ki mu iščemo antipod, postavimo tako, da se dotika oboda, recimo, v 90°; točka, ki je za 180° oddaljena v nasprotni legi, je njen antipod.

6. Slika 4 nam kaže, kako poiščemo na globusu azimute. Avion leti po najkrajši poti iz točke A (Washington) proti točki C (Meka). Kakšna je

Slika 4

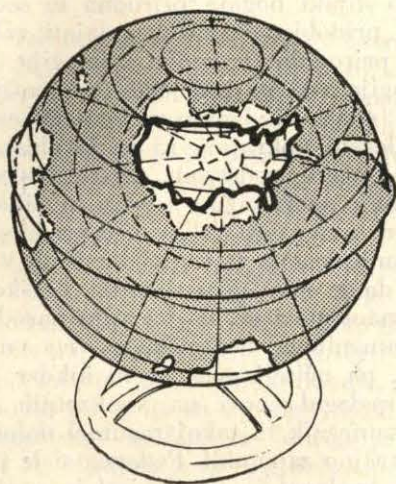
njegova smer, kakšen je njegov azimut? Središče kapice centriramo v točki A tako, da meridian 0° usmerimo čez severni tečaj (na sliki točka B). Če z nitjo ali vrvico povežemo točki A in C, nam smer vrvice kaže v točki D azimut točke A; v našem primeru je 58°.

7. Na plastični kapici ali šemetru sta označeni 2 grafični površinski merili, eno v km², drugo v milj.², vsako posebej razdeljeno na 100 manjših kvadratov; vsak meri 40.000 km² oziroma 10.000 milj.². S tem merilom moremo v naglici ugotoviti približno površinsko velikost poljubnega odseka na globusu. Z njegovo pomočjo moremo primerjati areal posameznih dežel, rečnih sistemov ali zračne in kopenske razdalje med posameznimi mesti (glej sliko 5).

8. Do sedaj opisane meritve niso preveč zahtevne in jih lahko izvede tudi vsak učenec. Teže je z astronomskimi meritvami; za delo v šoli pridejo zato manj v poštev.

Posebej izračunano in grafično označeno merilo v obliki dolge osmice na kapici, tako imeno-

vane analema, nam služi za ugotavljanje zenitnega stanja opoldanskega sonca v poljubnem letnem datumu, od njegove najvišje točke v poletnem, do najnižje točke v zimskem solsticiju. Na analemi so označeni meseci in dekade. Da bi mogli določiti pozicijo sonca kateregakoli dne v letu, centriramo analemo med obema povratni-

Slika 5

koma na meridianu standardnega kraja. Na analemi poiščemo želeni datum in ugotovimo, nad katerim vzporednikom stoji sonce takrat v zenitu (na primer 21. 3. na ekvatorju, 3. 4. na 15° s. š., 21. 6. na $23^{\circ} 27'$ s. š., 28. 11. na 17° j. š., 21. 12. na $23^{\circ} 27'$ j. š. itd.).

Težje je ugotavljanje višine sonca (elevacijo) v poljubni uri dneva. Tudi v tem primeru je glavno sredstvo analema, poleg tega še velik obod

Stane Košnik

Vzgojni pomen sodobnih ekskurzij

V naši strokovni literaturi so že veliko pisali o geografskih ekskurzijah. Pri tem mislimo na organizacijo ekskurzije, na način izpeljave, dolžino, pripravo, katero pokrajino bomo obiskali itd. Nekaj manj pa zasledimo razpravljanja o učno-vzgojnem smotru in značaju geografske ekskurzije, ki sta prav posebno važna. Zato bi rad na tem mestu opozoril na nekatere vzgojne momente, ki se jih včasih vse premalo zavedamo. Tudi izletov oziroma ekskurzij organiziramo premalo bodisi v okolico šole bodisi v bolj oddaljene pokrajine.

Čeprav delamo ekskurzije izven šolskih prostorov, so nadaljevanje izobraževalno-vzgojnih procesov. Seveda se ti procesi razlikujejo od tistih, ki so v razredu, saj pridemo v povsem novo okolje, v katerem vidimo predmete v naravni velikosti, skratka take, kot v resnici so. Ravno

na postolju. Ker pa je to razmeroma komplicirana operacija, je v tem kratkem poročilu ne bi posebej opisoval.

9. Končno moremo z novim kombiniranim globusom slediti tudi poti lansiranega satelita. Po izstrelitvi v orbito, stopi satelit kmalu v svojo relativno stabilno pot, ki ji lahko sledimo v obliki velike krožne orbite na zemeljski površini (na globusu). Seveda moramo poznati satelitovo smer orbite, čas, ki je potreben, da enkrat obkroži zemljo, in inklinacijo (oddaljenost poti, ki jo ima satelit v 0° severno ali južno od ekvatorja). Recimo, da so ga izstrelili iz izhodišča točke A v smeri JV z inklinacijo 60° ter potrebuje za obkrožitev zemlje 100 minut. Globus postavimo v postolju tako, da veliki obod omejuje liniji 60° severno in 60° južno ter točko A. Obroč sam po sebi kaže satelitovo pot.

Na kratko sem bralcem opisal splošno uporabo novega, kombiniranega sodobnega globusa. Kot vidimo, moremo na njem marsikaj ugotoviti in demonstrirati, poleg splošno znanih geografskih in kartografskih elementov tudi astronomske elemente. Njegova uporabnost je zato mnogostranska, zahteva pa precejšnjo rutino. Zanimiv je po svoji bogati funkcionalnosti. V didaktične namene bi prišel dobro v poštev zlasti pri pouku matematične geografije, v osnovni šoli manj, bolj v šolah II. stopnje. Razen v šoli ga moremo bogato uporabiti doma, v inštitutih in v letalskih agencijah. Ker pa je razmeroma kompliciran, zahteva od učitelja dokajšnjega znanja matematične geografije. Posredovanje osnovnih matematično geografskih pojmov na njem ni težko. Ker je iluminiran in mikavno izdelan, ga bodo v razredu sprejeli z velikim zanimanjem. Celotna didaktična uporabljivost pa zahteva v razredu kar precejšnje vaje z učenci.

zato se nam trajno vtisnejo v spomin, jih razumemo, si jih znamo razlagati in povezati v celoto. Naštetimo samo nekaj glavnih vzgojnih momentov geografske (ali pa vsake druge) ekskurzije.

Marsikdo pozablja kolike vrednosti za duha in telo je pohod v naravo. V mislih nimamo samo gibanja v svežem zraku, hoje, ki krepki zdravje, ampak predvsem tiste pozitivne procese, ki nastajajo v učenčevi duševnosti. Otrok se na izletu oziroma na ekskurziji odkrije sošolcem bolj kot v razredu, se sprosti, postane bolj veder, samozavesten in poveča se mu volja do dela, kar je izredno važen moment pri učno-vzgojnem procesu. Še nekaj dni po ekskurziji živi otrok v njenem dogajanju in je zato razpoložen za intenzivnejše delo, kar vpliva na samo pomnenje ne samo pri pouku geografije, ampak tudi pri ostalih predmetih. Zato ne sme dober pedagog nikoli zane-

marjati ekskurzij, pa čeprav so kratke. Zlasti pri krajših izletih v naravo moramo biti temeljito pripravljeni, da bi v čim krajšem času dali naši mladini kar največ novih spoznanj.

Pohod v naravo pripomore včasih še do mečesa, na kar radi pozabljamo. Tu mislimo na zблиžanje med učiteljem oziroma profesorjem na eni ter učenci na drugi strani. Vsakdo lahko potrdi, da je na izletu laže dobil stik z učenci kot v razredu, pa čeprav se je še tako trudil. Pedagog, ki ni nikoli organiziral ekskurzije, (takih primerov je menda izredno malo), bo težko vzpostavil stik z razredom, kakršnega si vsi, ki delamo z mladino, želimo. Na potovanjih smo namreč vsi sproščeni, dobre volje in odkriti, kar že samo vodi k zблиževanju. To je vsekakor koristno in potrebno zaradi pravilnega gledanja na učitelja in zaradi večjega spoštovanja do njega. Ni odveč trditi, da učenci vzljubijo predmet in se bolj učijo, kar je naš glavni smoter. Seveda mora predavatelj pokazati na drugi strani zanimanje za domače probleme posameznih učencev, za njihove tegobe, občutke, težnje itd. ter dajati iskrene nasvete, ki jih učenci radi sprejemajo in cenijo. Razrednik ali posamezen predavatelj postane tako učencu drugi oče ali mati. Pomagati mu mora v primerih, ki jih sam ali pa skupaj s starši ne more ali pa ne zna rešiti.

Prav tako se na ekskurziji v veliko večji meri kot v razredu razvije med učenci smisel za skupnost in medsebojno bližino. Skupno potovanje v druge kraje na vsak način pospešuje družabnost in tovarištvo. Učenci si namreč tu izmenjavajo jestvine, ki jih prinesejo od doma, se zabavajo (kadar seveda ni na programu samo delo na terenu), navdušujejo se za iste ali podobne stvari, pomagajo drug drugemu, nabirajo si iste spomine itd. To so prav gotovo važni elementi za gradnjo močne družbene zavesti. Otroci vedno povedo, da so postali po ekskurziji boljši tovariši in so dobili lepši odnos do ljudi. Ne pozabimo, da priroda ljudi plemeniti, jim vzbuja estetski čut, zmanjšuje surovost in netovarištvo, ki se tolikokrat pojavljata v šolskih klopeh, posebno v razredih, kjer so učenci iz različnih krajev. (Poznamo oddelke, ki so sestavljeni v mestih iz dijakov — vozačev, na deželi pa iz številnih vasi bližnje in daljnje okolice šole.)

Ker učenci še ne znajo gledati prirode tako, da bi jim to koristilo pri pouku geografije, jim moramo pedagogi odkrivati lepote, razlagati pojave, prikazati gospodarsko in socialno strukturo pokrajine in vse to povezati v celoto. Čim več bo imel učenec vaje, tem laže si bo prihodnjic sam razlagal in spoznaval pokrajino, ki je ni še nikoli videl. Kolikor pa bo že prej kaj slišal o njej iz naših ust ali prebral literaturo, ki jo mu bomo dali, toliko laže bo razumel predele, po katerih je hodil. Če dijaka ne bomo naučili pravilno opazovati, bo za marsikaj prikrajšan. Vsakdo, ki je učence naučil vsega tega, lahko potrdi, kako poskušajo razlagati pokrajino na licu mesta ali pri naslednji zemljepisni uri.

Skušajmo pokazati še nekaj vzgojnih momentov. Številne ekskurzije v naravo, tovarne, zadruge itd., ki so po programih posameznih šol, odpravljajo oziroma zmanjšujejo površnost v pojmovanju prirodnih in družbenih pojavov. Učenec vedno bolj razume življenjsko sredino, kar je izredne važnosti za pravilne poglede na individualno in družbeno življenje. Ob takih prilikah pridobijo dijaki bogata prirodna in socialna zapažanja, pridobijo lastnost podajati zaključke o skupnih prirodnih (botanika, zoologija, geologija, mineralogija itd.) ter družbenih (geografija, zgodovina itd.) silah, ki vladajo na zemeljskem površju ali v določeni pokrajini, ki jo je obiskal učenec pod strokovnim vodstvom. Iz tega sledi, da je pridobivanje spoznanj na terenu in njihovo kompleksno razumevanje veliko več vredno, kot golo pridobivanje znanja iz knjig doma ali v šoli. Dogaja se, da je šola blizu rudnika, kraškega polja, vrtače, znane tovarne, na ozemlju narodne manjšine, znamenitega botaničnega vrta, muzeja in podobno, pa učitelj učencev ni nikdar peljal tja in jim razlagal snovi na konkretnih primerih. Vsak posameznik bi takoj razumel določen pojav in si ga trajno zapomnil. Pedagog si je prizadeval in trudil, razlagal in risal, pisal in projiciral, pa ni imel velikega uspeha. Ves trud, ki ga je bil vložil v določeno temo, se ni mogel pravilno obrestovati. Nihče pri tem ne more trditi, da se ni potrudil in doma temeljito pripravil, toda vseh učnih pripomočkov le ni izkoristil, in to mu moramo zameriti. Najpreprostejši učni pripomočki za večino predmetov so narava, muzej, botanični vrt itd. in šele na zadnjem mestu učilnica z mrtvimi eksponati.

Da bi vaški učenci spoznali utrip in življenje mesta, morajo večkrat tja in to ob različnih dobah in urah. Istotako morajo mestni otroci na deželo, da bi spoznali težko kmečko delo, orodje, kolarjenje, žitarice itd. Kmečki otroci ne bodo spoznali bistva mesta iz knjig in razlag; ravnotako ne bodo mestni otroci mogli popolnoma razumeti kmetijskih pojmov iz učbenikov, pa čeprav so ti še tako plastično prikazani. Otroci se mora seznaniti z resničnim dogajanjem, ki ga proučuje! Mogoče bo kdo ugovarjal takim izvajanjem. Zato naj vpraša prosvetnega delavca, ki je dolgo poučeval na deželi in potem še v mestu, pa bo zvedel, koliko težav je imel le-ta pri tolmačenju posameznih pojmov, ki so navidezno enostavni. Tudi mi smo že marsikaj slišali o Kalahariju, Atakami, Amazoniji itd., pa vseeno nimamo popolnoma jasne predstave. (Tu veliko pomaga TV.) Če pa bi šli tja, bi učencem prikazali veliko plastičneje tisto pokrajino. V šole čim manj abstraktnosti in verbalizma! Če bodo otroci tako spoznali samo delček geografskih pojmov — mesta —, bodo poleg vsega razumeli in občutili družbena dogajanja in organizacijo posameznih gospodarskih panog, vedeli bodo več o kulturi in možnosti njenega razvoja. Vse to mora učenec videti, da bo mogel občutiti elementarno sliko o življenju in na koncu, da bo lahko primerjal mestno in kmečko

življenje ter nekoč pomagal odpravljati zaostalost, ki se še vedno ponekod kaže.

Učenci bodo pri številnih in dobro pripravljenih ekskurzijah v ožjo in širšo okolico laže razumeli okolje, ki jih obdaja. Poleg tega jim bo to prirodno okolje postalo še dražje. Današnja doba zahteva združevanje s naravo in družbeno sredino! V učencih moramo vzbujati ljubezen do domovine! Najteže pa je to doseči med štirimi stenami.

Posebno učenci višjih razredov hočejo na ekskurzije v inozemstvo, ker se jim to zdi najbolj imenitno. Vse leto zbirajo denar in se pripravljajo na ta „veliki dogodek“. Nihče ne trdi, da potovanje onstran naših meja ni poučno in zanimivo, toda najprej naj vsakdo spozna ožjo domovino in šele potem zamejstvo. Pri nas je veliko ljudi, ki se hvalijo, da so prepotovali že skoraj vso Evropo, ko pa jih vprašaš, kaj so videli v Sloveniji in Jugoslaviji, sramežljivo povesejo oči. Šele takrat se menda spomnijo, da so napravili veliko napako. In ravno takih napak ne smemo dopuščati v šoli. Kar poglejmo šolarje, ko se vrnejo domov. Veliko jih čisto odkrito pove, da so v rodni deželi videli marsikaj zanimivega in lepšega. Morda je vzrok ravno v tem, da ekskurzija ni bila dobro pripravljena, saj sami še nismo bili tam in še mudilo se nam je. Zato hočemo poudariti, naj šole podpirajo prvenstveno ekskurzije po ožji domovini. Šele takrat, ko bodo imeli učenci jasne predstave o Sloveniji in Jugoslaviji ter njih tipičnih prirodnih pokrajinah, naj gredo pogledat, kako je onstran meja. Ravno nam ni treba daleč, da bi videli pokrajine ob morju, na krasu, ravninske in gorske predele ter njihove prirodne in družbene posebnosti. Ker marsikateri učenci ne bodo takoj navdušeni nad tem predlogom, jim moramo vse najprej lepo razložiti in prav gotovo bomo v večini primerov uspeli.

Ekskurzije veliko prispevajo h gojenju čustvene in estetske vzgoje učencev. V vseh ljudeh je skrit smisel za lepoto. Zato je treba vse lepo poiskati in skušati raztolmačiti, kajti le tako bomo v učencih razvili smisel za lepoto pokrajine in bodo razumeli njeno funkcionalnost. Danes, v dobi motorizacije, ljudje veliko potujejo, toda malo je takih, ki bi znali ob vrnitvi razložiti tiste prirodne in družbene zakonitosti, ki vladajo v prepotovani pokrajini. Mar ni to zaradi premajhnega števila strokovno pripravljenih ekskurzij, ko so bili še v šoli? Številni turisti, ki nimajo zadosti geografskega znanja, hodijo kot slepci. Tovarišica, ki je prepotovala številne evropske države, mi je rekla, da je imela od izleta največ takrat, kadar je skupino vodil turistični vodič — geograf. Otroku je treba postopoma posredovati zakonitosti geografije, ki jih bo lahko uporabljal vse življenje. V kolikor tega nismo storili, smo otroka oškodovali za tisto, kar bi se bil moral naučiti že v šoli.

Ne smemo pozabiti še na en vzgojni moment, ki nastaja ob dobro organiziranih izletih. Tukaj mislimo na hitrejše razvijanje učenčeve domišljije. Množica vtisov v prirodni pokrajini, muzeju, mestu, vasi itd. budi v učencih sposobnost samostojnega mišljenja, opažanja, tolmačenja, razumevanja in tako naprej.

Zaradi tega je nujno, da predavatelji občutijo in spoznajo ogromno pedagoško vrednost ekskurzije. V Franciji so prvi na svetu uvedli obvezne in redne „ure sprehodov“ ob nedeljah. Seveda ni potrebno ostati strogo pri sprehodu, ampak dijaka vedno česa naučimo. Taki sprehodi nimajo samo pedagoške vrednosti, ampak so potrebni tudi zaradi rekreacije, saj učenec ure in ure presedi v šoli in potem doma pri učenju. Pri tem se mu krči prsni koš in vdihuje slab zrak. Francozi so pri uvedbi nedeljskih pohodov dosegli, da so se otroci bolj razgibali in naužili svežega zraka. Francoski pedagogi vedo povedati, da je naslednji teden laže poučevati. Tudi v naši državi so že nekateri predlagali uvedbo takih obveznih izletov. Ker pa do tega verjetno še dolgo ne bo prišlo, je pač potrebno povečati število pravih učnovzgojnih ekskurzij. Pomislimo, koliko časa presedi učenec v razredu in koliko doma pri knjigah, da si prisvoji preobsežno snov različnih predmetov, ki mu jo nalaga prenatrpani učni načrt. Kmečki otroci istih let so bolj razviti kot mestni.

Največ poučnih ekskurzij bi bilo treba narediti ravno na začetku šolskega leta. Takrat so še težave s pomanjkanjem predavateljev, učbenikov, z urnikom itd. Ravno geograf bi lahko izkoristil te šolske nevšečnosti in povedel razred na pol-dnevno ali celodnevno ekskurzijo. Učenci bodo pridobili veliko praktičnega znanja, na katerem bomo kasneje gradili. Prinesimo v šolo žitarice, tekstilne in oljne rastline, tipe prsti, kamenine in podobno (v kolikor ni tega v geografskem kabinetu).

Na koncu pa ekskurzije koristijo vsakemu pedagogu za njegovo lastno razgledanost in izpopolnjevanje. Veliko je učiteljev, ki po opravljeni diplomii preštudirajo izredno malo geografskih knjig, in niti ne berejo najosnovnejše tekoče literature. V tem primeru bi se morali pripravljati na vseh stopnjah poučevanja in bi njihova strokovnost stalno napredovala. Tak profesor oziroma učitelj bi postajal iz leta v leto kvalitetnejša učna moč, predmet sam pa bi bil še bolj upoštevan.

Pri takih pogojih menda ne bi nihče mogel trditi, da so ekskurzije izguba časa. To je včasih mnenje nekaterih prosvetnih delavcev ali celo upraviteljev šol. Ako bomo na konkretnih primerih dokazali veliko učnovzgojno vlogo ekskurzij ter uspehe ob lažjem dojemanju večje znanje otrok, bodo tudi šole nakazale več sredstev za to obliko pouka.

Načrt geografskih ekskurzij na osnovni šoli heroja Bračiča v Trziču za šolsko leto 1963-64

Planiranje zemljepisnih ekskurzij od 1. do 8. razreda osnovne šole je izredno pomembno. Uredništvo Geografskega obzornika želi k temu vzpodbuditi učitelje, zato objavlja primer takega načrta na osnovni šoli heroja Bračiča v Trziču.

1. razred:

1. Dveurna ekskurzija skozi Trzič na Ravne.
2. Dveurna ekskurzija v Pristavo.
3. Poldnevna ekskurzija na Bistrico in do gradu pri Juriju.
4. Poldnevna ekskurzija v Lom.

2. razred:

1. Dveurna ekskurzija do Čegelš.
2. Dveurna ekskurzija na Slap in do izliva Lomščice.
3. Poldnevna ekskurzija do Hudega gradu nad Bistrico in v vas Brezje pri Trziču.
4. Poldnevna ekskurzija v Kovor.

3. razred:

1. Poldnevna ekskurzija v Dolino.
2. Poldnevna ekskurzija v Križe.
3. Poldnevna ekskurzija v Podljubelj.
4. Celodnevna ekskurzija v Kranj in na Šmarjetno goro.

4. razred:

1. Poldnevna ekskurzija v partizansko vas Gozd.
2. Celodnevna ekskurzija na Jesenice (alpski svet).
3. Celodnevna ekskurzija v Škofjo Loko (predalpski svet).
4. Celodnevna ekskurzija v Postojno (kraški svet).

5. razred:

1. Celodnevna ekskurzija po Gorenjski.
2. Celodnevna ekskurzija v Posočje.

6. razred:

1. Dvodnevna ekskurzija v Novo mesto in v Belo Krajino.

7. razred:

1. Trodnevna ekskurzija na Štajersko: Maribor — Pohorje — dravska dolina — Dravograd — Celje — Ljubljana.

8. razred:

1. Večdnevna ekskurzija v SR Hrvatsko.

Načrt geografskih ekskurzij je sestavljen tako, da se otroci že od prvega razreda dalje seznanjajo s pokrajino, v kateri žive in se šolajo, in da se jim obseg spoznanj in geografskih pojmov vedno bolj širi in veča. Načrt ekskurzij je v skladu z učnim načrtom.

V prvem razredu spoznajo otroci Trzič in njegovo najbližjo okolico, v drugem razredu nekatera naselja tržiške občine, ki so v neposredni bližini Trziča, pri tem pa še tiste geografske pojme, ki jih učni načrt predvideva pri pouku spoznavanja narave in družbe v drugem razredu. V tretjem razredu spoznajo otroci že bolj oddaljene vasi tržiške občine, obenem pa vrsto občezemljepisnih pojmov v zvezi z vodovjem, reliefom in družbeno-geografskimi dejstvi, ki jih predvideva učni načrt za tretji razred.

V četrtem razredu se otroci podrobneje seznanjajo s Slovenijo, zato spoznavajo na ekskurzijah značilnosti pokrajine okoli Jesenic, v zvezi s slovenskim železarstvom, predalpski svet okoli Škofje Loke in kraški svet okoli Postojne.

Da bi se otroci v višjih razredih seznanili tudi z obrobniimi slovenskimi pokrajinami, je v načrtu v petem razredu ekskurzija v Posočje, v šestem na Dolenjsko in v Belo Krajino, v sedmem pa v severovzhodno Slovenijo. Vseh teh pokrajin namreč ni mogoče približati učencem v osmem razredu, ko naj Slovenijo podrobneje že poznajo in takrat le še to znanje bolj utrdijo. V osmem razredu predvidevamo daljšo ekskurzijo v sosednjo republiko, saj vse leto obravnavamo Jugoslavijo in je prav, da ekskurzijo usmerimo tudi še preko meje SR Slovenije.

Vse ekskurzije morajo biti predhodno dobro pripravljene. Otroci morajo pot dobro poznati, imeti morajo s seboj zemljevide ali vsaj pregledne skice poti, po kateri hodijo, po ekskurziji pa naj v razredu poročajo o tem, kaj so na ekskurziji videli in se naučili.

Sistem študija geografije na univerzi v Nancyju

Med petmesečnim bivanjem v Nancyju sva imela priliko spoznati sistem študija geografije na Inštitutu za geografijo tamkajšnje filozofske fakultete univerze.

V šolskem letu 1963/64 je na Inštitutu delovalo šest predavateljev. To so bili trije profesorji, en višji asistent in dva asistenta. Dva profesorja sta predavala družbeno geografijo, eden pa regionalno. Višji asistent je imel predavanja in vaje iz geomorfologije in klimatologije. Eden od asistentov je predaval hidrogeografijo, drugi pa je vodil vaje iz regionalne geografije.

V prvem letu študija na univerzi študentje opravijo izpit iz enega od svetovnih jezikov in iz splošne književnosti (klasične ali moderne). Poleg tega imajo tisti, ki žele študirati geografijo, še vaje iz tega predmeta, kjer dobe osnovno geografsko znanje. Ves nadaljnji pouk je usmerjen v pripravo študentov za profesorski poklic, saj v veliki večini študentje po opravljeni diplomii odidejo poučevati v gimnazijo. Zaradi take usmeritve mora vsak študent poleg geografije študirati še zgodovino. Povezave z drugimi predmeti ni.

Po prvem letu študentje poslušajo predavanja predmetov, ki so vključeni v dva izpita (les certificats) iz geografije in dva iz zgodovine. Eden od geografskih obsega občo, drugi pa regionalno geografijo. V šolskem letu 1963/64 so iz fizične geografije predavali geomorfologijo, klimatologijo in hidrogeografijo. Iz družbene geografije pa agrarno geografijo (sisteme poljske razdelitve, agrume in kulturne rastline v tropskem pasu, ki jih goje na plantazah) in geografijo mest. Vendar morajo študentje pri izpitu znati vso fizično in družbeno geografijo. Poleg izpita iz snovi, ki se predava, je treba narediti izpit tudi iz praktičnega dela. V praktično delo je vključeno čitanje geoloških kart, izdelava profilov in komentarja profila ter področja, kjer poteka profil. Vaje iz mestne geografije so bile tudi posvečene čitanju kart v velikih merilih, kjer se dobro vidi lega mestnih delov. V šolskem letu 1963/64 je bila izpitna tema iz obče geografije: Agrumi v evropskem Sredozemlju. Pri izpitu iz vaj pa je bilo treba izdelati geološki profil in komentar tega profila. Izpiti so pismeni in trajajo štiri ure. Po uspešnem pismenem izpitu je še ustni izpit. Iz regionalne geografije so v tem šolskem letu predavali Španijo, Italijo, dežele Magreba in Malajski polotok, iz regionalne geografije Francije pa Centralni masiv, vendar prihaja za izpit v poštev celotna Francija. Izpitna snov obsega samo te države in vaje. Vaje so bile iz regionalne geografije Francije in Španije. Študentje so pripravili referate za določena področja iz teh dveh držav in so jih prebrali pri praktičnem delu. Izpitna tema je bila: Geomorfološka primerjava posa-

meznih delov Atlasa. Pri izpitu iz vaj pa: Koruza v Franciji.

Po teh dveh izpitih iz geografije in dveh iz zgodovine dobi študent diplomo (la licence) in gre lahko poučevati v gimnazijo. Če pa želi še nadaljevati študij, mora narediti izpit iz pedagoških sposobnosti za poučevanje v gimnaziji (le certificat d'aptitude pedagogique d'Enseignement secondaire). Ta izpit obsega določena vprašanja iz geografije in zgodovine. Poleg tega je treba opraviti še prakso v gimnaziji. Po tem izpitu mora študent narediti diplomsko nalogo. Teme za diplomsko nalogo jemljejo študentje iz različnih vej geografije. V šolskem letu 1963/64 so bile sprejete te-le diplomske naloge. V prvi nalogi so bila obdelana razmerja med pedološkimi pogoji in kmetijstvom v dveh lorenskih občinah, poleg tega pa še meja kmečkih naselij lorenskega tipa na luksemburški meji. Druga naloga je bila posvečena delovni sili na železnici v vzhodni Franciji. Demografski razvoj v departmaju Meurthe — et — Moselle je bil predmet tretje naloge. Ena od nalog je imela za temo: Problem oskrbe s pitno vodo v Vogezih. Klimatski temi sta bili dve: „Velik mraz v zimi 1962/63“ in „Padavine v topli letni dobi na severovzhodu“. V delu je naloga o mestni geografiji Metzja in naloga iz hidrogeografije, kjer se proučuje trdota rečne vode in transport različno velikih delcev v vodi. Če je naloga sprejeta, se kandidat lahko prijavi k državnemu diplomskemu izpitu (l'agrégation). Profesor, ki ima to diplomu, poučuje tudi v gimnaziji, vendar samo nekaj ur na teden in samo geografijo, medtem ko profesor brez tega izpita poučuje še zgodovino. Kandidati, ki žele doseči doktorat, morajo prijaviti svojo temo in jo nato obdelati v desetletnem obdobju, sproti pa morajo o svojem delu poročati mentorju.

V veliko pomoč študentom in tudi raziskovalnemu delu je dobro opremljeni laboratorij za fizično geografijo. V njem so vaje iz geomorfologije in hidrogeografije. Laboratorijsko delo pa s pridom uporabljajo tudi absolventi za svoje diplomske naloge. Med najvažnejšimi aparati so rezistivimeter, priprava za merjenje raztopljenih soli, električna peč za proučevanje finih sedimentov (blata) in mikroskop. V velikem poizkusnem kesonu lahko proučujejo vpliv zmrzovanja in segrevanja na kamenine. Temperaturna lestvica ima razpon od -35°C do 25°C , posebna električna merilna naprava pa dopušča, da se ustvarijo vse zaželenne spremembe temperature. Naprava je zelo natančna in je služila že številnim poizkusom, na primer poizkusu o odporu lorenskih apnencev proti zmrzovanju. Uporabljajo ga tudi strokovnjaki iz sosednjih znanstvenih panog, tako na primer geologi iz raziskovalnega centra za geologijo in petrografijo v Nancyju.

V zadnjem času se močno bavijo s kemičnimi analizami raztopljenih delcev v tekočih vodah in s študijem transporta v vodi lebdečih delcev. Omeniti je še treba pripravo za merjenje granulacije in bogato petrografsko zbirko.

Poleg laboratorija je študentom na razpolago tudi precejšnje število knjig in revij ter bogata zbirka zemljevidov. Tudi za nazornost pri predavanjih je dobro preskrbljeno. Če je le mogoče rišejo predavatelji na tablo skice, krokije in preproste zemljevide ali pa tabele z različnimi podatki. Zelo pogosto uporabljajo tudi episkop.

Ekскурzija je vsako leto samo ena. Vendar je to vedno večdnevna. V šolskem letu 1963/64 so priredili osemdnevno ekskurzijo v Provanso. Izhodišče je bilo mesto Aix - en - Provence, od koder smo se vsak dan z avtobusom odpeljali v drug del te pokrajine. Strokovno vodstvo so prevzeli predavatelji iz geografskega inštituta univerze v Aixu.

Inštitut za geografijo v Nancyju se bo že v šolskem letu 1964/65 preselil v novo fakultetno zgradbo. Tu bo lahko razširil svoje delovanje in nudil študentom še mnogo boljše pogoje za delo kot do sedaj.

DROBNE NOVICE

GANSKI HIDROENERGETSKI SISTEM NA VOLTI

Afrika se v zadnjih letih lahko ponaša z velikimi hidroenergetskimi gradnjami. Takšen je Kariba - jez na reki Zambezi, Asuanski jez na Nilu, Zahodna Afrika pa bo z dokončno izgraditvijo hidroenergetskega sistema na reki Volti v Gani lahko proizvajala 1,160.000 kwh električne energije.

Volta je dolga reka. Njeni izvorni kraki segajo daleč na sever proti Sahari, njeno Porečje pa obsega 400.000 km² in se skoraj v celoti razprostira znotraj tako imenovanega sudanskega področja savanskega podnebja, z menjajočo se sušno in vlažno dobo. Povprečno pade tukaj 1000 mm padavin letno, predvsem seveda v „topli“ polovici leta. To se zelo ekstremno kaže tudi v množini voda v reki, ki variirajo med 20 m³/sek ob koncu „zimске“ suhe dobe in celo 13.000 m³/sek, kolikor jih nosi Volta po močnih poletnih nalivih. Poplave so zato ob srednjem in spodnjem toku povsem reden pojav. V vroči tropski klimi pa je računati tudi z močnim izhlapevanjem! Zanimiv je podatek, da doseže spodnji tok reke le 9% voda, ki so v obliki padavin padle na njeno porečje! Jez bodo zgradili pri kraju Akosombo, 110 km daleč od ustja, kjer si Volta v ozki probojni dolini, tik nad svojim kolenom, kjer zavije proti vzhodu, končno pribori prosto pot proti morju. Pretok je na tem mestu v zadnjih letih znašal približno 1.200 m³/sek. Jez bo visok 112 m (Jablanica 85 m, Vaint 265 m), za njim pa bo še letos nastalo največje umetno jezero na svetu, ki bo od jezusa seglo 400 km daleč proti severu, vodna gladina pa bo pokrivala 8.500 km². Hidroelektrarna pri Akosombu bo dajala 768.000 kwh, maksimalno celo do 920.000 kwh. Pozneje mislijo zgraditi še dva jeza; prvi bo stal na severu pri kraju Buipe na Črni Volti, drugi pa pri naselju Kpong ne daleč južno od Akosomba. Obe hidroelektrarni skupaj bosta dajali še dodatnih 390.000 kwh.

Svoj ekonomski pomen pa bo dobil ves ta projekt šele v povezavi z bližnjimi ležišči boksita oziroma veliko tovarno aluminija, ki so jo zgradile ameriške firme pri pristanišču Teme vzhodno od Akre. Tovarna bo v začetku sicer delala z uvoženim boksitom, ker je trenutna situacija na svetovnem trgu taka, da se novih rudnikov boksita ne izplača odpirati. Poceni električna energija pa bo, tako računajo, privabila še drugo industrijo. Jez bo tudi uravnesil vodni režim reke Volte pod jezom, preprečil prej pogoste poplave in tako omogočil povečanje površin za take kulture kot so

tobak, riž, sladkorni trs in bombaž. Če še pomislimo, da so doslej vodile proti severu le slabe ceste, bo pomenila v bodoče 400 km dolga vodna pot tudi pomembno prometno povezavo v tem področju.

(Vir: Geographische Rundschau, 1965: 2.)

T. Š.

ALBANSKA INDUSTRIJA

O albanskem gospodarstvu in industriji sploh je bolj malo podatkov. Zato si je težko ustvariti kompleksno sliko stare in nove industrializacije, ki se je kot v vseh socialističnih državah močno razmahnila. Za silo si bomo pomagali s podatki, ki jih je objavilo „Gospodarstvo“.

Pred vojno v Albaniji industrije skoraj ni bilo. Imeli so le nekaj manjših tovarn za izdelavo cigaret, kož, mila itd. Celoten delež industrijske proizvodnje je pri državnem proračunu znašal manj kot 10 odstotkov. Konec leta 1965 pa bo znašala industrijska proizvodnja Albanije nekaj manj kot polovico vse gospodarske proizvodnje (46%). Tak dvig gre na račun petletnega plana (1961—1965), v katerem bodo zgradili 400 novih industrijskih in trgovsko-družbenih podjetij.

Med najvažnejšimi tovarnami, ki so jih zgradili po vojni, so tekstilna tovarna in tovarna sladkorja v mestu Maliq, južno od Ohridskega jezera ob reki Devoll, velik lesnopredelovalni kombinat v mestu Elbasan, jugovzhodno od Tirane, bombažni tovarni v Fieriju (ob reki Seman na zahodu države) in Rogagineu. Velika tovarna cigaret je nastala v Skadru ob Skadarskem jezeru, cementarna, obrat za predelavo riža in tanina v pristaniškem mestu Valona, velika HE blizu Tirane, čistilnica nafte v Ville Stalinu in Cerriku itd. Veliko so nadalje odprli rudnikov premoga, kromove in železove rude, niklja, laporja, boksita, raziskovali naftna polja itd.

ŠVICARSKE ELEKTRARNE

Kakor v vseh državah, tudi v Švici narašča potrošnja električne energije. Zvečanje zadnjih let znaša nekaj nad 6% vsako leto. Zato so sklenili, da bodo zgradili trideset novih elektrarn, med katerimi bosta tudi dve termoelektrarni. Kljub pomanjkanju premoga Švica ni brez termoelektrarn. Te gradijo vedno zato, da bi jih izkoriščali v

zimskem času, ko so vodostaji na njihovih rekah nizki. Skupna zmogljivost teh elektrarn bo okoli sedem milijard kilovatnih ur vsako leto. Najkasneje leta 1972 pa bodo pričele obratovati že prve jedrske elektrarne z zmogljivostjo 200 do 300 megavatov.

SOVJETSKA MORNARICA

Sovjetske zveze ne prištevamo med pomorske države. To pa zato, ker je to celinska država z dolgo obalo, ki za dolge mesece zamrzne. To je tudi eden od vzrokov, zakaj država ni nikdar posvečala prevelike pažnje gradnji plovnih objektov, vsaj takih ne, ki bi prihajali v poštev pri preko-oceanskem trgovanju. Danes pa se Sovjetska zveza nahaja v novih pogojih, saj trguje s šestdesetimi državami na vseh kontinentih. Gotovo je, da vsega blaga ne morejo prepeljati tuje ladje, kajti prevozi so izredno dragi in država bi pri tem imela veliko gospodarsko škodo. Leta 1946 so z lastnimi ladjami prepeljali 36% vsega blaga, namenjenega v države ali pa iz njih, s katerimi je takrat Sovjetska zveza trgovala. To so bile v glavnem socialistične države. Leta 1958 se je število držav — partnerjev že precej povečalo, vendar so kljub temu sovjetske ladje prepeljale le polovico blaga. Posebno zadnja leta posveča država mnogo pozornosti gradnji velikih trgovskih ladij, saj se je število držav, s katerimi trguje, povečalo, kakor tudi količina blaga. Ker domače ladjedelnice ne zmorejo vseh naročil, naročajo ladje v številnih državah. Tako tudi v Jugoslaviji, kjer so naročili na desetine ladij, ki jih morajo naše največje in najboljše ladjedelnice izgotoviti do roka.

Trgovsko ladjevje Sovjetske zveze šteje sedaj okoli 1400 ladij ali približno 6 milijonov bruto registrskih ton. Od tega je ena tretjina tankerjev. Po teh podatkih je Sovjetska zveza sedma pomorska država na svetu, želi pa se uvrstiti še više. Čeprav so pred leti gradili ladje s tonažo 20 tisoč do 30 tisoč BRT, gradijo sedaj prave orjake s 60 tisoč BRT. Med tankerji je v gradnji celo nekaj večjih (70.000 BRT). Računajo, da bodo zaradi naglice v gradnji trgovskega ladjevja že letos prehiteli v tonaži dve državi.

AVTOMOBILSKA INDUSTRIJA

Kot vidimo v biltnu ameriške banke, je danes na vsem svetu 45 držav, ki že izdelujejo lastne avtomobile. Vsem pa je skupno edino to, da čim bolj ščitijo lastni avtomobilski trg, ki ga varujejo z visokimi carinami. Edina izjema je Švedska, ki ni šla po tej poti. To velja le delno tudi za države šestorice in sedmorice (EGS in EFTA), ki so znižale carine na lastnem tržišču. Vprašanje je, kdaj bodo znižali carine za avtomobile iz tretjih držav.

Takim razmeram se skušajo posebno ZDA prilagoditi na ta način, da čedalje bolj razbijajo lastne podružnice v Veliki Britaniji, Zahodni Nemčiji, Franciji itd. Tako je delež vozil, izdelanih v ameriških podružnicah, dosegel v Veliki Britaniji 41%, v Zahodni Nemčiji 36% in v Franciji 20% avtomobilске industrije.

Prvi proizvajalec najraznovrstnejših avtomobilov so še vedno države Severne Amerike z letno proizvodnjo devet milijonov vozil. Druga je Zahodna Nemčija z letno proizvodnjo 2,7 milijonov voz. Preko milijon avtomobilov napravi še v Veliki Britaniji, Franciji, Italiji in na Japonskem,

kjer se proizvodnja naglo dviga. Manj kot milijon avtomobilov izdelajo v Kanadi, Sovjetski zvezi, Avstraliji, Braziliji in tako naprej.

UVELJAVLJANJE ATOMSKE ENERGIJE

Na tretji mednarodni konferenci o uporabi atomske energije v miroljubne namene (predvsem za proizvodnjo električne energije), ki je bila v Zenevi, so strokovnjaki ugotovili, da bodo do konca dvajsetega stoletja atomske centrale proizvajale najmanj polovico vse potrebne električne energije. To bo možno zaradi stalnega napredka pri zniževanju gradbenih stroškov za atomske elektrarne. Zlasti Angleži, Amerikanci, Kanadčani, Francozi, Japonci in Sovjeti navajajo velike številke o proizvodnji atomske energije v bodočih letih. V Sovjetski zvezi je znašala proizvodnja električne energije, ki so jo proizvedle atomske elektrarne, 900 megavatov v letu 1964, leta 1970 je bo že več tisoč in leta 1980 na desettisoče megavatov.

Trenutno je na svetu v gradnji 73 atomskih elektrarn. V ZDA jih gradijo 25, v Veliki Britaniji 15, v Franciji 9 in v Sovjetski zvezi 5. V Italiji gradijo tri, dve sta že dokončani, ena pa je še v gradnji. V bodoče ne bodo gradili novih atomskih elektrarn, ker hočejo ob teh treh pridobiti čim več izkušenj. Sele z vsemi izkušnjami se bodo naslednja leta velikopotezno lotili gradnje novih AE. Tudi Nemci nameravajo do leta 1970 zgraditi tri AE in to v Lingenu ob nizozemski meji, v Obrighmeimu in pa v Gundremmingenu.

POMOČ SEV-a

Svet za vzajemno gospodarsko pomoč ali kratko SEV, močno pomaga gospodarstvu nerazvitih držav. Vse države — članice (delno je pristopila tudi Jugoslavija), dobavljajo državam v razvoju razne stroje, surovine, polizdelke, pomagajo pri preobrazbi kmetijstva, pošiljajo tja svoje strokovnjake, odpirajo šole, v katerih se usposablja prvi tehnični kader itd. Trenutno je izven socialističnih držav 7000 ljudi, ki pomagajo nerazvitim deželam, šola pa se in se pripravlja na poklic okoli 10.000 učencev. Države SEV-a uvažajo iz teh držav blago, ki ga imajo te največ za izvoz. Velika razlika s kapitalističnimi gospodarskimi združenji je v tem, da SEV ne stavlja vojaških, političnih in prezahtevnih gospodarskih pogojev.

Sedaj uživa tako pomoč preko 40 dežel. V gradnji je okoli 1200 industrijskih in drugih objektov. Največ pomoči dobivajo trenutno Indonezija, ZAR, Sirija, Mali, Maroko, Argentina, Brazilija itd. Za večino objektov dobivajo dolgoročne kredite z ugodnimi pogoji, odplačujejo pa jih z dobavami svojega običajnega izvoznega blaga (bombaž, kava, kakao, olja in tako dalje). Tretjina vseh posojil je namenjenih gradnji železarn, jeklarn in elektrarn, četrtnina pa kemični, kovinski in gradbeni industriji (industrija gradbenega materiala).

KAJ JE KENNEDYJEVA RUNDA?

Osnovna zamisel Kennedyjeve runde je v tem, da bi države vzajemno znižale obstoječe carine za polovico in tako pospešile medsebojno blagovno zamenjavo. Tega predloga so se najbolj prestrašile industrijsko slabo razvite

države, saj bi ameriška industrija s svojimi cenenimi izdelki igranje umičila domačo, ki ne razpolaga s tako velikim kapitalom. Ravnotako pa ta predlog ni bil po volji nekaterim zahodnoevropskim državam, ker bi jim konkurirali ameriški prehrabeni proizvodi. Do zniževanja carin naj bi prišlo med Združenimi državami Amerike in pa med ostalim svetom.

Ker je bil ta predlog sprejet samo za del držav, so na številnih pogajanjih iskali vmesno pot. Govorili so o izjemah, ki bi jih bili deležni nekateri proizvodi, za katere bi sedanje carine ostale zaščitene. Problem je postal še težavnejši, ko so države EGS nastopile proti ZDA. Vse poslovanje je bilo še teže uskladiti. Ko so napravili spisek teh predmetov in ga predložili odboru Kennedyjeve runde, tudi ZDA niso več zahtevale, da se najprej reši vprašanje njihovih kmetijskih presežkov, ki jih izvažajo v Evropo.

ALI BO V BODOČE DOVOLJ HRANE?

Po najnovejših podatkih Organizacije za prehrano in kmetijstvo FAO v okviru Združenih narodov, se je v primeri s predvojnimi leti proizvodnja kmetijskih pridelkov na enega prebivalca zmanjšala. Povojna količina hrane je torej v relativnem smislu nekoliko nižja. Zmanjšanje količine hrane na enega prebivalca je padlo v Aziji, Afriki in Južni Ameriki. Tukaj je mišljena samo tista hrana, ki jo države na teh kontinentih v enem letu same pridelajo. Vsa povojna leta je svetovni pridelek močno kolebal. Če je bila na primer letina v letu 1958 dobra po vseh kontinentih, pa tega ne moremo trditi za naslednja leta, ko so bile številne žetve zaradi neugodnega podnebja slabe ali pa srednje dobre. Žetev iz leta 1964 je bila ponovno nekaj boljša in bo delno ublažila posledice pomanjkanja hrane. To kolebanje pridelka je najbolj občutno v slabo razvitih državah z velikim številom prebivalstva. Tukaj je res lahko usodna vsaka neugodna sprememba vremena. In ravno v teh državah (Kitajska, Indija, Indonezija itd.) je pridobivanje hrane počasnejše od naraščanja prebivalstva. Zato bo tem problemom treba posvečati vedno večjo pozornost. Povprečno naraste prebivalstvo na zemlji vsako leto za 2,1%, v nekaterih državah pa je ta odstotek še višji. Proizvodnja hrane pa se ne poveča za dva odstotka, čeprav bi se morala za veliko več, če bi hoteli rešiti problem pomanjkanja najosnovnejših prehrabnih predmetov.

Kmetijski izvedenci sodijo, da se obseg pridelkov lahko pomnoži, če bodo tudi zaostale države bolj uporabljale v kmetijstvu sodobna tehnična sredstva. Zato naj prvenstveno gradijo tovarne poljedelskih strojev in tovarne umetnih gnojil. Če te države sedaj porabijo 5 milijonov ton umetnih gnojil, jih bodo leta 1980 potrebovale že 34 milijonov ton in leta 2000 pa že kar 87 milijonov ton. To

naraščanje uporabe umetnih gnojil je tako ogromno, da bodo težišče industrije res morali usmeriti v kemično industrijo. Ni odveč, ako zapišemo, da bo kmalu težišče gospodarstva na kmetijstvu, saj je ravno prehrana najvažnejši del človeškega življenja. Zato ni najbolj smotno odmeriti preveč sredstev za gradnjo težke industrije, kmetijstvo pa zanemarjati. Zaradi tega cene prehrabnih predmetov naglo rastejo. Kupna moč prebivalstva pa tudi ni tolikšna, da bi zmogla visoke cene. Ljudje se morajo omejevati v količini hrane, kolikor je sploh na dnevnem trgu.

Sovjeti že danes priznavajo, da je Stalin polagal preveliko važnost na težko industrijo, namesto da bi vzporedno izpopolnjeval tudi kmetijstvo. Isto je na Kitajskem. Država se že leta bori s pomanjkanjem žita in je samo v zadnjih štirih letih morala Kitajska uvoziti 22 milijonov ton pšenice iz Avstralije, Nove Zelandije, Kanade itd. Problem prehrane pa je vedno večji, saj prebivalstvo naraste vsako leto za skoraj 15 milijonov. Zato so Kitajci od Zahodnih držav kupili številne tovarne za proizvodnjo umetnih gnojil in poljedelskih strojev.

S podobnimi težavami se bori tudi indijsko gospodarstvo. Samo leta 1963 so iz ZDA uvozili milijardo bušlov pšenice (1 ameriški bušel je 35,239 litra, 1 liter pa je 0,0248 ameriškega bušla). Nekateri indijski ekonomisti celo trdijo, da je ta človekoljubna pomoč v škodo indijskemu kmetijstvu. Ameriška pomoč umetno znižuje cene indijskega žita, zato ga domači poljedelci pridelajo vedno manj, saj za svoje delo niso dovolj stimulirani.

Podobni problemi tarejo še številne druge dežele po svetu. FAO celo trdi, da je 10 do 15% prebivalstva na svetu nezadostno hranjenih, polovico človeštva pa trpi lakoto zaradi pomanjkanja živil. Podatki, da sta okoli dve tretjini človeštva premalo hranjeni in da je tudi njihova delovna ustvarjalnost precej manjša od delovne sposobnosti dobro hranjenega človeka, so že stari in jih srečujemo v številnih publikacijah, ki so izšle po vojni in so se bavile s tem problemom. Ravno zaradi tega se vedno bolj postavlja vprašanje, koliko časa naj še človeštvo trpi lakoto. FAO meni, da bo potrebno povečati proizvodnjo živil na svetu za več kot polovico do leta 1975 in to v primerjavi z letom 1958, ko je bila dobra letina. Do leta 2000 pa bo treba povečati prehrabeni fond za celih 175%. To je velika številka, ki si jo ob sedanjih pogojih kmetovanja težko zamišljamo. Toda ocene so nastale na podlagi upoštevanja novih tehnoloških procesov, ki naj bi vladali čez 30 do 40 let. V tem času pa se bo morala temeljito spremeniti konservativna miselnost milijonov in milijonov kmetov. Šele takrat bo mogoče dvigniti kmetijstvo na tako stopnjo, kot jo imajo v nekaterih kapitalističnih in socialističnih državah. Ob vsem tem prehrabeni pogoji ne bodo več tako pereči, kot so sedaj.

STANE KOŠNIK

Rudnik lignita „VELENJE“

proizvaja

„LIGNIT“ v naslednjih vrstah: • KOSOVEC

• KOCKOVEC

• OREHOVEC

za industrijsko in za

• IN ZDROB

široko potrošnjo!

Zavod za napredek gospodarstva Celje

VODNIKOVA ULICA 3

Telefon št. 21-10, 29-70, 32-36

nudi vsem delovnim organizacijam in ustanovam naslednje usluge:

- izdelovanje urbanističnih načrtov, ureditvenih in zazidalnih načrtov;
- urbanistična dokumentacija;
- izmera in izdelava načrtov za kataster, urbanistične podloge, vsa dela pri zakoličbi in pri trasiranju vseh vrst objektov;
- usluge kopiranja vseh vrst matric in načrtov.
- projektira vse vrste visokih in nizkih gradenj z lastnimi oddelki za instalacije, elektriko, telefon, vodovod, strelovod in centralno kurjavo;
- analize tržišča, izdelava investicijskih programov vseh vrst, organizacija in uvajanje obračunov po delovnih enotah, izdelava analitične ocene v DO po enotni jugoslovanski metodi;
- izdelava ekonomskih analiz in študij,

Za cenjena naročila se priporoča delovni kolektiv!

TOVARNA USNJARSKIH IN
ČEVLJARSKIH IZDELKOV

KOSTROJ

SLOVENSKE KONJICE

proizvaja

opremo in stroje za usnjarsko in
krznarsko industrijo

S svojimi kvalitetnimi proizvodi se je
uveljavila tako na domačem
kot na tujem tržišču

Vsem našim poslovnim prijateljem
se toplo priporočamo!

Strojna tovarna Trbovlje TRBOVLJE

Proizvaja stroje in opremo za:

RUDARSTVO,

GRADBENISTVO,

CRNO IN BARVNO METALURGIJO

ter za ostale

INDUSTRIJSKE OBJEKTE

AVTOTURISTIČNO PODJETJE

„Izletnik“

CELJE

prevažajo potnike z modernimi avtobusi,

organizirajo izlete doma

in v inozemstvo,

posreduje potne vizume ter

prodajo vozovnic

Potniki — turisti,

poslužujte se naših uslug!

KOMUNALNO PODJETJE

„CESTE - KANALIZACIJA“

CELJE

izvršuje

vsa dela nizkih gradenj

in se priporoča

za cenjena naročila!

TEHNO - MERCATOR

CELJE

TRGOVSKO PODJETJE

na veliko in malo ima v zalogi in nudi
kupcem v svojih skladiščih in prodajalnah
na malo po konkurenčnih cenah:

- blago elektrotehnične stroke,
- radio aparate,
- televizorje in rezervne dele,
- gospodinjske stroje in ostale pripomočke,
- steklo, steklene izdelke,
- jedilni pribor in porcelan,
- gradbeni material,
- barve in kemikalije.

CEMENTARNA TRBOVLJE

z obratom

ZIDANI MOST — TRBOVLJE

proizvaja

visokovreden portland cement,

apnenčevo moko,

izolit plošče dimenzije 2,5, 5 in 10 cm

Telefon:

Trbovlje 80-042 h. c. in

80-032 tajništvo

TVORNICA STAKLA

„Straža,, Hum na Sutli

pošta i željeznička stanica

ROGATEC

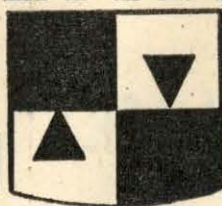

proizvodi

sve vrste šupljeg ambalažnog stakla

za domaće i strano tržište!

LIBELA

TOVARNA TEHTNIC CELJE

MARIBORSKA CESTA št. 1

Poštni predal 48

Telegram: Libela, Celje

Telefon h. c., direktor 21-41

prodaja 29-27

servis 32-30

nabava 29-15

Za vse tehtnice dajemo

enoletno garancijo!

Ustanovljeno 1894. leta

proizvaja vse vrste tehtnic za potrebe
industrije, trgovine, transporta in široke
potrošnje

Še posebej opozarjamo na naš novi proizvod
— namizne tehtnice za trgovine tipa
MAXIMA, nosilnost 10 kg in kuhinjske
tehtnice tipa PRIMA in DE LUXE

Zahtevajte prospekte in ponudbe!

Odlike novih proizvodov so:

točnost, trajnost in sigurnost!

TOVARNA POMOZNIH SREDSTEV,
SINTETSKIH PRALNIH SUROVIN
IN TEHNICNIH OLJ

Brzjav: Teoljarna Ljubljana

Uprava: Zaloška cesta 54

Telefoni: h. c. 31-10-64, direktor 31-66-42,
prodajna služba 31-13-31

proizvaja:

tekstilna in usnjarska pomožna sredstva,
kemikalije, lepila za čevljarsko, gradbeno in
plastično industrijo, osnovne surovine —
detergente za milarsko industrijo, sredstva
za gašenje požarov, ricinovo in laneno
tehnično in medicinsko olje, antikorozijska
sredstva za kovinsko industrijo itd.

Imamo lastno servisno službo za uvajanje
izdelkov pri potrošnikih!

Kemična tovarna PODNART

prva specializirana tovarna v državi

za proizvodnjo kemikalij

za galvanotehniko in fosfatiranje

Široka izbira preparatov za:

- razmaščevanje
- nikljanje
- cinkanje
- srebrenje
- fosfatiranje
- bakrenje
- kromiranje
- kadmiranje
- zlatenje
- barvanje kovin itd.

Za vse namene in zahteve sodobne površinske zaščite kovin,

za enostavne naprave in avtomate

Lesnoindustrijski kombinat

SAVINJA

CELJE

vam nudi po ugodnih cenah vse vrste

mehkega in trdega lesa,

vse vrste embalaže, lesne volne,

plemenite furnirje,

parket in embalažni papir

Za cenjena naročila se priporoča delovni kolektiv!

LIN lesna industrija Nazarje

proizvaja:

- REZAN LES
- STAVBENO POHISTVO
- ZABOJE IN LESNO GALANTERIJO

Izdelava skrajno solidna!
Cene brezkonkurenčne!

(	)
(	)
(	)
(	)
(	)

Elektrarna Šostanj

se priporoča
cenjenim odjemalcem
v tuzemstvu in inozemstvu

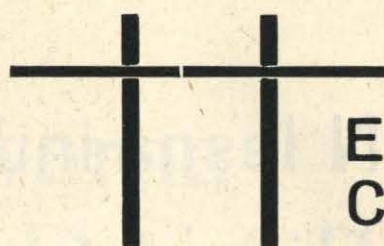
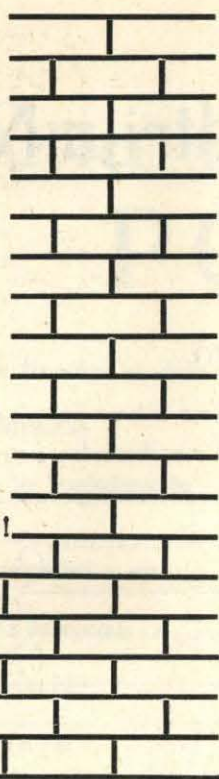
ZA ODJEM
ELEKTRICNE
ENERGIJE

Splošno gradbeno podjetje »ZASAVJE«

Trbovlje

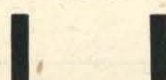
IZVAJA NIZKE
IN VISOKE GRADNJE

in se priporoča
za cenjena naročila!

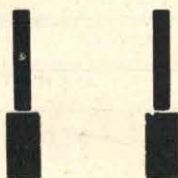
Elektro- Celje

dobavlja potrošnikom električno energijo
po najugodnejših pogojih,
projektira, gradi in opravlja montaže
daljnovodov, krajevnih omrežij
in transformatorskih postaj,

Celje

izvršuje vsa v električno stroko spadajoča
instalacijska dela!

Zdravilišče ROGAŠKA SLATINA

s svojimi vreLCi:

- DONAT,
- STYRIA in
- TEMPEL

uspešno zdravi bolezni jeter, žolča,
prebavil in presnavljanja

„METKA“ Celje

TEKSTILNA TOVARNA IN KONFEKCIJA
CELJE — IPAVČEVA 22

Telefon 29-73, — 75

Brzjav: Metka Celje

Izdeluje vse vrste bombažnih tkanin:
inlete, damaste,
modne popeline za moške srajce
in ženske obleke, kanafase itd.

POZOR!

Izdelujemo vse vrste
posteljne konfekcije ter konfekcije
moških in ženskih robcev

Pri nakupu pazite, da Vas bodo
postregli s posodo z našim
zaščitnim znakom DVA LEVA!

Tovarna emajlirane posode CELJE

Vas bo s svojimi izdelki
povsem zadovoljila

Posebno priporočamo
naše nove izdelke:

- ECONOM
- SOKOVNIK
- PASTEL POSODA
- NOVUM

Gozdno gospodarstvo NAZARJE

GOSPODARI

z vsemi gozdovi na devetem nazarskem
gozdno gospodarskem območju!

Rudnik rjavega premoga

Trbovlje - Hrastnik

PROIZVAJA NASLEDNJE VRSTE PREMOGA

— K O S O V E C —

— K O C K O V E C —

— O R E H O V E C —

— G R A H O V E C —

— Z D R O B —

— P R A H —

ZA INDUSTRIJO IN ZA SIROKO POTROSNJO